

ΝΙΚΟΥ ΑΓΓΕΛΗ

**ΣΤΟΝ ΙΣΚΙΟ
ΤΗΣ
ΜΑΔΑΡΑΣ**

**ΑΘΗΝΑΙ
1961**

ΕΝΑ ΞΕΚΙΝΗΜΑ

Διάβασα μια μέρα ένα μικρό αφήγημα του Αγγελή στην «Ελευθερία». Μιάν άλλη άλλη μέρα μιά θύμησή του, της Κρήτης. Ύστερα, μιά περιγραφή του. Και πάλι της Κρήτης και πάντα της Κρήτης. Ο συγγραφέας μου είταν ολωσδιόλου άγνωστος. Δεν έτυχε να τον συναντήσω στα γραφεία της εφημερίδας ή αλλού. Πουθενά, έξω από την εφημερίδα, δεν είδα τ' όνομά του. Άρχισα να τον παρακολουθώ συστηματικά, στις κυριακάτικες σελίδες του, και να τον αγαπώ. «Δέ μπορεί παρά να είναι ένας νέος άνθρωπος», συλλογιόμουν. Ένας νέος με τη νοσταλγία της γής του, με πολλά παραμύθια μέσα του, με την ικανότητα να ξεχωρίζει το σημαντικό από το ασήμαντο, το ουσιώδες από το επουσιώδες. Μιά δύναμη, τέλος, αδαπάνητη ακόμη, που μας επιβάλλει το χρέος να την προσμένουμε.

Σήμερα έχω στα χέρια μου ένα μικρό βιβλίο, μιά πρώτη σεμνή προσφορά. Αισθάνομαι πολλή ευχαρίστηση, που προσθέτω τ' όνομά μου στ' όνομα του συγγραφέα. Σε κάθε εδάφιο του βιβλίου ανακαλύπτω τη γνησιότητα και την άπλα μιάς αφηγηματικής και περιγραφικής ιδιοφυΐας, που αγνοεί την επιτήδευση ή το τέχνασμα και που κατέχει ένα θαυμαστό γλωσσικό όργανο. Ο λόγος του Αγγελή έχει φρεσκάδα, ενέργεια, δύναμη. Είναι ένας λόγος αληθινός. Αυτό μπορεί να οδηγήσει πολύ μακριά.

Για την ώρα το θέμα του, το μοναδικό του θέμα είναι η Κρήτη. Γράφει και ζει το χώμα και το νερό της, τους ανθρώπους της, την ιστορία της, την παλικάριά της, την αποκοτιά της, την ιδιορρυθμία της – και όλα τούτα λιτά και συνοπτικά: υπάρχει λοιπόν μιά συνείδηση ευθύνης στο γράψιμό του και μιά επάρκεια, που δεν ευνοεί το φόρτο και την περισσολογία. Η Κρήτη απομένει πάντα, παρ' όλα όσα έχουν για λογαριασμό της γραφτεί, ανεξάντλητο κοίτασμα. Αλλά και πέρ' από την Κρήτη υπάρχει ο άλλος κόσμος, όλος ο κόσμος. Αύριο μεθαύριο ο Αγγελής θα σαλπάρει από τα κρητικά περιγιάλια, θ' ανοίξει τα πανιά για το μεγάλο πέλαγος. Ίσαμ' εδώ τον οδηγεί η μνήμη κι ο καημός ο βαθύς της αγάπης προς τους προγονικούς χώρους. Απ' εδώ και πέρα τον προσμένει ο αγώνας με τους τραχείς προβληματισμούς. Το ξεκίνημα, που εκφράζει το μικρό τούτο βιβλίο, αποτελεί, φρονώ, μιά εγγύηση.

Ο Αγγελής, προχωρώντας αθόρυβα, αλαφροπερπάτητα, χωρίς την οϊηση και τον πάταγο, που συνοδεύει συνηθέστατα την είσοδο των νέων «αξιών» στην πνευματική μας ζωή, μας έκαμε να τον προσέξουμε.

Καλό σημάδι.
26.3.1961

I.M. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ ΖΑΒΟ ΣΚΥΛΙ

ΛΕΣ κι' ήταν στημένος από χέρι κακού στοιχειού έτσι γερτός, κοφτός πάνω από τη θάλασσα, ολόμαυρος ο βράχος του Ληστή. Μόνη του δουλειά ν' αγριεύη πιά ακόμα το γιαλό της Τρυπητής. Αν ήταν μπορετό ν' αγριέψη πιά ακόμα τούτο το σύξερο πλάϊ που γονάτιζε απότομα και χυμούσε στη θάλασσα και κυλιόταν μέσα της κι' έκανε το βυθό της μαυροσκότεινο. Βαθειά έχασκε το φαράγγι με τα κοκκινωπά κούτελα και τα ξέσκουλα κλαδιά. Από δώ κανάλιαζε ο βοριάς κάποιες ώρες, διάολος σωστός, αγκρισμένος και φοβέριζε τα νερά, που τονπερίμεναν ήσυχα κι' ατάραχα σαν πετρωμένα. Μόνο όταν ξυπνούσε το ζεστό θεριό της Αραπιάς, η Νοθιά η επίβουλη, φρέναζε η θάλασσα, άφριζε, μπουκάριζε στα σπήλια και μούγκριζε σαν να τη ζεμάτιζε τούτο το χνώτο της Έρημος που δεν έφτανε να το μερώση τόση Μεσόγειο γαλανή, τόσο Λιβυκό πράσινο.

Οι άντρες περνούσαν γνοιασμένοι αλαφροπάτητοι με γένεια και μαύρα ποκάμισα και χάνονταν στα δάση, οι γυναίκες αμίλητες, τσεμπερωμένες πάλευαν με τους αργαλειούς στα κλειστά σπίτια. Κι' εκείνο το λιγοστό κριθαράκι που σήκωνε μιά σπιθαμή αδύναμο κορμί στο φτενό λακκούδι, ό,τι έκανε να το χαϊδέψη τ' αέρι ανατρίχιαζε και σφύριζε σα φίδι γεννημένο.

Ερχόταν κι' η ώρα του φεγγαριού. Ξεκολλούσε από τη Μαδάρα τραχύ και πατούσε βαρειά αντρίστικα τα σκαλοπάτια τ' ουρανού. Σε τούτο τον τόπο οι άνθρωποι βουλιαγμένοι στα πάθη των, δεν το κύτταξαν κατάματα ποτές. Χώρια που η φεγγαράδα είναι κακή βραδυά για νυχτοσάλεμα, για κλεψιά ή για γδικισμό. Άβολη ώρα.

Όμως όταν γέμιζε πολύ, τη μεγάλη του νύχτα, που ξεκινούσε αργά απ' τα βουνά κι' ανέβαινε ψηλά ολοστρόγγυλο και περήφανο, πηδούσε στο βράχο του Ληστή ένα λυγερό καλοσκαρωμένο σκυλί, στεκόταν ίσα πάνω απ' τη θάλασσα, φούντωνε την ουρά του, άπλωνε το λαιμό και το χαιρετούσε με υλακές χαρούμενες, κοφτές σαν κλαγγές καλογερικού σήμαντρου.

Τα σπιτάκια, ένα δώ, ένα παρέκει, ακράνοιγαν τότε και σκοτεινά μάτια κύτταγαν το ζωντανό που μιλούσε στο φεγγάρι και τούτη τη νύχτα.

- Το ζαβό σκυλί τραγουδεί. Πανηγύρι απόψε πάλι.
- Μυστήριο ζωντανό, παράξενο.

Τη φωνή του την παίρναν τα γκρεμνά, την παίρναν τα σπήλια, γέμιζε χαρούμενους αχούς ο γιαλός της Τρυπητής, άνοιγαν τα κλειστά σιδερόφραχτα παραθύρια, έπαιρναν τα μαντρόσκυλα να γαυγίζουν κι' εκείνα στις αυλές και τα Μαδαρίτικα στα προβάματα. Αγκουροξυπνούσαν οι όρνια στις αγριοσυκιές, τινάζονταν τα πρόβατα και τα γιτσικά, ξαφνιασμένα και τα κουδούνια των γέμιζαν τα δάση.

- Θεοκούζουλο ζωντανό. Ακούς να βγαίνει κάθε μήνα να τραγουδή του φεγγαριού...

Τα κρόσσια των μαντηλιών μαζεύονταν από τα μάτια, τα τσεμπέρια σηκώνονταν απ' τα κούτελα, τα βαρειά στόματα μιλούσαν για το παράξενο σκυλί. Μερικοί, όσοι δεν είχαν ζεστό θάνατο να τους ξετρέχει, σκάλωναν στα δώματα και χαίρονταν τούτη την ανακάτωση και τις φωνές και χωρίς να το θέλουν έβλεπαν και το φεγγάρι που γέμιζε τις ξέρες μ' ασημικά και τα χαλίκια με χρυσά και τη θάλασσα με φωτιά κίτρινη, λαμπερή. Άνοιγε η καρδιά των κι' αν βρίσκονταν και δυό γειτόνοι μονιασμένοι, άλλαζαν κουβέντες φωναχτές.

- Ακούς, σύντεκνε Στρατή; Ποιός διάολος τόφερε στην Τρυπητή;
- Άνθρωπος δε γνωρίζει. Αφεντικό δεν έχει, σπίτι, πίστη δεν έχει, μιά το βρίσκεις εδώ, μιά στα Σφακιά, μιά στο Σέλινο. Μυστήριο ζωντανό.

Όταν έφταναν τα μεσάνυχτα το σκυλί σταματούσε, σηκωνόταν στα πίσω πόδια κι' έτεινε το κεφάλι ψηλά σαν να χαϊδευε ένα αόρατο χέρι. Έφερνε δυό γύρες στο βράχο του Ληστή με σεινάμενη την ουρά, ευχαριστημένο, ύστερα πηδούσε απαλά και κατηφόριζε, περνούσε το ρυάκι κι' έμπαινε στο δρόμο του φαραγγιού. Βάδιζε αργά – αργά σαν αποσταμένο σύρριζα του τοίχου. Κάποιος του φώναζε:

- Έλα, να μωρέ, έλα.

Εκείνο γύριζε το κεφάλι πρόσχαρο, κουνούσε την ουρά του κι' έφευγε.

- Πέτα του μιά μπουκιά ψωμί τώρα που περνά, μωρή Θεανή.

Έβγαινε η Θεανή η μαμμή, βαρύθυμη, άρπαζε ένα μαύρο παξιμάδι, το τίναζε στον αέρα.

-Νά, ανάθεμά σε, διαόλου μερακλή.

Το σκυλί το τσάκωνε πεταχτά, κουνούσε την ουρά κι' έφευγε. Κατέβαινε πάλι βαρειά η σιωπή στο χωριουδάκι. Τα λόγια τέλειωναν, έμπαιναν οι αμπάρες στα παράθυρα. Έβγαινε η ερημιά, απ' τους τάφους των σκοτωμένων και κατόχευε την πλάση τη ζωντανή, τα κλαδιά και τα σπιτάκια και τις αυλές. Και δεν ήξερες πού τελειώνουν τα σπιτάκια και πού αρχίζουν τα μνήματα, πού διάγουν οι ζωντανοί και πού οι ποθαμένοι. Όλη η Τρυπητή ζάρωνε αμίλητη και δεν ένοιωθες ούτε την καρδιά της ν' αγρυπνά. Μονάχα τους ίσκιους των πεθαμένων ένοιωθες να σπέρνουν το μίσος. Άλλοι γύρευαν εκδίκηση, άλλοι παραμόνευαν για την τιμή τους πάνω στα κλειστά σπιτάκια. Να δουν μήν έβγαλε κείνη μιά στιγμή το τσεμπέρι, μήν άνοιξε τα χείλη της να χαμογελάσει, μη δεν δίνει καλή ορμήνια στα παιδιά, την ορμήνια του θανάτου.

Κι' όταν έκλεινε ύστερη το παραθύρι η Θεανή, η Τρυπητή ήταν πάλι γυρισμένη στον τόπο της.

Οι άλλες νύχτες περνούσαν βαρειές. Κάποτε μιά φωνή κατέβαινε απ' τα πλάγια:

- Κλέφτες στο Μητάτο του Ντελή. Μπάμ – μπούμ.
- Από του Γκρά το πέρασμα ανηφορίζουν.
- Πιάστε τον πόρο του φαραγγιού...

Ύστερα πάλι απαταχλύ, όξω από ψίθυρους ανάμεσα από τις αυλές.

- Το νού σου, Μανούσιο. Ο Τερβανάς εφάνηκε στη Βιτσιλέ. Κακό θάχουμε απόψε...

Και περίμεναν το φεγγάρι πάλι όλοι για ν' ακούσουν, την ολόγεμη νύχτα, το τραγούδι του σκυλιού.

Είχανε να πούν πως πολλοί φιλιώσανε την ώρα που τραγουδούσε το σκυλί. Άλλοι ξαναπιάσανε κομμένη από καιρό μιλιά. Κι' αργά ειπώθηκε πως δεν ήταν της αντρείας η κλεψιά ή ο γδικιομός τη βραδυά του τραγουδιού.

Μα ήταν και η Θεανή, που δεν έβλεπε με καλό μάτι όλη αυτή την αγάπη που απλωνόταν τη βραδυά του τραγουδιού.

Δεν ήταν μέσα στην τάξη! Η Θεανή χήρεψε νωρίς, ανακάτεψε τα παιδιά της σε σκοτωμούς, ώσπου γίνανε φύλλα – φτερά. Άλλα φυλακή, άλλα ξενηθειά, άλλα σκοτωμένα. Κι' εκείνη ως απόμεινε έρημη έγινε μαμμή. Μαμμή και καταγελάστρα και κακή φωνή. Φόβος και τρόμος και γι' άντρα ατιμασμένο και για γυναίκα αλαφρή. Και σε γάμους και σε θαμές πρώτη, να δή μη δεν ήταν όλα καμωμένα με την παλαιϊκή τάξη. Πολλές φορές τη φέρανε στη μπούκα του τουφεκιού, μα κείνη άτρομη πάντα, θύμιζε στους πομπεμένους την πομπή τους. Και γλύτωνε γιατί δεν ήταν αντρικό να βαριστή γυναίκα...

Αραιά έφταναν τα χαμπάρια για το ζαβό σκυλί. Ένας τώδε να κοιμάται ανέγνοιο στο γυρογιάλι στον Πλακιά. Άλλος να σπά κόκκαλα στο γάμο του Ντανά στη Νίμπρο. Έκανε τέσσερις ημέρες στο Καλό Μητάτο. Έφαε, ήπια, εδυνάμωσε κι' έφυγε. Κύρη δε γνωρίζει μα όλους τους ακριβοχαιρετά, παιδί δεν επείραξε ποτές, τσικάλι δεν άδειασε. Και δεν κυνηγά μούδε λαγούς, μούδε ζουρίδες.

Έρθε ο καιρός να χαλάσουν το Μητάτα, μοίρασαν το τυρί και το κουβάλησαν στα χωριά. Οι στειροβοσκοί ανηφόρισαν πιό ψηλά στην ακροχιονίδα. Οι άλλοι πήραν τα έγγαλα και χαμήλωσαν. Τα βουνά ερήμωσαν. Έρθαν τα συκοστάφυλα, πέρασαν. Ύστερς ήρθαν τα πρωτοβρόχια κι' ο δάσκαλος με τη ράβδα του.

Χάθηκε το φεγγάρι στα σύννεφα, σώπασε το σκυλί. Φαινόταν κάποτε σιωπηλό, καλοσυνάτο, ανέβαινε, κατέβαινε, μύριζε τον αέρα, χαιρετούσε με την ουρά τους περάτες κι' έφευγε.

Οι νύχτες μεγάλωναν, ο βοριάς ξεπόρτιζε τακτικά απ' το φαράγγι. Το ρυάκι θόλωσε και μούγκριζε. Ο ουρανός χαμήλωσε πάνω στα δώματα. Οι δρόμοι λάσπωσαν και βούρκωσαν τα σπίτια κι' οι ψυχές.

Ψυχή δε φαινόταν στο χωριό παρεκτός τη Θεανή που την καλούσαν σε γέννα γυναίκας ή ζωντανού. Σήκωνε το τσεμπέρι ως τη μύτη, ανάπιανε τα φουστάνια να μην παραδέρνουν στα νερά και σάλευε στα καλντερίμια σαν μοίρα.

... Μιάν ώρα ακούστηκαν στο ρυάκι φωνές, χάχανα κι' ανάμεσά τους ένα σκυλί που ούρλιαζε. Ξετρύπωσε απ' το χαμόσπιτό της η Θεανή, κατέβηκε στη δεσιά κι' είδε τρία παιδιά να χτυπούν το σκυλί. Τούχαν τσακίσει με πέτρα το πόδι, το πρόφτασαν και το χτυπούσαν με ξύλα. Έκανε να συρθή κατά το ρυάκι να φύγει, το ξανάφταναν πάλι και το χτυπούσαν. Αίματα γέμιζαν τις πλάκες. Η Θεανή έβαλε φωνή:

- Μπρέ, σταθήτε, βρωμόπαιδα...

Τα παιδιά σταμάτησαν. Το σκυλί σύρθηκε στη γωνιά μιάς πέτρας κι' ανάσαινε βαρειά. Έτρεμε απ' τον πόνο και κλαψούριζε. Τα μεγάλα του μάτια κυττάζαν παρακλητικά τη Θεανή.

- Γιατί του χτυπάτε μωρέ;
- Γιατί θέλομε.
- Έκαμε τίποτα;
- Έκαμε.
- Πέστε μου ν' ακούσω.
- Τόχαμε στο σπίτι, το ταΐζαμε να φυλάη τα γιτσικά κι' εκείνο έτρωε κι' έφευγε. Κι' αν έμενε κανένα βράδυ, δεν γαύγιζε κανένα περάτη.
- Τίνος είσαι μωρέ;
- Του Μπάρμπου.
- Και δεν πας να βρής το φονιά του μπάρμπα σου, παρά τάβαλες με σκύλους; Κι' εσύ, στραβόποδα, του Χλουβογιώργη δεν είσαι;
- Ναι.
- Χμ. Και πότε θα παντρευτή η Αργυρή σας;
- Τη Λαμπρή.
- Ποιά Λαμπρή, μωρέ, την άφησε ο Κράπας, πάει αυτός, ντρέπεστε να το μολοήσετε. Ξεκουμπιστήτε ούλοι.

Τα παιδιά μείνανε αμίλητα. Η Θεανή σίμωσε το σκυλί.

- Δεν τραγουδείς τώρα, διαόλου μερακλή;

Το σκυλί χαμήλωσε το κεφάλι και φυσούσε τις πλάκες. Η Θεανή το ανασήκωσε από το λαιμό και το τράβηξε κατά το σπίτι της. Εκείνο ακολουθούσε σέρνοντας το πόδι του και κάθε τόσο ένας λυγμός ανατάραζε τα πλευρά του. Στην άκρη της δεσιάς μιά πέτρα σφύριξε στ' αυτί της Θεανής.

- Πανούκλα...

Τα παιδιά τρέχανε κατά το φαράγγι...

... Πέρασαν μέρες, τα σύννεφα τσάκιζαν εδώ κι' εκεί και φαινόταν ο ήλιος. Το σκυλί πατούσε καλά. Έβγαινε στην αυλή της μαμμής και μύριζε τον αέρα. Φαινόταν πως ήθελε να φύγει. Η Θεανή το κύτταζε ανήσυχη. Ήθελε να της φύγει. Αυτή το κανάκιζε σαν παιδί. Το κοίμιζε μέσα και τούδινε το μισό γάλα της κατσίκας.

- Έ, ως επάτησες θέλεις δρόμο πάλι;

Το σκυλί κουνούσε την ουρά του σα να καταλάβαινε. Την κύτταε και στα μάτια του πηδούσαν δρόμοι. Έπρεπε να φύγει. Η αυλή έπνιγε την αναπνοή του. Μα η Θεανή δεν ένοιωθε.

- Φαί δεν σου λείπει, μωρέ. Μέσα κοιμάσαι, καιρός για σκυλόκακο δεν είναι. Τί διάολο θέλεις;

Μα σαν κατάλαβε πως το σκυλί θάφευγε, έπιασε σκοινί και τόδεσε στην αυλή.

Από τότε φαί δεν έτρωγε, νερό δεν έπινε. Άδικο καθόταν η Θεανή και το χαιΐδευε. Ο νους του ήταν μακριά κι' ο πόνος του βαρύς κι' έγερνε στη γής τ' αυτιά και τα ματόκλαδά του.

Κάποτε έχασε την υπομονή της. Πήρε το χωνί και το βούλιαξε στο στόμα του και του γέμισε την κοιλιά γάλα.

- Πείσμα εσύ, πείσμα εγώ κι' όπου πάμε. Σκύλος είσαι ή διάολος; Αφεντικό δεν γνωρίζεις, εχθρό δεν γνωρίζεις, κλέφτης περνά χαιρετάς, αγροφύλακας περνά χαιρετάς, κάτες δεν κυνηγάς, λαγούς δεν κυνηγάς. Όξω από την τάξη του θεού είσαι. Ποιός σατανάς σ' έστειλε στην Τρυπητή;

Το σκυλί σήκωνε τα μάτια του βαθειά πονεμένα, κύτταε το σκοινί, κύτταε τη Θεανή κι' ύστερα βούλιαζε πάλι σε βαθειούς συλλογισμούς...

Φώναζαν οι χοίροι τα Χριστούγεννα την παραμονή. Σε κάθε σπίτι έσφαζαν από ένα. Τους κρέμασαν ανάποδα πάνω στις σανίδες, έβρασαν νερό, έτριβαν τις τρίχες των με χοιρόπετρες. Καμινάδες μύριζαν φασκομηλιές και καμένο λίπος. Ήταν όλα παστρικά στην Τρυπητή κι' ασβεστωμένες οι αυλές και οι πόρτες ανοιχτές. Έφταναν αργά οι αγωγιάτες απ' τη χώρα βαρύθυμοι. Άλλοι πούλησαν, άλλοι όχι. Τα μεσάνυχτα εσταμάτησε ο άνεμος ν' ακουστή η καμπάνα. Ο παπάς ήρθε βρεμένος, έψαλλε και έβηχε. Πάντα, πάντα ήταν Χριστούγεννα. Κι' έφαγαν όλοι καλά, έστησαν ξύλα πολλά στα τζάκια, φωτίστηκαν τα σπίτια. Και το πρωί μαζώχτηκαν τα παιδιά να παίξουν πετροπόλεμο. Άλλα φορούσαν καινούργια ζώνη, άλλα μαντήλι, μερικά και παπούτσια. Δουλειές δεν είχαν σήμερα, ο δάσκαλος πήρε τη ράβδα του κι' έφυγε, είπαν τα κάλαντρα και μάζεψαν καλοχερίδια. Τι άλλο ήθελαν...

Το βράδυ τρύπησαν τα σύννεφα. Τ' ακρόσερνε βοριαδάκι. Τ' άστρα κρεμάστηκαν, παθιασμένα, να ξαναδούν τα μάτια τους στο γιαλό. Και τ' απόδειπνο ανάλαψε η ανατολή, κιτρίνισαντα νέφια και φάνηκε το φεγγάρι ολόγεμο ν' ανεβαίνει στο θόλο. Το σκυλί ταραχτήκε σύγκορμο. Άρχισε να πηδά, να μασά το σκοινί, να τεντώνεται. Βγήκε η Θεανή ανήσυχη, έκανε να το μερέψη, ύστερα είδε το φεγγάρι, κατάλαβε, έφερε γερό σκοινί και το σιγούρεψε:

- Θα σε φέρω στην τάξη του θεού, διαόλου ζωντανό.

Είδαν το φεγγάρι οι γείτονες. Ήρθαν.

- Άστο, μωρή Θεανή, να πάη να τραγουδήξη. Για την ημέρα.
- Δεν τ' αφήνω.
- Άστο, μωρή. Ούλη η Τρυπητή περιμένει.
- Ας περιμένη.
- Μπορεί νάσαι θέλημα θεού να μερώνη μιά νύχτα τον τόπο.
- Η Τρυπητή δε μερεύει. Δεν πρέπει. Όπως είναι τη θέλει ο θεός.

Έφυγαν ένας – ένας απελπισμένοι οι γείτονες.

- Χοντροκέφαλη είναι, ασ' την να ξεκουμπίζεται.

Το σκυλί ωστόσο πηδούσε στον αέρα, χτυπιόταν, το σκοινί του πλήγωνε το λαιμό. Η Θεανή φοβήθηκε μην πνιγή. Μη σκοτωθή. Το πήρε απ' το σκοινί, πέρασε το ρυάκι και το ανέβαζε σιγά – σιγά στο βράχο του Ληστή. Γονάτιζε, ανατράνιζε, έπεφτε, ανηφόριζε με το σκοινί στα χέρια. Το σκυλί ακολουθούσε περιλυπο.

Φτάσανε, στάθηκαν ψηλά πάνω στη θάλασσα, κουκούβισε η Θεανή αποσταμένη και περίμενε το σκυλί να τραγουδήση. Τίποτα. Μιλιά αυτό. Κύτταε σιωπηλό το πέλαο που ησούχαζε, το φεγγάρι που ανέβαινε, τα παραθύρια του χωριού ανοιχτά, εδώ κι' εκεί ανθρώπους στα δώματα, τίναζε το λαιμό του, ένοιωθε το σκοινί και σώπαινε. Κάποιος έβαλε μιά φωνή.

- Φύγε, μωρή Θεανή. Άστο μοναχό... Άστο μοναχό, σου λέω.

Εκείνη δεν άκουε. Οι φωνές δυνάμωναν. Έφταναν τώρα από παντού. Η Θεανή σηκώθηκε βλαστημώντας, βρήκε μιά θηλειά στο βράχο, πέρασε το σκοινί, το σιγούρεψε, γύρισε λίγο πίσω και τρύπωσε. Το σκυλί έμεινε μόνο, δεμένο στο βράχο. Γύρισε δυό βόλτες ανήσυχο, μετά στάθηκε, κύτταξε το φεγγάρι πολύ, μάζεψε την ουρά του κι' άρχισε ούρλιαγμα λυπητερό. Έκλαιε σαν ορφανό, έκλαιε σαν χιονιάς νυχτερινός. Σα νάχασε το φως του και δεν μπορούσε να δή πιά το φεγγάρι π' ανέβαινε το θόλο περήφανο και δεσποτικό.

Έπιασαν να ξαναλένε το θρήνο του τα γκρεμνά, να τον αντιλαλή το φαράγγι, ξιλπάστηκαν οι όρνιθες κι' αγριοφώναζαν, τα πρόβατα τινάχτηκαν και ακουδούνια των ανήσυχα ξυπνούσαν τα δάση. Τα Μαδερείτικα σκυλιά απαντούσαν με κοφτά περίφοβα γαυγίσματα στο κλάμα. Η Τρυπητή ανατρίχιαζε. Παιδιά έτρεχαν, γυναίκες φώναζαν, πέτρες έπεφταν από τους μαντρότοιχους και βαρειά βήματα τρυπούσαν το βρεμένο χώμα. Δεν έμενε παρά ν' ακουστή το κακό πουλί και το σήμαντρο νεκρικά και μιά φωνή τραχειά από το πρόβαρμα:

«Φονικό χωριανοί, φονικό στο φαράγγι» για ν' αρχίση το πανηγύρι του θανάτου.

- Λύσε το, μωρή πανούκλααα...
- Λύσε το, αναθεματισμένη.

Φωνές άγριες έφταναν στο βράχο του Ληστή. Η Θεανή πρόβαλε άτρομη.

- Δεν το λύνω για θα φύγη.

- Ας φύγη, μωρή, δεν είναι δικό σου.
- Δεν το λύνω.
- Του χωριού είναι, λύσε το.

Το κλάμα δυνάμωνε ωστόσο, έφτανε να γίνη σπαρακτικό σαν τα κακά προμηνήματα που έστελναν τα σκυλιά απ' τα βουνά τις κακές ώρες.

- Θεανή, λύσε το για θα σε σκοτώσω.
- Εμένα, μωρέ Ζουρλοστρατή; Αν έχης ψυχή, στο φονιά του γέρου σου να τη δείξης. Και σύ, Ντουρόπωλε, διαόλου καπετάνιε, τον εξέχασες τον αδελφό σου; Φύλαε τα μπαρουτόβολά σου. Και του λόγου σου, Γουπά, άε στη γυναίκα σου τη βαμμένη.

Απ' το γιαλό ακούστηκαν δυό πυροβολισμοί. Οι σφαίρες σφύριξαν πάνω στου Ληστή. Τα ζωντανά ταραχτήκαν, τ' αρνιά ξέκοψαν από τις μάνες κι' εκείνες τ' ανάκραζαν όλες μαζί περίτρομες. Δυό – τρεις άντρες ανέβαιναν το βράχο. Η Θεανή τους έβλεπε να σιμώνουν. Θά'λυναν το σκυλί και κείνο θάπαιρνε δρόμο και θα χανόταν ελεύθερο πάλι. Θα τόχανε. Και θα γύριζε ορνικό να τραγουδή. Θα τόχανε!

- Οπίσω ωργισμένοι, μη βγαίνετε.

Έπιασε πέτρες και τις τίναζε στον κατήφορο. Οι άντρες όμως πηδούσαν σαν αγρίμια κι' έφταναν. Η Θεανή κατάλαβε πως δεν θα σταματούσαν. Σήκωσε μιά πέτρα βαρειά, όσο σήκωσαν τα ξυλιάρικα χέρια της, έφτασε πάνω στο σκυλί.

- Δρόμους θέλεις, κοπρίτη, τραγούδι θέλεις; Ώρισε!

Κατέβασε με δύναμη την πέτρα στο κεφάλι του και το κλάμα του πνίγηκε. Ύστερα, έλυσε το σκοινί βιαστικά, έσυρε το σκυλί ζαλισμένο όπως ήταν και το γκρέμισε σαράντα οργυιές κάτω στα μαυροχάρακα του γιαλιού...

... Έστηνε ο βοριάς νεφόπυργους στα βουνά. Τα ζωντανά ησύχασαν, βρήκαν οι προβατίνες τ' αρνιά τους, άρχισαν ν' αναχαράζουν. Οι όρνιθες δεν έχαναν ύπνο. Τα Μαδαρείτικα σκυλιά λούφαξαν. Έκλεισαν τα παραθύρια και κατέβηκαν τα τσεμπέρια στα μάτια.

Η Θεανή η μαμμή, κατέβαινε σιγά – σιγά, ολομόναχη, με τα χέρια κρεμασμένα, σαν παράλυτα. Μουρμούριζε:

- Ήταν έξω από την τάξη του θεού το διαολεμένο. Το πήρα με το καλό, με το κακό, τίποτα. Ακούς να μην έχη αφεντικό, να μην έχη οχθρούς, να μην κυνηγά μούδε λαγούς, μούδε κάτες. Να μη γαυγίξη μούδε κλέφτη, μούδε χωροφύλακα. Κι' ήθελε – γροικάς; - να μερώση την Τρυπητή! Παρά λίγο ν' ακουστούν και λύρες τη βραδυά που έστηνε το τραγούδι, να ξεχάσουν το χρέος των οι ζωντανοί, να κόψουν τα γένεια, να βάλουν άσπρα ποκάμισα και να χαλαλίσουν τα κόκκαλα των σκοτωμένων. Ν' αρχίσουν να σειούν την ουρά των οι φοράδες, να ξεντροπιαστή το χωριό. Και να γελούν με τις ορμήνιες μου.

Κι' ως έννοιωθε το σκυλί σκοτωμένο, το φεγγάρι να το πίνουν τα σύννεφα, την Τρυπητή να λαγοκοιμάται με το μαχαίρι στο προσκέφαλο και τους νεκρούς να σεργιανίζουν διαφεντευτές στα τρίστρατα, γέμιζε η ψυχή της σιγουριά...

Ο ΡΟΔΙΝΟΣ

ΉΤΑΝ στα τριάντα, στην καρδιά του μεσοπολέμου. Και κείνο το καλοκαιριάτικο βράδυασμα εύρισκε τη Ρεθεμνιώτικη παραλία ανήσυχη πολύ. Γέμισαν οι δρόμοι και τα τραπεζάκια κόσμο. Οι λεβέντες της εποχής φάνηκαν σὺν δυό, σὺν τρεῖς με τις λεπτές καφετιές μπότες, τα μεταξωτά ντόπια πουκάμισα. Ψηλοί αρχοντάνθρωποι με λευκές φορεσιές και μπαστούνια. Κορίτσια με φωτεινά ειρωνικά μάτια και διπλές σειρές στεφανωτές πλεξίδες. Και κυρίες με ύφος και σεμνότητα, που χαιρετούσαν σηκώνοντας ελαφρά το μέτωπο. Όλος ο καλός και μέσος Ρεθεμνιώτικος κόσμος κατάκλυσε τα κέντρα του γυαλού μόλις έγερνε και πνιγόταν ο ήλιος πέρα στα Γωνιώτικα βουνά κείνο το βράδυ. Γιατί είχε ακουστή σ' όλη τη χώρα πως έφτανε ο Χαρίλαος ο Κρητικός απ' την Αμερική, ο λυράρης που σκλάβωσε το νού του κόσμου όπου πήγε κι' ο πιδέξιος του δοξαριού ο Αποκορωνιώτης Καντέρης να δούν, ν' ακούσουν, να κρίνουν το Ροδινό.

Ήρθαν, απόθεσαν τις ξομπλιαστές λύρες των, τους έφεραν μεζέ, δοκίμασαν. Ο κόσμος ανασηκώνονταν να τους δή, να δή την Ιρλανδέζα γυναίκα του Χαρίλαου που χόρευε, όπως καμμιά άλλη, τον πεντοζάλη.

Κι' απάνω στην ώρα που γινόταν ο Ψηλορείτης μαβής, κι' έπεφτε το σκοτάδι στα μουράγια για να σωπάση το κύμα, ξεχώρισε απ' τη συντροφιά του ένας έφηβος ως δεκαοχτώ χρόνων, ψηλός, γεροδεμένος και απλός και σίμωσε τους δυό ξακουστούς λυράρηδες:

- Αντρέας Ροδινός, καλωσωρίσετε.

Ξεροκατάπιαν οι δυό παλιοί λυράρηδες: «Τούτο το παιδόπουλο βρέ Χριστέ μου, είναι ο Ροδινός, ο λυράρης ο Ροδινός ο ξακουστός;». Κύτταγαν και ξανακύτταγαν το νέο. Πότε κατάλαβε τον κόσμο αυτός, πότε ένοιωσε καϋμό ανθρωπινό, πότε τον χώνεψε και πότε κατέβηκε η δύναμι στα δάχτυλά του και γίνηκε ρυθμός και μουσική;

Μ' ας είναι, ο τόπος ήταν όμορφος και φωτισμένος κι' έφταναν δροσερές πνοές απ' το πέλαγος και χαΐδευαν το λαό, πήρε ο Χαρίλαος τη λύρα του, ανέβηκε στο πατάρι, έπαιξε μιá ζωηρή Ξεροστερνιανή κοντυλιά, είτε μιá εύθυμη μαντινάδα. Χάρηκε ο κόσμος την τόση αξιοσύνη στη φωνή και στο δοξάρι. Είπαν «άξιος», σήκωσαν τα ποτήρια τους και χαιρέτησαν. Ύστερα βγήκε ο γέρο Καντέρης. Σεμνός, με ροδαλό πρόσωπο. Γέμισε με τη γλύκα της λύρας του η παραλία. Άναβε σιγά – σιγά, στριφογύριζε τη λύρα πάνω στο γόνατό του (παλιά του συνήθεια), έλεγε τις μαντινάδες του γρήγορα – γρήγορα και δίχως να σκάνε τα χείλη του φαινόταν να γελά όλος. Θαύμασε ο κόσμος κι' αυτό το λυράρη.

Κι' ήρθε η σειρά του Ροδινού. Κύτταγαν με καμάρι και ανησυχία οι Ρεθεμνιώτες το δικό τους. Ανέβηκε σταθερός με την παράξενη δικής τους

κατασκευής λύρα (βροντόλυρα) κι' ως ακούμπησε το δοξάρι στις χορδές βγήκε κι' αναλύθηκε πάνω στο λαό η ίδια η ψυχή της Κρήτης, σίγουρη, απλή, λεβέντικη και πονεμένη κι' επίμονη. Ανατρίχιασαν όλοι, σταμάτησαν να τρών, σταμάτησαν να μιλούν. Πατούσε ψηλά ο αχός, σήκωσαν τα κεφάλια, ζαλίζονταν να τον ακολουθήσουν, χαμήλωνε, η λύρα λιγοθυμούσε και χανόταν σε βαθιές, πολύ βαθιές, πολύ πονεμένες δοξαριές, πιανόταν η ψυχή του κόσμου, τεντώνονταν τα νεύρα του, ήθελε λίγο να βάλει φωνή, να ουρλιάξει. Κι' ως τέλειωσε, σηκώθηκε ο κόσμος και φώναζε: ο άριστος. Οι δυό παλιοί λυράρηδες πλησίασαν και τον ασπάστηκαν. Ο έφηβος Ροδινός με βοή λαού και αναγνώρισι ειδικών ανακηρύχτηκε κείνη την βραδυά ο καλύτερης λυράρης του νησιού. Και στο Ρεθεμνιώτικο γιαλό ως τα ξημερώματα, ο κόσμος πήγαινε, έρχονταν, άκουε, χόρευε...

Ο Ροδινός πήρε τα πρώτα του μαθήματα, παιδί ακόμα δεκατεσσάρων χρόνων, από παλιούς και έμπειρους λυράρηδες, απ' το Νικήστρατο και το γέρο Πισκόπη. Και «συντρόφιασε» με το λαγουτιέρη Μπαξεβάνη που ήταν ο καλύτερος τραγουδιστής του νησιού, τουλάχιστο πριν τον πόλεμο.

Έπαιζε και πήγαινε στο σκολειό. Στις διακοπές έπαιρνε τη λύρα του και γυρνούσε στα χωριά. Άκουγε απ' το στόμα του λαού τα τραγούδια του, τους καύμους του. Τ' αφομοίωνε, τ' ανάπλαθε και τάβαζε σε καλούπι. Κλεινόταν τα βράδια στο σπίτι του, έβαζε μιά κτένα κοντά στον καβαλλάρη της λύρας για να μην ακούγεται έξω και δούλευε τους ήχους που τούμεναν στ' αυτιά απ' τις γιορτές των βοσκών και τις σχολές των ζευγάδων. Δοκίμαζε, ξαναδοκίμαζε, προσπαθούσε. Την ιδέα τη μαλάκωνε, τη φόρμαρε κι' έστρωνε στο τέλος ένα σφιχτό, συνεπή, καινούργιο και πρωτότυπο «σκοπό», που είχε τέχνη μεγάλου λυράρη και σύγχρονα μύριζε κυπαρίσσι και βουνό και ξεχειλίζει καρτερικό και πονεμένο χωριάτικο έρωτα. Και μούχρωναν μέσα του δειλινά, Κρητικά πανηγυριώτικα δειλινά, που έφευγαν με τραγούδια και χορούς και κρασιά, έφευγαν ωστόσο. Έφευγαν και ο Ροδινός άκουε και τη χαρά και τα βήματα του φεύγα μαζί και μελωδούσε αυτή την παράξενη σύζευξι δυό στοιχείων τόσο ξένων. Το πνεύμα αυτό κυκλοφορεί σ' όλους τους σκοπούς του, σ' όλη τη δημιουργία του. Τη μικρή μά αποφασιστική για τη δημοτική μουσική του νησιού. Έφταναν από παντού να τον ακούσουν, να τον δούν. Κάτω απ' τη λύρα του χόρευαν οι ξακουστότεροι χορευτές της εποχής, ο Καλομενόπουλος, ο Σταγκουράκης και χαροκόπησαν οι καλύτεροι γλεντζέδες του Ρεθέμνου, πρόσωπα πολλά που τώρα σκόρπια εδώ κι' εκεί από τις πιό επίκαιρες κρατικές θέσεις ως τα χωριουδάκια του νησιού, τον θυμούνται μ' αγάπη.

Ύστερα φαντάρως, στον ανθό της νεότητος τους, αρρωστά ο Ροδινός, αρρώστεια βαρεία και κλείνεται στο στρατιωτικό νοσοκομείο του Ρεθέμνου. Και σε μιά στιγμή που μπόρεσε να σταθή, βγήκε με πυρετό ακόμα και γύρισε τους δυό μοναδικούς δίσκους του. Αν δεν ήταν εκείνοι οι δίσκοι που τον έσπρωξε το ένστικτο να γυρίση, σήμερα δεν θα ξέραμε τί ήταν ο Ροδινός. Θα μας έμενε μονάχα ο θλιβερός θρύλος του και θα φαινόταν υπερβολικός στους μεταγενέστερους. Έμειναν όμως οι δίσκοι με τις γλυκειές βαθειά πονεμένες στροφές των, με την απίστευτη δύναμή τους και με μιά φωνή κάπου στο τέλος, σαν χαιρετισμό από τον Άδη: Γειά σου Ρεθέμνο. Οι δίσκοι αυτοί κυκλοφόρησαν αμέσως όπου υπήρχε Κρητική ψυχή, έγιναν κειμήλιο και μαζί τους κυκλοφόρησε η φήμη: ο Ροδινός πεθαίνει...

Υπάρχει στο δυτικό Ρέθεμνο ένα ύψωμα γεμάτο αμπέλια και δέντρα. Οι Νίπλοι. Πάνω απ' τη «βίγλα», εφτακόσια μέτρα ψηλά βγορίζουν εβδομήντα χωριά Χανιά και Ρέθεμνος. Εκεί ψηλά ήταν η καλύβα του Ροδινού μονάχη. Εκεί ψηλά ο πληγωμένος νέος προσπαθούσε να νικήση την αρρώστεια που τούτρωγε τα στήθεια. Περνούσαν δραγάτες και τούφερναν τα νέα του κούσμου. Περνούσαν ακόμη φίλοι και ξένοι να του πούν περαστικά.

Κάθε βράδυ έβλεπαν οι ζευγάδες απ' τα γυροχώρια τις φωτιές του κι' οι πιό κοντινοί άκουαν την πονεμένη λύρα του να γεμίζει παράπονο τα σκοτάδια. Έβλεπε κι' εκείνος κάτω τον τόπο που αγάπησε. Θυμόταν τη μικρή του ιστορία. Όταν τον κύτταζαν χιλιάδες μάτια να παίξη. Το θαυμασμό που έδειχνε ο λαός όταν τον έβλεπε να γυρίζει τα χρήματα των χορευτάδων: «Ο Ροδινός δεν παίρνει λεφτά», έλεγε και τα σκόρπαγε χάμω. Τί ηδονή ήταν εκείνη, να παίξη έτσι για ν' ακούη ο κόσμος δίχως καμιά αμοιβή. Διηγούνται πως κάποτε στα Μυριοκέφαλα είπε: «Δέχομαι λεφτά για την εκκλησία». Και μάζεψε απ' τους φτωχούς βοσκούς χορευτάδες σε λίγες ώρες το τεράστιο ποσό, για την εποχή, των επτά χιλιάδων. Έκαναν ένα εικονοστάσι τότε απ' τα λεπτά. Και μένει.

Το Φλεβάρη του 34 εικοσιδύο χρόνων πέθανε ο Ροδινός, με τις δυό του λύρες αγκαλιά. Ένα Σάββατο. Έκλεισαν όλα τα μαγαζιά του Ρεθέμνου και πήγαν όλοι, γυναίκες, άντρες και τον έκλαψαν. Τον έκλαψε κι' ο λαός με πολλά θλιμμένα τραγούδια. Και τον έκανε θρύλο. Κι' οι πονεμένοι σκοποί του εμπνέουν πάντα όλους τους λυράρηδες του νησιού και κάνουν τις καρδιές των απλών ανθρώπων να ραγίζουν.

Ο ΓΑΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΛΑΒΟΥ

ΤΙΣ μεγάλες σκολάδες, Χριστούγεννα – Αρχιχρονιά, έκοβε από μιά – δυό μέρες το «μαζώχτο» στα καμποχώρια, που κρατούσαν ακόμα οι ελιές. Γύριζαν τα μεσημέρια τις παραμονές οι μαζώχτρες από τα λιόφυτα, άσπριζαν, λούζονταν και χτενίζονταν και το πρωί ήταν όλες παστρικές, ροδοκόκκινες και γελαστές στην εκκλησία. Και τις φέρμαραν τα παλληκάρια.

Του Αγιού Βασιλείου παραμονή έπαιρναν αράδα τα σπίτια μαζί με ντόπιους κι' έλεγαν τα παλαιϊκά κάλαντρα «λυράτα». Τα κάλαντρα αυτά μιλούσαν για κάποιο Άγιο Βασίλη «πούχε καλό ζευγάρι»... «καλό το λές αφέντη μου καλό κι' ευλογημένο, γιατί το βλόγησε ο Χριστός, κι' οι δώδεκα Αποστόλοι», λέγονταν μπροστά στην κλειστή πόρτα του νοικοκύρη και τέλειωναν με την επίκλησι «αν είναι θέλημα θεού, άσπρη μου περιστέρα, ανοίξετε την πόρτα σας να πούμε καλησπέρα» ή «ακόμα δεν τον ήβρηκες το μάνταλο ν' ανοίξης, να μας κεράσης μιά ρακή κι' ύστερα να σφαλίξης». Και κείνα τα κάλαντρα ήταν δουλοπρεπή όπως και τούτα, ένα τροπάριο επαιτικό, αλλά δεν ήταν όπως τα σημερινά ανόητα κι' ασυνάρτητα. Ας είναι.

Μάζευαν τα δοσίδια και τα δώρα και ανήμερα την Αρχιχρονιά έκαναν γλέντι μεγάλο, στο μεγαλύτερο σπίτι του χωριού. Χόρευαν και τραγουδούσαν κι' έπαιζαν όμορφα παιγνίδια.

Ένα από κείνα τα παιγνίδια, πολύ συνηθισμένο, κωμικό και τραγικό μαζί, ένα κι' ένα δηλαδή για να συγκινήση τις απλοϊκές καρδιές των, ήταν ο «γάμος του παλαβού».

Σε κάθε χωριό υπάρχει πάντα ένας παλαβός απροστάτευτος κι' αν δεν υπάρχει στο ένα, στο διπλανό χωριό θα είναι δυό. Οι παλαβοί αυτοί, οι μοσκοκούζουλοι, θέλουν γάμο αιωνίως. Γύρω στη γυναίκα και στη νόμιμη κατάκτησή της, γυρίζει το βλαμένο μυαλό τους. Διαρκώς χτίζουν σπιτάκια στις ερημιές και αγωνίζονται να ετοιμαστούν για παντρεία. Πιστεύουν και τις πιο απίθανες υποσχέσεις και ονειρεύονται, γυναίκες, νύφες, κλειστούς γαμπριάτικους κοιτώνες.

Απ' αυτούς ήταν κι' ο Άρκαλος. Ένας άντρας δεμένος, ασπρόξανθος και δουλευτής ξακουστός. Όταν ήταν δεκαπέντε χρονών, ο Άρκαλος έλεγε στη μάννα του να τον παντρέψη γιατί δεν άντεχε να θωρή τα ζωντανά πώς «βατεύονται» στα λαγγάδια. Αυτή γελούσε και τον απόπαιρνε. Φώναζε αυτός, τίποτα εκείνη.

Ήταν και το κλίμα στραβό, μπορεί. Μιά φορά, άρχισε σιγά – σιγά να χαζεύη. Έπαιρνε από πίσω τις κοπελλιές, κάρφωνε τα μάτια του στα καπούλια των, ξεχνούσε πού πήγαινε και χανόταν από τη δουλειά του. Ένοιωθε το πάθος του και ντρεπόταν κι' όταν τον γιουχάϊζαν τα παιδιά χαμήλωνε το κεφάλι κι' έφευγε.

Παλαβό τον ανέβαζαν, παλαβό τον κατέβαζαν, όλοι γύρω, γυναίκες κι' άντρες, τον τρώμαξαν τον άνθρωπο και υποτάχτηκε σιγά – σιγά στην μοίρα του.

Ζαλίστηκε. Πίστεψε πως ήταν ένοχος και πως κάθε φορά που τύχαινε μία γυναίκα στα μάτια του εγκληματούσε. Δεν γύρευε πιά παρά ένα κομμάτι ψωμί για τη δουλειά του και να τον αφήσουν ήσυχο να κάθεται στο σπιτάκι του. Ωνειρευόταν, όμως, κάπου κάπου, εκείνο τον περιπόθητο το γάμο...

Όταν έβλεπε τις μαζώχτρες να σκύβουν για να πιάσουν τις ελιές, κόβονταν τα γόνατά του. Καθόταν χάρω και γλάρωνε. Εκείνες τον πείραζαν, πήγαιναν και τρίβονταν απάνω του, κουνιόνταν και τον βασάνιζαν.

Ο παπάς που τον πήγε του γιατρού στη χώρα, έλεγε πως όταν παντρευτή θα στρώση. Ήταν σίγουρος ο γιατρός. Αλλά ποιά θα τον έπαιρνε; Φτωχό και παλαβό.

Έτσι μαραινόταν ο φουκαράς ο Άρκαλος, δεν τούλεγε άνθρωπος λόγο καλό, να φάη δεν είχε. Έρημος και κακοπερασμένος. Μα στο λιομάζωμα έπιανε δουλειά, στα λιοτρίβεια, θεριό όπως ήταν, τον ζητούσαν παντού, σήκωνε σακκιά πελώρια και ταρακουνούσε τα μαγκάνια. Και το μεσημέρι, κατά το συνήθειο, τον απλοχέριζαν οι νοικοκυροί ζεστό ψωμί, έπιανε και λάδι ελεύθερα από τη γούρνα, έρριχνε μέσα αλάτι και μπουρνελοντομάτες, έτρωε και φούσκωνε και γυάλιζε το πετόι του. Έπαιρνε ανάκαρα η ψυχή του να γελάση. Έκοβε τα μαλλιά του καμιά φορά και τα Χριστούγεννα λουζόταν.

Κείνο τον καιρό, καλολαδιά, μεγαλοβεντέμα κρατούσαν τα κοτσάνια της ελιάς, κρατούσε το μαζωχτό και βασιλευε στα λιοφύτα μιά κουνίστρα, Ψηλοχωρίτισσα, μαυριδερή, πανύψηλη και σπαθάτη. Δεν τολμούσε καμιά μαζώχτρα να της αμφισβητήσει τα πρωτεία, στο χορό, στο τραγούδι, στη δουλειά. Τη γύρευαν πολλοί «ντεληκανήδες», αλλά δεν ήθελε να πάρη «πλούσιο και κακουδέρη», να πουληθή, ήθελε «φτωχό κι όμορφο» ν' αγαπήση. Και δεν έτυχε ως την ώρα. Ήταν η Δοξανιά.

Τον Άρκαλο δεν καταδεχόταν να τον πειράξη και δεν τον απόπαιρνε, όταν τον έπιανε να την ... καμαρώνη. Μα όταν του Αγίου Βασιλείου το απομεσήμερο, μέσα στο κέφι και στο πιστό είπε κάποιος «να κάμωμε το γάμο του παλαβού» και γύρευαν νύφη, η Δοξανιά δέχτηκε, ανέλπιστα, να πρωταγωνιστήσει στην κωμωδία.

Πήγε ο πιο συσταζόμενος στο χαμόσπιτο του Άρκαλου. Ό,τι πλυνόταν κι αυτός για την καλή χρονιά. Τούφερε, λέει, τα χαιρετίσματα της Δοξανιάς και πως ρέγεται το μπτόι του από καιρό. Τάχασε ο Άρκαλος. Πήρε καιρό ο άλλος.

- Θέλεις τηνε, μωρέ;

Ο Άρκαλος κοκκίνισε.

- Πές μου αν θέλεις να κάμω την προξενιά να την πάρης να ησυχάσης κι εσύ.

Δεν ήταν δύσκολο να τον καταφέρη.

- Πάμε τούτη την ώρα.

- Πάμε.

Τον πήραν λοιπόν και τον έντυσαν κοστούμι καινούργιο, μπότες καφετιές, που πήγαιναν να σκάσουν τα πόδια του, γκυλόττα γκρι, πουκάμισο μαύρο. Κι' όταν μπήκε στη σύναξι σταμάτησαν μιά στιγμή και τον κύτταξαν όλοι έκπληκτοι. Κι' αυτή η Δοξανιά. Ύστερα άρχισαν να φωνάζουν και να σφυρίζουν.

- Καλώς το γαμπρό, να μάσε ζήσης.

Ήταν όλα τα σύνεργα έτοιμα. Στέφανα και ρύζια και μασκαρεμένος παπάς κι' η Δοξανιά με τα καλά της. Θυματήρια και λαμπάδες. Στάθηκε ο Άρκαλος στη μέση και περίσσευε το ξανθό του κεφάλι. Δε φαινόταν φοβισμένος, χαρούμενος μόνο. Μα πάνω στην ώρα που άρχισε η ψαλμωδία και κόρωναν οι φωνές, έφτασε μιά γριά, η μόνη «δική» του Άρκαλού, η Αργυρή:

- Άνομά σου, κακομοίρη, σε παίζει ούλο το χωριό. Η Δοξανιά, μωρέ μπουνταλά παίρνει άλλο.

Σκοτεινίασε ο Άρκαλος. Κρεμάστηκαν τα χείλια του.

- Και ποιό παίρνει;
- Ο Κατηφές, μωρέ, έλεψε προξενιό οφές στο χωριό, στον κύρη τζη κι' έταξέ τηνε.

Ο Κατηφές ήταν ένα χαμαντράκι, στεγνό και θρασύ, μα μεγάλος νοικοκύρης. Πετάχτηκε στη μέση ως ακούστηκε τόνομα και το μυστικό του. Η Δοξανιά χλώμιασε. Ο Άρκαλος αγρίεψε, έσκυψε, άρπαξε τον Κατηφέ από τη ζωσιά και τον εκόλλησε όσο έφτανε ψηλά στον τοίχο.

- Πές μου, μωρή Δοξανιά, θέλεις τονε τούτονε άντρα σου;

Η Δοξανιά δε μίλησε.

- Πές μου, ξανάπε ο Άρκαλος.

Η κοπέλλα έγενεψε ταραγμένη «όχι». Ο Άρκαλος άφησε τον Κατηφέ να πέση και περίμενε.

Μαζώχτηκε και το υπόλοιπο το χωριό, ήρθε ο παπάς κι' ο μασκαράς ξεπόρτισε. Όλοι περίμεναν με ανησυχία την κατάληξι.

Τη σιωπή έσπασε ο παπάς, αφού ενημερώθηκε για τα διατρέξαντα.

- Ο γιατρός μούπε μόλις παντρευτή θα στρώση. Η θειά του θα του δώση τη μεγάλη αγριάδα να τη μερώση, ναίσκε Αργυρή;
- Ναίσκε, γέροντα.
- Κι' εγώ θα του δανείσω από το λάδι του μοναστηριού να πάρη μουλάρι.
- Κι' εγώ, πετάχτηκε ένας γεροντής, τότε βάζω συμμιατόρα στ' αμπέλια μου.

- Καλά είμαστε το λοιπόν, άψετε το θυμιατό. «Ευλογητός ο θεός ημών» - μωρή Δοξανιά δε σε ρώτηξα α θέλης, μα θαρρώ πως θέλεις.
- Θέλω, γέροντα, είπε σαστισμένη εκείνη και πλησίασε τρυφερά τον αποσβολωμένο Άρκαλο. Μπρός βαθύ και πίσω ο ... Άρκαλος γερός, πελώριος και αποφασισμένος...

Και τέτοια πολύβουη Αρχιχρονιά δε θυμάται το Κατωμέρι.

ΤΟ ΜΟΥΤΙΣΜΑ

ΚΕΙΝΟΥΣ τους καιρούς, ο χειμώνας έφτανε πρώιμα. Και μέρες πρίχου τα Χριστούγεννα, γέμιζαν τα πλάγια της Κομμάτας κουδούνια και τα περάσματα φωνές και γαυγίσματα κι' οι νύχτες, μεγάλες, πασίχαρες φωτιές. Κατεβαίναμε απ' τον Ψηλορείτη με τα γιτσικά απ' το Κέντρος με τα πρόβεια, να ξεχειμωνιάσωμε. Και μέσα σε τούτον τον ανακατωμό έπιανε να θολώνη και να μουγκρίζη κι' ο Γέρο Ποταμός κάτω στο φαράγγι του. Άκουε το βουητό η Αμπαδιά και γέμιζε τα σπίτια της λινόξυλα. Χειμώνας! Χαμηλά τρέμιζαν οι πικροδάφνες. Πίσω το Λιβυκό άνθιζε άσπρους αθούς.

Η σπηλιά του γέρω Μανουρέ έβλεπε δυτικά. Την είχε μισοχτισμένη να μην τη γεμίξη νερά ο Γαρμπής, έστηνε βαθειά – βαθειά το νοικοκυριό του και κάθε βράδυ άναβε στην πόρτα της μιά φωτιά περήφανη με κατσοπρίνια, που σπίζιζαν και κροτούσαν και μουρμούριζαν.

Ήταν ο πιό γέρος απ' τους βοσκούς που πολέμαγαν ακόμα. Οι παλιοί του σύντροφοι γονάτισαν ένας – ένας, έλυωσε το πετσι των και το τρύπαι ο άνεμος. Κατέβηκαν στα χωριά να ζεσταθούν και να περιμένουν το πλήρωμα του χρόνου.

Ο Μανουρές κρατιόταν ακόμη στη Μαδάρα. Δεν ήθελε να πάη κάτω. Να κάθεται στην παρασιά. Να τρώη μαγερεμένο φαϊ. Και το βράδυ να βγάνη τα σπιβάνια του και να κοιμάται με τη γριά του. Αυτές, είναι, έλεγε, οι ομορφιές του απάνω κόσμου. Δεν πρέπει να τις συνηθίζη κανείς. Γιατί ύστερα δεν απομένει άλλο ν' απαντέχης. Πρέπει να κατεβαίνης μιά το μήνα το πολύ. Ένα Σαββατόβραδο. Να μπαίνης στον καφενέ, να κερνάς, να σε κερνούνε, να παίξης σκαμπίλι γενυτό κι' αργά να γυρίζης στο σπίτι νάχη η γριά ζεσταμένο το κρεβάτι, αλλαμένα τα ρούχα... Το πρωί εκκλησία. Το μεσημέρι μεζέ και κρασί κι' ως γυρίζει η μέρα «γεια σας κι' έφυγα». Μούτε να χορτάσης, μούτε να σιχαθής.

Ύστερα ο Μανουρές το χαιρόταν το βουνό. Ήξερε τα τραγούδια του και τα ιστορικά του, τα νερά και τις σπηλιές του. Τους ανθρώπους του.

Έσκυβε το πανωκόρμι του, στήριζε την κατσούνα του κι' ανέβαινε στις κορφές σαν αγρίμι. Μας ορμήνευε για τις χάρες της ερημιάς, για την υγεία και τη δύναμι και την ελευθεριά του βοσκού. Μας έκανε ν' αγαπούμε τα φαράγγια. Πατούσαμε στα χνάρια του με πίστη. Κι' όταν τον βλέπαμε το πρωτοχείμωνο να φορά ανάποδα το ράσο του, νάναι ξαπλωμένος πάνω στις φασκομηλιές ανάσκελα και να κοιμάται, με τη βροχή στο κούτελο, ξεχνούσαμε και τη μοναξιά και την κακοπέρασι και τα χωριά, κάτω.

Μόνο τις μεγάλες μέρες, Λαμπρή – Χριστούγεννα, θλίβονταν η ψυχή μας. Ναί. Και μιά παραμονή των Χριστουγέννων κινήσαμε ένας από δώ, άλλος από κεί να γίνωμε δυό και τρεις να σκορπίσωμε τον καϋμό μας στην συντροφιά. Κινήσαμε να βρούμε το Μανουρέ να πάρωμε κουράγιο. Είχαμε καιρούς να τον δούμε από κοντά.

Τον βρήκαμε κουμπισμένο στην άκρια της σπηλιάς. Ούτε σφύριζε, ούτε βλαστημούσε. Μας είχε ακούσει από μακριά κι' είχε δεμένα τα σκυλιά. Μα δεν σηκώθηκε να μας αποδεχθή. Κρεμόταν κι' άκουε το Γέρο Ποταμό σιωπηλός σαν νάνοιωθε τη βουή του και τη σπούδαζε. Μιλούσε μόνος μέσα στα κίτρινα γενομούστακα, ανάσαινε βαρεία: Ασήκωτη νύχτα, Μανουρέ. Η ώρα σου κι' εσένα.

- Καλώς τα. Σιμώσετε στη φωτιά.
- Χρόνια πολλά, γέρο.
- Πολλά και τα δικά σας.
- Ήρθαμε να σε δούμε. Γερός είσαι, κέφι έχεις, εμείς έχουμε το κρασί. Τα καλύτερα Χριστούγεννα του κόσμου θα περάσωμε πάλι!

Δε μίλησε. Τάϊσε τη φωτιά. Έκαμε να γελάση. Αναστέναξε. Τον βλέπαμε παραξενεμένοι. Τί νάπαθε απόψε. Και σαν πέρασε η ώρα:

- Άφης τη συλλογή, μπάρμπα. Πές μας ένα χωρατό. Ένα παραμύθι. Χριστούγεννα είναι, λειτούργησέ μας.

Σήκωσε και μας κύτταξε στα μάτια έναν – ένα. Δυό – τρία αμούστακα βοσκαρούδια που τον είχαμε για δάσκαλο στη βοσκική και στην αγάπη της Μαδάρας.

Από το θόλο της σπηλιάς κρεμόταν ένα αρνί χρονιάρικο. Γύρω ήταν στρωμένα θυμάρια και φασκομηλιές. Κουτσούρια για καθίσματα. Μιά πλάκα για τραπέζι. Ένα καυκή ελιές. Παξιμάδι. Δεν ήταν ώρα ακόμη να φάμε κρέας, τρώγαμε ελιές. Και κεί που δεν περιμέναμε σηκώθηκε ο γέρος απάνω. Τον τύλιξαν οι καπνοί που στοιβάζονταν στην οροφή. Σήκωσε ένα δαυλό, άναψε τσιγάρο.

- Ποιός σας λείπει εσάς, μωρέ; Κοπελλόπουλα είστε. Όσοι ξεκινήσετε τόσοι σαλεύετε. Εγώ βαροκάρδισα απόψε. Μου λείπουν πολλά. Καιροί, μου λείπουν. Στοιχειά, μου λείπουν. Ανθρώποι. Άλλους έφαγαν οι ανεμόχολοι, άλλους οι σκοτωμοί. Άλλοι τρύπωσαν στα χωριά και περιμένουν το χάρο.

Σταμάτησε. Τον κυττάζαμε περίτρομοι πιά. Ούτε ιστορία ήθελε να μας πη. Δεν μπορούσε ειπε. Δε θυμόταν καμιά πάνω στην ώρα.

Βγάλαμε τα φλασκιά μας, τον κεράσαμε μιά. Δεν έλεγε να σηκωθή η συννεφιά από τα μάτια του. Ένας ρώτησε:

- Μιά φορά τα Χριστούγεννα άκουες τα βήματα του Χριστού. Αλήθεια;
- Τ' άκουα. Ναί. Τα μεσάνυχτα φαινόταν, λέει, ένα φώς στο πέλαγος να περκαίη τα Παξιμάδια. Ύστερα έπιανε η νοθιά να γλείφη την πλάση με τη ζεστή γλώσσα της. Σηκώνονταν τα πρόβατα κι' έτρεχαν κατά το φαράγγι. Βέλαζαν χαρούμενα και τα σκυλιά κινούσαν τις ουρές σαν να χαιρετούσαν ένα βοσκό μπιστεμένο που διάβαινε. Άκουε τότε στο παράστρατο ένα πεζολάτη, ταπεινό και κουρασμένο ν' ανηφορίζη.

Μας τάχε πη πολλές φορές αυτά. Τούτο δε μας είχε πη: Πως μιά βραδυά, μιά παραμονή απ' τις πολλές, έκατσε απάνω στο παράστρατο να τον πιάση!

Τότε τα βήματα ακούστηκαν πίο πέρα. Και πιά δεν ξανακούστηκαν.

- Και τα τελώνια; Ρωτήσαμε πάλι.
- Τ'άκουα κι' αυτά. Πέρα στην Αγία Σοφία θάβουν τ' αβάφτιστα. Εκειδά βγαίνουν τα τελώνια κάθε παραμονή και κλαίνε, με ψιλές μωρουδιακές φωνές. Κλαίνε ως τα μεσάνυχτα που γεννάται ο Χριστός κι' ύστερα μερεύουν και καταλαγιάζουν. Λέω μιά παραμονή: δεν τ' αφήνω απόψε να κλάψουν. Νιός και παλαβός μπήκα στην Αγία Σοφία και περίμενα. Αργά άκουσα γρυλίσματα. Νύχια να τρίβονται στον τοίχο. «Όξω βρωμοκάτσουλα, σκασμός ακάθαρτα». Εσύντριβα τα πόδια μου στην πλάκα, εχτυπούσα τη ράβδα μου, φώναζα. Άδिका φτέριζαν στ' αυτιά μου και μου γυάλιζαν τα μάθια των. Δεν έφυγα. Στο τέλος σωπάσανε.

Εγώ απόβγαλα και τα διαολικά από τη Σκοτεινή. Έπαιρνα το γκρά μου, διαόλοι αυτοί, δάολος κι' εγώ, έμπαινα μέσα στο σπήλιο να τα πούμε. Με φοβερίσανε, με ξαναφοβερίσανε, τίποτα. Μιά – δυό, δέκα, φύγανε κι' εκείνοι! Την πάσα χασοφεγγαριά μου φωνάζανε οι νεράγδες: «Εφράξαμε το δρόμο του φαραγγιού με κέρατα, άλλαξε δρόμο για θα σου πούμε το αίμα». Ούτε δρόμο άλλαζα και τα κέρατα ξεκάρφωνα. Μ' έρριξαν σε ντάφκο μιά νύχτα. Δυό πλευρά σπασμένα. Μόλις ανασήκωσα, τα ίδια εγώ. Χάθηκαν κι' εκείνες... οι άλλοι φοβούνται κι' έβλεπαν, εγώ ούτε τόνα, ούτε τάλλο. Ούτε ξαναξύπνησαν τα πρόβατά μου.

Στην αρχή, είπε, χαίρονταν που κείνος τάδιωξε τα στοιχειά. Χαίρονταν πως όλοι του οι πρώτοι συντρόφοι μούτισαν και κατέβηκαν στα χωριά. Ύστερα άρχισαν να του λείπουν.

- Βρέ πώς άδειασε ο κόσμος. Πούναι τα θάματα, πούναι τα στοιχειά, πούναι τα παλληκάρια. Απόμεινε όλο πέτρες και κλαδιά η Μαδάρα. Και στη μέση εγώ νικητής κι' ολομόναχος. Πάει κι' ο Μανουρές τώρα.

Μας φαινόταν ο λεβεντόγερος ο Μανουρές πώς ξεφούσκωσε σιγά – σιγά και σωριάστηκε χάμω και ψόφησε η δύναμή του. Και πως ήταν των αδυνάτων να σηκωθή στα πόδια του πιά.

«Πώς άδειασε ο τόπος. Δεν το πίστευα τόσον καιρό. Απόψε είδα δυό γεροντάκια με τα γαιδουράκια των που πήγαιναν στο χωριό. Το ένα κρασί. Το άλλο αλεύρι. Δεν άντεξα άλλο. Πλάκωσε η καρδιά μου.

Πέσαμε κι' εμείς σε συλλογή. Θα του περάση, σκεφτήκαμε. Μπορεί νάπιε κίολα. Κι' όταν έφταναν τα μεσάνυχτα, πετάξαμε το αρνί στα κάρβουνα και γέμισε η σπηλιά μυρωδάτους καπνούς.

- Χριστούγεννα, Γέρο Μανουρέ.
- Κι' από χρόνου, παιδιά μου.

Πίναμε. Τρώγαμε. Τα μάτια μας σπίθιζαν. Η φωτιά κάθονταν μέσα των περίλαμπρη και τα γέμιζε χαρές. Έλεσαν οι άνεμοι κι' ακούονταν κάτω ο

ποταμός να μάχεται. Βιάζονταν να κουβαλήση θολό νερό, να γράψη το βασίλειό του, πέρα ως τα Παξιμάδια, μέσα στο πέλαγος.

Την ώρα κείνη τινάχτηκαν απάνω τα πρόβατα και βέλαζαν, τα σκυλιά ώρμησαν έξω, αλλά σε λίγο σταμάτησαν. Δε γαύγιζαν. Κουνούσαν την ουρά τους και γουργούριζαν χαϊδευτικά. Στο σκοτάδι ακούστηκαν αλαφρά βήματα. Παγώσαμε. Κυττάξαμε ο ένας τον άλλο. Ο γέρος ήταν ατάραχος.

- Θαύμα!
- Θαύμα είναι! Τί είναι, γέρο;
- Για ένα είναι.
- Για σένα; Τί είναι για σένα;
- Το τέλος.

Και πριν προλάβωμε να ξαναρωτήσωμε φάνηκε στην είσοδο, βρεμένος, ανήσυχος, ο μεγάλος γυιός του Μανουρέ.

Χαιρέτησε. Σίμωσε κι' έπιασε το γέρο απ' τους ώμους, τον ανασήκωσε:

- Άρρωστος είσαι; Εμήνυσες νάρθωμε.

Ο γέρος έμεινε για λίγο αμίλητος.

- Εμήνυσα, μωρέ Παυλή. Εκουράστηκα. Θέλω να κατεβώ στο χωριό.
- Μά καιρός σου ήτανε. Αν αποφάσισης, φύγε πριν μετανοιώσης. Εγώ θα σου στείλω τα πράματα. Άμε στο καλό.

Σηκώθηκε σιγά – σιγά, έκανε γύρο στη σπηλιά. Αποχαιρετούσε. Χτύπησε το ραβδί του στη γή. Στάθηκε στην πόρτα. Ζυγίστηκε.

- Έχετε γειά. Χαλάλι σας η Μαδάρα.

Έκλαιγε. Ελέγαμε: νά, τούτη τη στιγμή θα δώση μιά, θα βγάλη το ράσο του και θα πή: «δέ φεύγω». Μα δεν τόκαμε. Μπήκε στη νύχτα.

Ακούαμε τα βήματά τους ώσπου τα κατάπιε η βουή του ποταμού. Έφευγε μαζί του η ψυχή του βουνού. Μούτισε ο γέρω Μανουρές!

Κι' όταν άρχισαν οι καμπάνες στα χωριά, νοιώσαμε τόση ερημιά, που δεν τη σήκωνε η καρδιά μας. Άδικα φουντώσαμε τη φωτιά, άδικα πίναμε. Έγινε θρήνος η βροχή και μοιρολόϊ ο άνεμος. «Πώς άδειασε ο τόπος»! Σαν να πέθαναν με μιάς όλα όσα αγαπούσαμε στο βουνό.

Περάσαμε Χριστούγεννα και ολομόναχοι. Μα σαν εκείνα δεν έχομε να θυμηθούμε χειρότερα.

ΕΙΔΥΛΛΙΑ...

ΤΟΝ Ιούλη αρχίζει ο οργασμός των βουνήσιων προβάτων. Οι άσπρες προβατίνες ζαλίζονται, γεμίζει το κορμί τους πόθους, τρέχουν εδώ κι' εκεί αφήνοντας μικρές ηδονικές φωνές.

Οι παλιές θυμούνται από τον περασμένο χρόνο τις μεγάλες αυτές μέρες της ερωτικής χαράς, τις ζεστές μέρες της παραφοράς, τις γεμάτες έντασι. Οι καινούργιες, τα μάροπα, νοιώθουν να κυκλοφορή στο αίμα τους ένα σπίρτο παράξενο, πρωτοφανέρωτο. Ανατριχιάζουν, στέκουν και σκέπτονται και απορούν. Η δύναμι μαλακώνει μέσα τους, δεν πηδούν πιά σκερτσόζικα, βιάζονται μόνο, αδημονούν να ξεδιαλύνουν τί είναι αυτό το φοβερό πρόσταγμα που γράφει η φύσι στα μέλη τους. Όλες αναζητούν τις σίγουρες θωρακισμένες μορφές των κριαριών και μαζεύονται κοντά τους για να τους πουν κάποιο μυστικό που το μαθαίνουν αιώνες αιώνων όλα τα πλάσματα του θεού κι' ωστόσο μένει πάντα μυστικό και μυστήριο.

Τρίβονται γύρω τους, απαλά, χαδιάρικα. Γίνεται όλη η ανήσυχη ύπαρξι των, παράκλησι και υποταγή.

Μιά εδώ, μιά εκεί κι' όχι όλες μαζί οι προβατίνες προσβάλλονται απ' αυτό το γλυκύτατο «κακό». Δριμύτατη μυρουδιά αναβλύζει από το κορμί τους. Η ουρά τους παρουσιάζει έντονα τα σημάδια του ερεθισμού. Φουσκώνει και κινείται ζωηρά. Και τα κριάρια, για να προλάβουν την κρίσιμη ώρα των μεγάλων επιθυμιών που οξύνονται λίγο και παρακμάζουν και ξανάρχονται, τρέχουν εκείνα πιά γύρω στις κυράδες.

Όμως είναι και οι βοσκοί που επεμβαίνουν στην ερωτική ζωή των προβάτων κατά εξοργιστικό τρόπο: Δεν θέλουν να γεννήσουν τα πρόβατα πριν τον Γενάρη, για να τους βρή η γέννα στα χειμαδιά και όχι στους δρόμους. Απομονώνουν λοιπόν τους κριούς μέχρι τις αρχές του Αυγούστου, γιατί πέντε μήνες κρατούν τ' αρνιά στην κοιλιά τους οι προβατίνες.

Ειδικοί βοσκοί, οι πιο δυνατοί και γρήγοροι, οι λεγόμενοι κριαράδες, φυλάγουν χωριστά τους κριούς, στα μεγάλα κοπάδια. Κάποτε τους στέλουν ψηλά στις κορυφές με τα στείρα πρόβατα.

Κι' αν δεν γίνεται να τους έχουν χωριστά, αχρηστεύουν την ερωτική τους ορμή με διάφορα πανιά και προβίδια που κρεμούν στην κοιλιά τους.

Όταν τα κριάρια βόσκουν χωριστά, τα καλούν από μακριά οι τετράποδες κυρίες με νοσταλγικά βελάσματα. Και κείνα κάνουν απελπισμένες εξορμήσεις για να φτάσουν ως τη θερμή και αγαπημένη... πλάτη των.

Μα τις εξορμήσεις αυτές τις περίπαθες, τις αναχαιτίζουν οι κριαράδες, με πέτρες και ξυλοδαρμούς και απαγωγές σε μακρινά λαγκάδια.

Δεν αργεί όμως να σημάνη η μεγάλη μέρα.

Κάπου στο τέλος του Ιούλη, στις αρχές του Αυγούστου, η σκληρή αυτή ερωτική απαγόρευση έχει απελτίσει και τα δυό μέρη. Κριάρια και προβατίνες μελαγχολούν, δεν μαζεύουν τα ξεροχόρταρα, δεν πίνουν νερό, έστω κι' αν πλύνουν στο ποτιστήρι το ιδρωμένο μαντήλι των οι βοσκοί. Οι προβατίνες γεμίζουν θρήνους τα βουνά και για μιά στιγμή θαρρείς πως θα πέσουν όλες και θα πεθάνουν από θλίψη. Τότε ο γέρος των βοσκών βλέπει πως δεν μπορεί να κρατήσει άλλο τον αποκλεισμό και διατάσσει: «Ώρα είναι, αφήστε κριγιούς».

Τα κριάρια, αν και είναι από τα πιο κουτά ζώα, μαντεύουν από τα λόγια την απελευθέρωση. Σηκώνουν τα κεφάλια ψηλά, αγριεύουν, τα χοντρά στριμμένα τους κέρατα σφίγγουν τους στέρεους λαιμούς, η ουρά των παίζει νευρικά, τα ρουθούνια των πλαταίνουν. Και τρέχουν.

Πηδούν πέτρες και θάμνους, ανηφορίζουν, κατηφορίζουν, φτάνουν, εισβάλλουν στο θηλυκό κοπάδι, με πόδια τεντωμένα, αντρειωμένα και περήφανα.

Οι προβατίνες ως τα βλέπουν τρομάζουν κι' ας τα περίμεναν με λαχτάρα τόσα ζεστά βραδυάσματα.

Τί θεριά είν' αυτά! Τί βία, τί παραφορά! Τα μάροπα φοβήθηκαν κιόλας, κατεβάζουν την ουρά τους και μαζεύονται στις γωνιές: Ο φόβος του αγνώστου, του βίαιου, η παρθενική αιδώς...

Τα κριάρια τριγυρίζουν τις κυρίες, τις φιλούν και τις μυρίζουν, χτυπούν ζωηρά τη γλώσσα των. Επιχειρούν προεισαγωγικά άλματα. Όμως οι έμπειρες γριές προβατίνες δεν ανησυχούν απ' αυτή την ομαδική εισβολή και τη βία. Περιμένουν το ξεκαθάρισμα των γοήτων στο πρωτότυπο πεδίο της τιμής...

Δεν μπορεί ν' αγαπά κανείς έστω κι' ένα κοπάδι γυναίκες, μαζί με άλλους. Δεν γίνεται. Έτσι ρύθμισε η φύση φαίνεται την ψυχή όλων των ζωντανών.

Τα κριάρια θα μπορούσαν να χωρίσουν την ερωτική λεία και να μείνουν όλα ευχαριστημένα. Θάπαιρνε καθένα σωστές δεκάδες προβατίνες. Μα τί να τον κάνουν αυτόν τον κοινό έρωτα; Δεν γεμίζει η ψυχή τους. Ή όλες ή τίποτα. Αυτές τις μάροπες τις μικρές, με τα γεμάτα περιέργεια μάτια, με τα τρουλωτά αυτιά. Αυτές τις μεσοκαιρίτισσες τις γερές, με τα σίγουρα καπούλια. Κι' αυτές ακόμα τις γριές, που γεμίζουν ζωή τούτο τον καιρό, είναι ν' αφήνης να τις μολύνουν άλλα... πόδια;

Μέσα στο κοπάδι αρχίζουν τότε φοβερές μονομαχίες για εκατοντάδες τρυφερές καρδιές που μυρηκάζουν γύρω. Κάθε κριάρι βρίσκει τον αντίπαλό του εκεί, στις πρώτες ερωτικές αναγνωρίσεις και ιπποτικά τον καλεί σε μονομαχία. Οι αντίπαλοι κυττάζονται στα μάτια μιά στιγμή, ζυγίζονται, μπορεί να φοβούνται, αλλ' αποφασίζουν πάντα, έστω κι' αν ο αγώνας είναι άνισος. (Βλέπεις πολλές φορές αδύνατα κριαρόπουλα να παλεύουν με θηρία).

Έτσι όπως είναι αντιμέτωποι αρχίζουν να υποχωρούν βήμα – βήμα ανάποδα. Οι προβατίνες ανοίγουν το χώρο της μονομαχίας και περιμένουν τη

σύγκρουσι με περιέργεια φιλάθλων. Ο νικητής θα κερδίση τα καπούλια των. Θα είναι ο πιο ισχυρός. Ουδεμία ανησυχία.

Όταν το ένα κριάρι σταματήσει την υποχώρησι, σταματά και το άλλο. Έχουν αφήσει ήδη ανάμεσά τους ένα χώρο είκοσι ως ογδόντα μέτρα. Σημαδεύονται, σκύβουν το κεφάλι κι' αρχίζουν να τρέχουν σαν αστραπές το ένα καταπάνω στο άλλο. Πλησιάζουν έτσι σκυμμένα, πλησιάζουν και μιά στιγμή τα κέρατά των σμίγουν σε τρομερή σύγκρουσι.

Συνήθως πέφτει το ένα χάμω λιπόθυμο. Κάποτε και τα δυό, κάποτε κανένα. Τότε ξαναρχίζει η υποχώρησι βήμα – βήμα σε πιο μεγάλη απόστασι. Ακολουθεί φοβερώτερη σύγκρουσι. Τα κέρατα βγάζουν σπίθες, τα κεφάλια τρίζουν και γεμίζουν μύτες και αυτιά αίματα. Είναι τόσο τρομερές οι κουτουλιές αυτές ώστε όταν απλώσης ανάμεσά τους ένα χοντρό βοσκοράβδι κομματιάζεται. Αν τύχη να περνά στη μέση πρόβατο εκείνη τη στιγμή, συντρίβεται. Και πολλές φορές ένας από τους αντίπαλους πεθαίνει. Ωστόσο ο αγώνας γίνεται με όλους τους κανόνες του ιπποτισμού. Τίμια, αντρίκια. Όχι όπως τους τράγους που παλεύουν ύπουλα και χτυπιούνται όπως τύχη.

Όταν ο ένας αντίπαλος αναγνωρίση την ήττα του, δεν τον ενοχλεί κανείς. Σηκώνεται ζαλισμένος, περίλυπος, ματωμένος, κατεβάζει την ουρά στα σκέλη και αποσύρεται περιφρονημένος σε μιά γωνιά. Είναι να λυπάσαι τα κριάρια αυτά που έθρεφαν τόσους πόθους, τόσες μέρες, άκουσαν το σύνθημα της εξορμήσεως, κατέβηκαν γεμάτα χαρά και ύφος, μύρισαν τ' αγαπημένα πρόσωπα και μιά στιγμή, πριν το ηδονικό τέρμα, νικήθηκαν. Με πληγωμένο το κεφάλι και την ψυχή, αναζητούν παρηγορία σε λίγο ξερό χορτάρι...

Οι μονομαχίες συνεχίζονται μέρες. Στα μεγάλα κοπάδια δύσκολα μπορεί ν' αναδειχτή ένας νικητής, μοναδικός. Δεν προλαμβάνει άλλωστε να εποπτεύση όλη τη λεία. Κάπου στις άκρες οι τοπικοί ισχυροί θ' απολαμβάνουν τα θέληγτρα κάποιας προβατινούλας, έχοντας όμως το φόβο στην καρδιά πάντα. Γιατί αν φανή ο κυρίαρχος χάθηκαν. Θα τους βγάλη τα έντερα χωρίς τύπο πλέον και χωρίς ειδοποίησι.

Οι κυρίαρχοι! Τί περιφάνεια είν' αυτή και τί βάρβαρος κομψασμός και τί επίξειξι. Περνούν πάνω-κάτω, χαϊδεύουν, μυρίζουν, αγκαλιάζουν, απειλούν, χαίρονται, χωρίς φόβο, τη νίκη τους. Είναι όλα δικά τους, δεν τολμά τίποτα να τους αντισταθή. Και μόνο τα βοσκόπουλα, που τα πειράζει αυτό το κόρδωμα και το καμάρι των κυριάρχων, κοπανούν κάποτε στα πλευρά των ένα λιθάρι ή τους τσακίζουν τα καπούλια με τη ράβδα των. Μιά μικρή εκδίκησι για τους φτωχούς νικημένους που λουφάζουν στις άκριες.

Όμως ένα κυρίαρχος δεν καταφέρνει να κρατήση το στέμμα πολύ. Κουράζεται και τραυματίζεται στις μονομαχίες, αδυνατίζει από το όργιο. Ξεχνά να φάη από τις απασχολήσεις, ώρες ολόκληρες. Και κάποτε σηκώνει το κεφάλι ένας άλλος. Οι συγκρούσεις αυτές, οι διεκδικητικές, είναι οι πιο βίαιες και καταλήγουν συχνά σε θανάτους. Και θα ήταν καλύτερα ο θάνατος από μιά ήττα κυριάρχου. Να δήτε τον κυρίαρχο ηττημένο. Μόνο τότε νοιώθετε τόσο βαθειά την πικρή έννοια της ήττας. Ο καινούργιος νικητής τον ακολουθεί από πίσω όταν αποσύρεται. Τον σκουντά, τον περιπαίζει, σα να του λήη φωναχτά:

Έχεις τίποτα να πής, παλληκαρά; Αποκρίσου, θέλεις ακόμα να δοκιμάσης ένα γύρο;

Εκείνος φεύγει σιγά – σιγά με μάτια κόκκινα και πολλές φορές ψοφά από τη λύπη, την εξάντλησι και την καταφρόνια.

Μεγάλες ερωτικές τραγωδίες διαδραματίζονται τα καλοκαίρια στα βουνά μας. Για την καρδιά τετράποδων κυράδων. Μέσα σε μιά ατμόσφαιρα έντονη και ερεθιστική, πολλά κερατσάτα παλληκάρια παλεύουν, σκοτώνονται, κερδίζουν ή χάνουν μιά μεγάλη υπόθεσι: Την κυριαρχία ενός χαρεμιού. Έστω για μιά μέρα.

ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

ΗΤΑΝ μιά γριά Καλολακκιώτισσα που μούλεγε την παράξενη αυτή ιστορία. Όταν έφτασα στο σπίτι της ο χειμώνας κατέβαινε από τ' αόρι μαύρος μα γλυκός ακόμη. Πρωτοβρόχια. Σ' αυτό το ψηλό χωριό κείνο το μήνα δεν έμεναν άλλοι. Είχαν κατεβή για να περάσουν το χειμώνα στις γιαλιές. Εκείνη περίμενε ώσπου να χαμηλώσουν τα πρόβατα για τα χειμαδιά. Να περάσουν οι γυιοί της, ν' αρματωθούν, ρούχα, ψωμί, σύνεργα για το ξεχειμώνασμα στα ξερονήσια. Ύστερα θα σφάλιζε το σπίτι της και θα κατέβαινε στο γυρογιάλι να ξεχειμωνιάσει κι' εκείνη.

Οι Καλοί Λάκκοι θάφτονταν στο χιόνι.

- Και θα μείνης, ανήψιο;
- Λέω να μείνω.
- Καλά θα το κάμης. Έρημη είμαι κι' εγώ.

Έννοιωθα τη χαρά της που θάχε τη συντροφιά μου για ένα βράδυ. Τι χαρά της που θα φιλοξενούσε κάποιον.

Έβγαλε απ' το κουρούπι κρέας, έσπασε αυγά, έκοψε τυρί. Έφερε ελιές τσακιστές, κρασάκι. Ήπιαμε. Είπαμε τα δικά μας, νέα οικογενειακά. Θυμηθήκαμε κάποιους πεθαμένους μας, κάποιους όμορφους περασμένους καιρούς.

Έπιασε κλαδιά η παραδουλεύτρα και κατάστεισε φωτιά περιλαμπρη στο τζάκι. Έξω αέριδες βορεινοί χυτάριζαν απ' την κορφή του Κάστρου και πήγαιναν να πολεμήσουν τη θάλασσα και βροχές χοντρόσταλες, άστατες, σφύριζαν μιά εδώ, μιά στα χάλαρα, μιά στο φαράγγι.

Είναι οι ώρες που φεύγουν οι βοσκοί για τα χειμαδιά. Ανησυχούν οι αίγες, δειλιάζουν τα πρόβια στο πρώτο κατακαίρι. Μα οι βοσκοί τα κρατούν όσο γίνεται στα βουνά για να πάρη απάνω του το χορταράκι στα χειμαδιά. Άν πέσουν και το στραβώσουν, φυτόρο ακόμα, πώς θα μπορέση να ανασταθή ύστερα και να τα θρέψη τόσο χειμώνα;

Όλα τα νησάκια που τριγυρίζουν την Κρήτη, όσα είναι μεγαλούτσικα και δεν τα πατούν οι θάλασσες, γίνονται χειμαδιά το χειμώνα. Γαυδοπούλα, Παξιμάδια, Λαφονήσι.

Τα νησιά αυτά είναι κατάξερα, δεν έχουν μιά σταλιά δροσιά το καλοκαίρι. Όμως με τις πρώτες βροχές του Σετέμπρη, βγάζουν χορταράκι πυκνό και τα κλαδιά των πρασινολογούν και ροδαμίζουν. Κι' όπως είναι λίγα τα χειμαδιά, γιατί όλα τα χαμηλά τα σπέρνουν οι ζευγάδες, κάθε ακροχείμωνο τα ξερονήσια γεμίζουν πρόβατα.

Αράζουν καϊκία στο γιαλό, βάζουν σανίδες, σπρώχνουν πρώτα τους μπροστάρηδες, τα άλλα ακολουθούν και μπαίνουν στο καϊκι. Σηκώνουν οι βοσκοί τις σανίδες, βάνουν πλώρη για τα νησιά και τα ξεφορτώνουν. Ύστερα

φουσκώνουν οι θάλασσες και μένουν μήνες βοσκοί και ζωντανά καταμεσείς του πελάγου έρημοι.

Έχουν μιά σπηλιά για κατοικιριό, μαζεύουν ξύλα, αλάτι από τους βράχους, τη γεμίζουν. Παστρεύουν τις στέρνες να δεχτούν νερό και ησυχάζουν. Περιμένουν την άνοιξη. Καμμιά φορά έχουν μιά οργιά κήπο και φυτεύουν σιναποράπανα. Καμμιά φορά κυνηγούν, πιό σπάνια ψαρεύουν. Τα πρόβατα δεν μπορούν να φύγουν, κλέφτες δεν γίνεται να φτάσουν...

Ανάβουν φωτιές για συντροφιά, ζεσταίνουν τα νιογέννητα αρνιά, μαθαίνουν λύρα και τραγουδούν και ψιθυρίζουν ιστορίες μεγάλες κυττάζοντας μακριά τα λυχνάρια των χωριών που πνίγονται στην άχνη του κυμάτου.

Η γριά μούλεγε για τα παθήματα και τις στενοχώριες αυτών των βοσκών. Μιλούσε και ανατράνιζε το σκυφτό κορμί της. Το ρόδινο πρόσωπό της ίσκιωνε και τα μάτια της λαμπύριζαν γεμάτα πόνο και σιγουριά και θάλασσες.

- Ποθαίνουν κιόλας οι άζουδοι καμμιά φορά, ανθρώποι είναι κι' αυτήνοι, αρρωσταίνουν και ποιός θά τώνε βρεθή. Κι' όταν ποθάνη κανείς, πώς θα τον κηδέψουνε δίχως παλά; Ποιός θα κάμη την τόση αμαρτία;

Τότες οι ζωντανοί πασκίζουν να μαντατέψουν το θάνατο πέρα στα χωριά, πάνω απ' την αφρισμένη θάλασσα.

Αν είναι νύχτα και ξαστεριά ανάβουν φωτιές και κάνουν σημάδια με τ' αναμμένα κλαδιά. Αν όμως είναι μέρα ή καταχνιά βρίσκουν μεγάλους κοχύλους (κουργιαλούς) απ' το γιαλό και τους φυσούν σαν σάλπιγγες. Βγάζουν ένα βαθύ βραχνό ήχο σαν ρόγχο, σαν παράπονο, που περνά τις θάλασσες και φτάνει στα γνοιασμένα αυτιά των μαννάδων και μαντεύει το θάνατο.

Κάποτε θα τους δούν ή θα τους ακούσουν στ' αντικρυνά χωριά. Ανάβουν κι' εκείνοι φωτιά για ν' αποκριθούν στο μήνυμα. Φωνάζουν ένα παλά. Ανάβουν κεριά. Αρχίζουν να μурμουρίζουν τη νεκρώσιμη ακολουθία κοντά στο κύμα, σα νάχουν μπροστά τους το νεκρό που είναι μιλια μακριά μέσα στη θάλασσα.

Όταν τελειώσουν, λένε όλοι μαζί «ο θεός να του συχωρέση κι' όποιος θέλει ας είναι», σβήνουν τα κεράκια και τη φωτιά και φεύγουν. Οι ζωντανοί θάβουν πέρα στο νησί το νεκρό. Έκαμαν το χρέος των. Στα σπίτια των βοσκών φωλιάζει η αγωνία: ποιός είναι;

Η γριά έβαζε τις χούφτες κλειστές μπροστά στο στόμα και φυσούσε:

- Νά πώς ακούεται το μήνυμα.

Ένας πένθιμος ήχος ανατρίχιασε το χαμόσπιτο.

- Αυτά κάνανε κι' οι Γαυγιώτες όσους καιρούς δεν είχανε παλά!

Τώρα τα καϊκια είναι πολλά. Έχουν και μηχανές. Βρίσκουν μιά ώρα το χειμώνα να πάνε να δούν τι γίνεται. Μπορεί να μη βρέξη και να μην έχουν

νερό. Μπορεί ν' αρρωστήσουν. «Τότε, στα χρόνια μας, έλεγε η γριά, πόσα τραβήξαμε».

Όταν ήταν μικρή η γριά, τρία αδέρφια της έλειπαν στη Γαυδοπούλα. Η μάννα της κύτταε τα βράδυα το Νοτιά φοβισμένη. Και κάθε τόσο στις καταχνιές έσπινε τ' αυτί ν' ακούση. Πολλούς χειμώνες μέρα – νύχτα περίμενε μην ακουστή, μη φανή το σημάδι του θανάτου. Ήταν κάτι που μπορούσε νάρθη μιά στιγμή απίθανη. Έπρεπε πάντα να το περιμένη. Ώσπου ήρθε κάποτε.

Βράδυαζε, λέει η γριά, και φιλόβρεχε. Βροχή ήσυχη, απαλή σαν αγίασμα έπεφτε στη γή κι' η καταχνιά ξεθάρρεψε να κατεβή κάτω στα χαράκια του Μαύρου Λιμιώνα.

Ό,τι άναφταν τους λύχνους. Τότες ακούστηκε μιά βοή βαθειά κι' αδύναμη μέσα απ' τη θάλασσα. Ήταν σαν σφύριγμα βαποριού πολύ μακρινό. Σταματούσε, ξανάρχιζε. Έφτανε μιά στιγμή έντονη, ύστερα έσβηνε σιγά – σιγά, την ξεστράτιζε ο άνεμος. Και πάλι δυνάμωνε. Πήδηξε πάνω η μάννα της γριάς, κρεμάστηκε στο παραθύρι, βεβαιώθηκε κι' έβαλε φωνή:

- Το μήνυμα. Το μήνυμα. Ο ένας μου γιός είναι νεκρός.

Το χωριό αναστατώθηκε. Άνθρωποι ανέβαιναν, άνθρωποι κατέβαιναν. Έστειλαν φώναξαν τον παπά. Κάποιο παλληκάρι έπιασε κόχυλα, βγήκε πάνω στο ρημάδι του Κάστρου και σιγά – σιγά, το ίδιο βραχνά και λυπητερά, απάντησε στο μήνυμα.

Μαζώχτηκαν οι χωριανοί, ήρθε ο παπάς. Στάθηκαν πάνω στα γκρεμνά του γιαλού με τα μάτια νοτικά, δακρυσμένα. Το παλληκάρι φύσηξε πάλι τον κόχυλα. Η βραχνή φωνή του ταξίδεψε πάνω στο Λιβυκό. Ήρθε από πέρα η απόκρισι.

Γέμισε το σκοτάδι κεράκια. Ο παπάς έβαλε το ευλογητός. Οι γυναίκες έκλαιαν πνιχτά με τα κεράκια στα τρεμάμενα δάχτυλα.

Όταν τελείωσαν πήρε να σκορπά ο κόσμος, τα κεράκια μπήκαν στα καλντερίμια κι' έσβησαν. Ακούστηκε πάλι η κραυγή του κόχυλα και κουρασμένη πολύ, αδύναμη μέσα στο σκοτάδι, η απόκρισι του νησιού, σαν ευχαριστώ.

Όμως η μάννα μου, λέει η γριά, δεν έλεγε να μπή στο σπίτι της να το μαυροστολίση. Έμενε έξω. Άπλωνε τα χέρια νοτικά:

- Ποιός είναι από τους τρείς;

Πού να περάση η φωνή της τόσα μίλια σύννεφα...

Ύστερα κουράστηκε να φωνάζη. Έμεινε εκεί ακίνητη και περίμενε. «Ο δεύτερος, μουρμούριζε, δεν είναι, είναι μαύρος και γερός. Ή ο πρώτος ή ο ύστερος. Πές μου μωρέ ποιός είναι... Δέ λυπάσαι τη μάννα σου;».

Κάποτε νοιώσανε την αγωνία της οι ζωντανοί απ' το νησί. Ακούστηκε πάλι η βοή βραχνή να τρομάζει τη νύχτα: μιά, δυό, τρεις φορές.

Η γριά κατάλαβε. Μπήκε, σκέπασε με μαύρο μαντήλι την εικόνα του τρίτου γιου. Ύστερα ξέσπασε το μοιρολόι της σπαραχτικό:

Γιάννη μου, κανακάρη μου,
Για σένα είν' τα μαντάτα...

...Πέρασαν καιροί από τότε που η γριά η Καλολακκιώτισσα μούπε την παράξενη αυτή ιστορία. Κι' από τότε πολλές φορές, πολλές νύχτες με καταχνιά μου φάνηκε πως άκουσα στο Λιβυκό μιά βραχνή βοή, πολύ βαθειά, πολύ πονεμένη.

Μπορεί νάταν κάποιο μήνυμα θανάτου που δεν έτυχε να τ' ακούσουν άνθρωποι κι' έμεινε έτσι να πλανάται στο χάος χρόνια και χρόνια σαν στοιχειωμένο...

ΚΑΠΟΙΑ ΔΕΝΤΡΑ

ΤΟ Μάρτη φτάνουν στις Μαδάρες θερμές ανοιξιάτικες πνοές, δώρα του Λιβυκού στο νησί του. Πλησιάζουν τα Νοτικά ακρογιάλια, ανηφορίζουν ανεπαισθητες στις κορφές και κυλούν στις βορεινές πλαγιές. Είναι τότε ήρεμες και απαλές σαν ανάσα μητέρας. Χαϊδεύουν τα φύτρα και θρέφουν τα παγωμένα χορτάρια. Και τότε είναι βίαιες και καυτές και μαραίνουν τους ανθούς και χαντακώνουν το χώμα. Τις νύχτες σηκώνουν αχνούς και γεμίζουν τις λαγκαδιές και κάνουν το χιόνι να τρέμη και ν' αναλυώνη στο φώς του φεγγαριού σα μιά ύλη παράξενα λαμπερή, απόκοσμη που κοχλάζει και ρέει και συνέρχεται για να πλάση εκεί πάνω καινούργια πλάσματα και καινούργιο κόσμο.

Οι θερμές ανοιξιάτικες πνοές χαράζουν κάποιο πρωινό πάνω στις άσπρες πλευρές του Τροχάρη κάτι μικρά μαύρα σημαδάκια αραιά μα σίγουρα. Τα σημαδάκια αυτά πηδούν απότομα, βίαια μέσα απ' το χιόνι σαν καρφιά που τα χτυπούν από βαθειά χθόνιες δυνάμεις. Είναι κάποια δέντρα. Τίποτε άλλο.

Κάποια δέντρα με ζωντανή ψυχή, ασκητικά, πολεμικά, αδούλωτα. Κάποια δέντρα ιδέες...

Τον καλοκαιρινό ορειβάτη ξαφνιάζουν κάποια δέντρα που είναι σκαλωμένα δυό χιλιάδες μέτρα ψηλά στη Μαδάρα, εκεί που δεν υπάρχει τίποτε ζωντανό, ούτε χόρτο, ούτε ζώο, ούτε σκουλήκι.

Είναι αραιά, ξαπλωμένα στη γή σαν ακροβολισμένοι πολεμιστές, αληθινοί ακρίτες του οργανικού κόσμου σ' αυτή την παγερή ερημιά που δεν ταραζουν παρά μόνο διαβατικοί κρωγμοί αρπακτικών πουλιών και άνεμοι και καταγιδες.

Είναι πολλά μέτρα μεγάλα μα δεν μπόρεσαν να σταθούν όρθια. Ο κορμός των ασπρόφαιος, ροζιασμένος και στεγνός σαν νεκρωμένος κυλιέται στη γή, ακολουθεί τις πτυχές της, ανεβαίνει σε εξάρσεις, βυθίζεται σε λακκούβες, ερπετό πελώριο. Και στην κορυφή τους μιά φούντα υψώνεται όρθια, ανήσυχη, περήφανη, ολοζώντανη πρόκληση στους καιρούς και στα χιόνια και στον ήλιο του καλοκαιριού που είναι εκεί ψηλά ανυπόφορα καυτός.

Κανένας επιστήμονας, φοβάμαι, δεν θα μπορέση να εξηγήση τη ζωή αυτών των δέντρων. Ζούν στο πείσμα όλων των νόμων του Θεού, στο ύψος αυτό που δεν υπάρχει ούτε μιά κουταλιά χώμα, χώμα ούτε σαν σκόνη. Ούτε πέτρες υπάρχουν, ούτε βράχοι εκεί. Έχουν γίνει θρύψαλα απ' τους καιρούς: τότε παγωνιά και πολύμηνες χιονιές, τότε λαύρα. Πώς ζούν, πού βρίσκουν τη δύναμη να πρασινίσουν, ν' αντέξουν, να μεγαλώσουν; Δεν θα το βρή κανένας.

Είναι ένα είδος κυπαρίσσια που φύτρωσαν εκεί πάνω, είναι άκαρπα και βασανισμένα και δεν έχει η ύπαρξή τους άλλο λόγο απ' τον αγώνα. Μονάχα για ν' αγωνίζονται βρέθηκαν εκεί, γι' αυτό παγώνουν, ψήνονται και σέρνονται στη γή. Γι' αυτό το μοναδικό όρθιο κομμάτι τους, την κορυφή, δεν την

αφήνουν να γείρη και να πεθάνη. Κάνουν ένα τραχύ, φοβερό αγώνα, για τον αγώνα.

Τα άλλα δέντρα! Βουτούν τις ρίζες των στα παχειά υγρά χώματα, τραβούν μπόλικους χυμούς και ζούν ήσυχα. Κάθονται χαμηλά, τα πελεκούν οι άνθρωποι, τα ρυπαίνουν τα σκυλιά και τα σπουργίτια, απλώνουν παρακλητικά τα ερωτευμένα άνθη τους και δέχονται τη γύρη που κουβαλεί ο άνεμος από τη γειτονιά και γεμίζουν καρπούς και απογόνους. Δίχως στέρησι, δίχως αγώνα. Πεζά και ανούσια.

Στεκόμουν και τα κύτταγα ώρες κάθε φορά τα παράξενα αυτά πλάσματα των βουνών. Τα φανταζόμουν σαν στοιχειωμένα παλληκάρια που έμειναν εδώ μοναδικά απομεινάρια ενός χρόνου αλλόκοτου και μακρινού. Ενός χρόνου που οι βροχές του έψαλλαν παιάνες πολεμικούς και οι βροντές του μούγκριζαν σαν δράκοι. Που είχε ανεμόχολους βάρβαρους και συννεφιές που φοβέριζαν με λόγια ανθρωπινά. Είχε ακόμα και πολέμαρχουν σκληρούς που ανέβαιναν στον τόπο των στοιχείων, στα βουνά και τα πολεμούσαν...

Όταν έφταναν τα πρωτοβρόχια και πρόβαλλαν τα σύννεφα στις κορφές κι' ο αέρας πάγωνε, έννοιωθα τόσο την αγωνία αυτών των δέντρων. Σα να ήταν έμψυχα. Τα κλαδιά των ανατρίχιαζαν, οι στεγνοί κορμοί των κολλούσαν κι' αγκάλιαζαν τη γή καρτερικοί και οι ρίζες των βυθίζονταν βαθειά – βαθειά στις πέτρες σαν αποφασισμένα δάχτυλα.

Ύστερα έπεφτε το χιόνι σκληρό και βαρύ. Σκεπάζονταν οι ρίζες και οι κορμοί. Για λίγες μέρες οι μικρές φούντες των μαύριζαν ακόμη. Έπαιρναν τις τελευταίες αναπνοές πριν απ' τον αγώνα που άρχιζε έντονος πιά και μούστελναν μηνύματα: θα νικήσωμε πάλι, πάντα ξημερώνει. Και τις σκέπαζε τέλος ο άσπρος θάνατος.

Σωριάζονταν επάνω τους μέτρα οι πάγοι, η φούντα έγερνε στη γή και μεγάλωνε το μήκος του ερπετού. Έπεφταν μόνιμες τώρα οι καταχνιές και σκέπαζαν όλο το τοπίο. Οι νύχτες περνούσαν ατέλειωτες πάνω απ' τον τάφο τους. Έλεγε: Πέθαναν.

Περνούσαν μέρες, βδομάδες, μήνες, αραιώναν οι καταχνιές, έφταναν οι χλιαρές πνοές του Λιβυκού, τσάκιζαν το χιόνι, τόκαναν διαμαντένιους χείμαρρους κι' αναπάντεχα ένα πρωινό ξεφύτρωναν πάνω στο χιόνι οι γνώριμες μαύρες πινελιές. Τα κλαδιά ανασηκώνονταν, τίναζαν σαν πουλιά το φύλλωμά τους, ξεμούδιαζαν, ύψωναν το κεφάλι και χαιρετούσαν τον ήλιο. Έφταναν ως τις ψυχές μας τα νικητήρια και κείνο το χρόνο!

Τί θρίαμβος ήταν αυτός! Τί νίκη!

Όστούσο η άνοιξη που ξεκινούσε απ' το κύμα ανέβαινε σιγά – σιγά στους κάμπους κι' ύστερα κυνηγημένη απ' το καλοκαίρι, ανέβαινε στα ριζοβούνια, στα πλάγια, έφτανε στις Μαδάρες, πρασίνιζε τις ακροχιονίδες, πηδούσε στις κορυφές των τελευταίων δέντρων κι' από κεί έκανε φτερά σα νύμφη έντομου και πετούσε στον ουρανό.

Από την ώρα που έσκυβε ο Θεός στα δέντρα της Μαδάρας ν' αναλάβη την άνοιξή του, άρχιζε για κείνα ο θερινός αγώνας, το ίδιο σκληρός, επίμονος και βασανιστικός. Έκλιναν στο λιοπύρι και ζαλίζονταν κι' έλεγες πως θα πάρουν φωτιά τα λίγα τους βελονωτά φύλλα. Μα δεν πάθαιναν τίποτε. Ο Σεπτέμβρης τάβρισκε πάλι ζωηρά, αθάνατα.

Ακόμα κι' όταν τα δέντρα αυτά πεθαίνουν από τα γεράματα, δεν έχουν την τύχη ν' αναπαυτούν στη στάχτη κάποιου αγροτικού τζακιού. Μένουν τα πτώματά τους εκτεθειμένα, σαν καταραμένα, στον ίδιο τόπο ψηλά και παλεύουν και πέρα απ' το θάνατο με τα ίδια στοιχεία. Οι νεκροί αυτοί ροζιάρικοι κορμοί, που ούτε ξύλα κάνουν, ούτε σανίδια, ασπρίζουν πιο πολύ τον κάθε χρόνο και μένουν εκεί σαν πετρωμένα φίδια, χρόνια αναλλοίωτοι και κόβουν το κουράγιο των ζωντανών.

Έλεγα πως αν ήταν να καθιερωθή ένα σύμβολο για τη φυλή μας, δεν έπρεπε νάναι ούτε λιοντάρι, ούτε αητός, ούτε δάφνη. Το δέντρο αυτό μόνο, μπορεί να συμβολίση τους αιώνιους αγώνες, τους αιώνιους σκλαβωμούς, τις αγωνίες και τους τελικούς θριάμβους της.

Μονάχα αυτά τα δέντρα της Μαδάρας τα ζωντανά, τα μοναχικά και ξεχασμένα που τις ημέρες αυτές γράφουν με μαύρες στιγμές πάνω στο λευκό χιόνι τον τελευταίο τους θρίαμβο. Το μυριστό. Έτοιμα να πολεμήσουν πάλι.

ΣΤΑ ΡΑΚΟΚΑΖΑΝΑ

ΉΤΑΝ τον καιρό που τα ζώα κι' αυτά τα άψυχα μιλούσαν. Ακούστηκαν στ' αμπέλια καυγάδες ένα πρωινό, μαζεύτηκαν οι χωριανοί ν' ακούσουν. Πού να το λέη η φασαρία; Στ' αμπέλια μέσα. Σίμωσαν στ' αμπέλια: Σε κάθε ρόγα σταφυλιού γινόταν λογομαχία. Μάχονταν η ψίχα με τη φλούδα.

- Εσύ είσαι άχρηστη, έλεγε η ψίχα. Εγώ έχω και τη γλύκα και το ζουμί, εσύ είσαι ένα πράμα, στυφό και σκληρό και άνοστο. Ούτε οι σφήκες σε τρώνε, ούτε τα παιδιά, ούτε οι αρκάλοι.

Μιλούσε όλο κάκητα η ψίχα, φουρκίζονταν και φώναζε. Μα η φλούδα λογική, ήρεμη, έδινε τόπο στην οργή και της απαντούσε ύσυχα:

- Εγώ σ' έχω στην αγκάλη μου σαν παιδί μου, παίρνω και την παγωνιά και τον ήλιο για να σε λυτρώσω, δεν αφήνω τα αδύναμα μαμούδια να ρουφήξουν το αίμα σου κι εσύ με κακολογάς. Αν ανοίξω την κοιλιά μου θα πέσης στη γή.

Η ψίχα το χαβά της. Καυχιόταν πως εκείνη βγάζει το κρασί που κάνει τους άντρες να τρεκλίζουν κι' άλλα. Έσκασαν στα γέλια οι άνθρωποι και κίνησαν να φύγουν. Πέρασαν δυό βοσκόπουλα, μπήκαν στ' αμπέλια, έσκυβαν έκοβαν μιά ρόγα, ρουφούσαν την ψίχα και έφτυναν τη φλούδα χάμω. Πικράθηκαν οι φλούδες, κοκορεύτηκαν πάλι οι ψίχες. Είχε μείνει ένας μόνο χωριανός σκυμένος στον τράφο σκεφτικός, δεν γελούσε, δεν κοροΐδευε τις φλούδες. Εκείνες τον συμπάθησαν και του είπαν στ' αυτί το μυστικό τους:

- Μέσα μας θα βρής το υστερόπαιδο της αμπελοκουρμούλας που πάει μόνο με δυνατούς και γιατρεύει τους αρρώστους. Μη μας πετάξης απ' το πατητήρι.

Έτσι βρέθηκε η ρακή...

... Σπιθιρίζουν οι νύχτες πάνω στις μικρές φωτιές των ρακοκάζανων και πέφτει η άχνη των υγρή στα βασανισμένα κεφάλια που κάθονται αράδα – αράδα γύρω στη λόχη του φούρνου και καμαρώνουν τις φλόγες κι' ακούν το κελάδισμα της ρακής που κυλά στο σταμνί. Είναι και τούτη μιά απ' τις μικρές χαρές των χωριών, από κείνες που δεν μπορεί να νοιώση ποτέ καρδιά «πολίτη». Εκείνες οι αποσπερίδες γύρω στα καζάνια! Σιμώνουν όλοι ως γυρίσουν από το ζευγάρι αποσταμένοι, παίρνουν ένα κουτσούρι και κάθονται κοντά στη φωτιά που κείνο τον καιρό αρχίζει να τη δέχεται ευχάριστα στην εξοχή το ανθρώπινο κορμί. Λένε τα καινούργια της μέρας, ποιός φάνηκε, ποιός πέρασε, ποιά χωράφια θα σπείρουν, ποιά θα μείνουν χέρσα...

Το ρακοκάζανο είναι χτισμένο με πέτρα και πηλάσβεστο πάνω στο φούρνο. Από κάτω του ανάβουν χοντρά ξύλα. Κουβαλούν οι νοικοκυραίοι τα στέμφυλα απ' τα πιθάκια που τάχαν φυλάξει να βράσουν μαζί με μαραθόριζες και θυμάρια. Στέκει πάνω στο καζάνι ο μάστορας και τα δοκιμάζει μην είναι ξυνά, μήν είναι χαλασμένα. Τα σκάρτα τα πετούν έξω, με τα καλά γεμίζουν ως πάνω

απ' τη μέση το καζάνι έτσι όπως είναι μαζί με τις μαραθόριζες. Άν και οι παλιοί μερακλήδες της ρακής δεν βάζουν τίποτε εκτός απ' τα τσίκουδα μέσα στο καζάνι, για να μη χάση εκείνο το λεπτό άρωμά της και μυρίση μάραθο ή θυμάρι. Ύστερα εφαρμόζουν επάνω το καπάκι και το συγκολλούν με πηλό. Το καπάκι απολήγει σ' ένα μακρύ σωλήνα που γέρνει προς τη γή και διαπερνά ένα πιθάρι με νερό.

Βράζουν τα τσίκουδα με τους χυμούς των μέσα, ο ατμός κατεβαίνει απ' το σωλήνα, παγώνει καθώς περνά το πιθάρι με το νερό και τρέχει καθαρή σα διαμάντι η ρακί στο σταμνί.

Γύρω απ' αυτά τα απλά σύνεργα γίνεται μιά μικρή γιορτή. Όπου υπάρχει πιοτό υπάρχει κέφι. Και στα ρακοκάζανα μπορεί ο καθένας χωριανός να πάρη το χοντρό ποτηράκι, να το ξεπλύνη στο πιθάρι, να σκύψη να πιάση ρακή ζεστή, να πη «και του χρόνου νοικοκυροί» και αν πη μιά και δυό.

Όρθιος ο μάστορας παρακολουθεί τη φωτιά, αλλάζει το νερό του πιθαριού, ακούει τη βοή του καζανιού και καταλαβαίνει τον «πόνο» του. Ένας – ένας σηκώνονται οι άλλοι και τον βοηθούν, άλλος σε ξύλα, άλλος σε νερό. Κάπου – κάπου του φέρνουν ένα κάστανο ψημένο να πη και κείνος μιά...

Πατάτες στη χόβολη είναι ο καλός μεζές της ρακής. Τις πετούν όπως είναι και τις σκεπάζουν στη στάχτη. Ύστερα τις σπούν, τις γεμίζουν αλάτι και πίνουν. Με τα πρώτα γυρίσματα, σπιθίζουν τα μάτια. Φεύγει η κούρασι απ' τους αρμούς, σιγουρεύεται η ψυχή των. Γίνεται η συντροφιά πολύβουη, πάνε κι' έρχονται χωρατά και πειράγματα και σε λίγο θα πάρουν την απόφασι: Κάνομε συνδρομή; Και δεν κάνομε;

Για τούτη τη συνδρομή πάει καθένας στο σπίτι του και φέρνει ό,τι έχει. Παξιμάδι, ελιές τσακιστές, άλλος τυρί, άλλος κάστανα, άλλος λουκάνικα. Γεμίζει νόστιμες μυρωδιές η αυλή...

Πολύ πονεμένες, πολύ βασανισμένες καρδιές ξεδιπλώνουν σιγά – σιγά τα φύλλα των και απαλά πολύ και γλυκά αρχίζουν να τραγουδούν. Θολώνει ο κόσμος κι' ομορφαίνει η νύχτα και γίνεται ζεστή και γεμίζει αδερφικές μορφές. Κάποιοι καημοί πεθαμένοι ξυπνούν και κινούν σαν αδύναμοι ίσκιοι. Κάποιοι καημοί αγαπημένοι. Βρέ πού ήταν τόσους καιρούς; «Καλώς τους...».

Χέρια ζωντανά πιάνουν τ' αυτιά του κατακιού με κέφι και ξεκαζανιάζουν, ως κρίνη ο μάστορας πως αχάμνισε η ρακή, φέρνουν νερό το περιχύνουν, βγάζουν με την πηρούνα τα στιμμένα τσίκουδα απ' το καζάνι, βάζουν καινούργια σβέλτα, καζανιάζουν πάλι άψε – σβήσε και ξαναφουντώνουν τη φωτιά. Βουίζει ο ατμός, θυμώνει κι' αρχίζει να τρέχη τραγουδιστερή και τραγουδισμένη η ρακή στο σκαμνί.

Σιμώνουν τα μεσάνυχτα όταν σκορπούν για δεύτερη συνδρομή, που είναι πάντα πιο πλούσια απ' την πρώτη και μέσα στα καλά της θάναι πάντα και μιά λύρα με το μερακλή της.

Οι πρώτοι που θα ζαλιστούν θ' ακούσουν τη φωνή του μάστορα πάνω απ' το καζάνι:

- Το υστερόπαιδο της αμπελοκουρμούλας, λέει το παραμύθι, πάει μόνο με τους δυνατούς. Δεν μπορεί ο καθένας να πίνει ρακή και ζεστή ρακή. Θέλει στιμόνια...

Μικρές χαρές των χωριών! Κείνες τις νύχτες, κοντά στα ρακοκάζανα. Μιά χούφτα κάστανα, δυό πατάτες στη χόβολη η αρχή. Ύστερα στις πλάκες της αυλής γύρω απ' τον ισχνό κρουνό της ρακής θα χορέψουν βασανισμένα παλληκάρια και μιά λύρα παθιασμένη θα βάζει φωτιά στις ψυχές όταν σκάη πιά το φώς στην ανατολή και ξυπνούν τα κουδούνια των κοπαδιών.

Είναι και κάποια «κοχυλάκια αυτάκια» που άγρυπνα στα μαξιλάρια τους αγωνίζονται να ξεχωρίσουν μέσα στις μεθυσμένες φωνές και κείνη τη φωνή, τη δική τους ! Και κατανοούν: η μέρα το καλεί. Ήπιαν μιά παραπάνω τα παιδιά μας.

ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΣΠΟΡΑ

«Εγύρισε η Καστροκορφή
Και του σωρού η Μαδάρα
Κι' εφέραν την αθιβολή...»

(Ριζίτικο τραγούδι)

ΜΙΑΝ άνοιξι, μιά νύχτα, μιά δεκαριά φίλοι, χωμένοι σε μιά σπηλιά της Μαύρης, κυττάγαμε το παγωμένο τοπίο καθώς τόλουζε ένα φεγγάρι απίθανο και αναλυτό. Οι σφένταμοι έρριχναν πελώριους ίσκιους στα καινούργια χόρτα, ο κάμπος κάτω ήταν αφανισμένος σε μιά κίτρινη σκόνη και μόνο αραιά ξεχώριζαν τα φώτα των χωριών, αδύνατα σαν καντήλια τάφων. Η πελώρια φωτιά μας δεν έφτανε ν' ανακρατήσει τα μάτια μας, τα τραβούσαν πέρα οι αναλαμπές που φύτρωναν απ' τα χιόνια και κυλούσαν χαμηλά ως τα βάραθρα της Μαύρης. Στο βάθος της σπηλιάς καθόταν ένας γέρος βοσκός γεμάτος γένεια και έγνοιες. Άκουσε ανθρώπινες μιλιές κι' ως ήταν λαχταρισμένος για συντροφιά ήρθε κοντά μας ν' ακούση και να ζεσταθή.

- Πώς τη λένε αυτή την κορυφή, μπάρμπα;
- Κορφή του Κάστρου.
- Εκείνη εκεί;
- Τροχάρη, απαντούσε περήφανος.
- Κι' αυτή εδώ η μαύρη τρύπα τί είναι;

Ο γέρος σήκωσε τα δασειά του φρύδια. Κύτταξε μιά στιγμή μιά μαυρίλα πάνω στο χιόνι. Ανάσανε.

- Αυτός είναι του Ρούσσιο ο ντάφος.
- Τί θα πή αυτό;
- Πολλά θα πή, είναι ιστορία μεγάλη.

Άπλωσε τα χέρια πάνω στη φωτιά, μας κύτταξε έναν – έναν αν τον προσέχουμε, κύτταξε το μαύρο βάραθρο που σημειώνονταν στο χιόνι.

- Από δώ ανηφόριζε η Ασημένια. Από τον Αναδέ κατηφόριζε ο Ρούσσιος. Αυτή με τ' άρματα και τα φουσεκλίκια, μαύρη και κακή και άπλυτη. Αυτός ξαρμάτωτος, ξανθός, περήφανος και δυναμερός, καλοζωσμένος, παστρικός, με το γέλιο στο στόμα και με το λουλούδι στ' αυτί. Σμίγουν στη βρύση του Μπούμπουλου. Λέει «γεια σου», λέει του «ώρα σου καλή». Άλλη κουβέντα δεν άλλαξαν. Εγώ ήμουν μικρός και πότιζα δυό – τρεις αίγες στο ποτιστήρι. Σιμώνει εκείνος και μου λέει: «Ποιά είναι τούτη, μωρέ;». Λέω «η Ασημένια η Μαστοροπούλα», λέει «του διαόλου η σπορά που λένε», είπα «ναί», είπε «άγριο πράμα» κι' έφυγε. Την άλλη μέρα νάτην καταπάνω μου. Με πιάνει απ' τα μαλλιά, «ποιός ήταν ο χθεσινός, μωρέ;», λέω «ο Ρούσσιος», λέει «αυτός που γυρίζει στα πανηγύρια ολοχρονίς, ο μεσοφοράς που λένε», λέω «ναί».

Ο γέρο βοσκός σηκώθηκε. Άφησε χάμω την κάπα του. Η ανάμνηση τον έπνιγε, έφερνε βόλτες γύρω στη φωτιά, έσκυβε, την τάιζε. Τα μάτια του γέμιζαν φλόγες. Το δραματικό ζευγάρι των παιδικών του χρόνων, η αγριωπή Ασημένια κι' ο γελαστός Ρούσσιος, πηδούσαν μπροστά του. Ύστερα κάθισε μερδεμένος:

- Να σας τα πώ απ' την αρχή. Μόλις επαντρεύτηκε η μάννα το' Ασημένιας, άρχισε να γυρίζη σε παπάδες και μάγισσες. Γιατί; Γιατί κάθε βράδυ πήγαινε, λέει, και την αγκάλιαζε ένας, όξω από πά, διάολος με τα κέρατα. Σ' ένα χρόνο έκαμε την Ασημένια κι' ύστερα σαλήθηκε και πόθανε. Μαχαιροκούμπουρα από μικρή η Ασημένια και ρούχα αντρίστια. «Άς τη Μαδάρα, μωρή, να πάς στο σκολειό». Τίποτα εκείνη. Βουνό και κακοσύνη. Μιά φορά επέρνα καβάλλα στο γαΐδαρο απ' τους καφενέδες. Θωρεί ο γαΐδαρος πυλαρίνα, σηκώνει την ουρά, γκανίζει, γελούν οι άντρες γύρω-γύρω. Ντροπιάζεται κείνη, πεζεύει, γυρίζει τον γκρά, μπάμ, κάτω ο γαΐδαρος. Αφήνω δα που έπνιξε με τα χέρια το σκύλο της γιατί έφυγε απ' τη Μαδάρα και κατέβηκε στο χωριό. Κι' ήταν στα επίλοιπα καλή, η διαολισμένη, γερή, ομορφόκορη, ορθοβύζα...

Κουράζονταν ο γέρος, η φωνή του σκόνταφτε κι' έβγαιναν τα λόγια του μισά. Μα έφταναν αυτά. Ανάμεσα απ' τα χιονισμένα χαμόκλαδα περνούσε κιόλας ο Ρούσσιος. Όλοι τον βλέπαμε. Τα μακρυνά πεντακάθαρα μαλλιά του γλιστρούσαν ανήσυχα κάτω απ' το μαύρο κεφαλομάντηλο. Το γέλιο του, ίδιο χιονισμένο πρωϊνό, ο λευκός λαιμός του πηδούσε ελεύθερος από το αθλητικό κορμί. Μισούσε το αίμα και τα τουφέκια κι' όμως, τόξεραν όλοι οι βουνηήσιοι πως ήταν άτρομος όταν έπρεπε. Ψυχή του: ο χορός και το τραγούδι. Όλες οι γυναίκες τον ήξεραν στα χωρά του κάμπου και της ρίζας και τον έβλεπαν στα όνειρά τους να γελά. Αντράκια, χαμαντράκια, σπιφά και χολιασμένα τον κακολογούσαν και τον παρανόμιαζαν γυροποδά και μεσοφορά. Μα του κάκου. Γελούσε εκείνος κι' έλαμπαν όλα τα μάτια γύρω. Ύστερα φάνηκε η Ασημένια αγριωπή κι' αμίλητη. Είδε κείνος κάτω απ' τα παλιόρουχα τη γυναίκα, την παρακύτταξε. Φούντωσαν τ' αυτιά της. Βρίσκει πάλι το μικρό στο δρόμο της, «τον είδες, μωρέ, σήμερα;», «τον είδα, πάει στο πανηγύρι στοσι Κάμπους». «Σε ρώτησε για μένα;», «μούπε πως είσαι όμορφη και γρουσουζα». Πέταξε το παιδί πέρα, γκρεμίστηκε κάτω αφρισμένη, περνά τα Μπροσμώλια, τον Μαύρο Πόρο, φτάνει στο χωριό, ζεσταίνει νερά και πλύνεται, ανοίγει κασέλες, βρίσκει ρούχα μητρικά, ντύνεται, στολίζεται, πλέκει τα μαλλιά της πιτήδεια. Έλαμψε μπρούτζινη μέσα στην χρωματιστή μπόλια. Βάζει φωνή του πατέρα της: «Βάλε τα καλά σου να πάμε στοσι Κάμπους!» Σαστίζει ο γέρος, τρέχει, στρώνει τη φοράδα, την ανεβάζει πάνω σαν νύφη, ακολουθά πεζός εκείνος, φτάνουν απομεσήμερα στο πανηγύρι.

Γύριζε ο κόσμος την έβλεπε, γεμάτα αίμα τα μάγουλά της και τα χείλια της σαν της πέρδικας, ζωντανά. Καμάρωνε ο γέρος, άνοιξε το παραδοσάκκουλο, «κέρασε όλο τον κόσμο, καφετζή». Ήπιε ο λαός στην υγεία της. Ύστερα φάνηκε ο Ρούσσιος με τους δικούς του, πιωμένος, αναμμένος. Την είδε, τον είδε και σταμάτησε η αναπνοή τους.

Πονηρές και κουνίστρες άρχισαν να καμαρώνουν το Ρούσσιο, καθώς χόρευε κι' η Ασημένια που δεν έμαθε χορό έννοιωθε να λυώνη τη σκληρή καρδιά της.

«Πάμε», λέει στο γέρο. «Πού;» «Στον άλλο καφενέ». Πήγαν παρακάτω κάθισαν, ξανακέρασε ο γέρος όλο τον κόσμο και καμάρωνε. Μα ως βράδυαζε και άναψε ο καφετζής τη λάμπα πάνω απ' τα κεφάλια των χορευτάδων, φάνηκε πάλι ο Ρούσσιος. Ο λυράρης, παλιός του γνώριμος, τον χαιρέτησε με ξέφρενες δοξαριές. Οι γυναίκες κρυφομιλούσαν, οι άντρες κύτταγαν με φθόνο. Η Ασημένια κούνησε το γέρο. «Πάμε, νύχτωσε». Ο γέρος συμμορφώθηκε στενοχωρημένος. Ανέβηκε κείνη στη φοράδα, γύρισε να τον ξαναδή, κι' ο Ρούσσιος σήκωσε το ποτήρι και είπε «πάντα γειά». Άνοιξε τότε το τσαντάκι της, ανάσυρε μιά κουμπουριά και ... «πάντα χαρά», κομματιάζει τη λάμπα μισή πήχη πάνω απ' το κεφάλι του. Έγινε σκοτάδι. Ακούστηκε το γέλιο του Ρούσσιο κι' η βρισιά του καφετζή: «διαόλου σπορά»...

... Κάθε χρόνο ένας απ' τους βοσκούς έχει το χρέος να φυλάξη τα στείρα πρόβατα του κοπαδιού. Κείνο το χρόνο ο κλήρος έπεσε στο Ρούσσιο. Τα πήρε, πήρε και λίγα έγγαλα μαζί για να τρώη το γάλα των κι' ανέβηκε ψηλά στη γυροχιονίδα, να περάση το καλοκαίρι έρημος.

Πέρασε, ξαναπέρασε η Ασημένια, την έχασε η Ρίζα και τα Μητάτα. Πού πήγε; Το μυστικό τόξερε μόνο το Μαδαρίτικο φεγγάρι.

- «Μόνο εμείς κι' ο Θεός το κατέχει, Ασημένια μου», έλεγε εκείνος.
- «Του τρίτου που θα το μάθη θα του πιώ το αίμα», αποκρινόταν εκείνη.

Πώς αγαπήθηκαν, πώς μέρεψε το αγρίμι, άνθρωπος δεν έμαθε ποτέ. Μέσα στη χλόη του πανάρχαιου κρατήρα της Μαύρης, ένα ξανθό παλληκάρι κρατούσε στην αγκαλιά του, ένα ολόγυμνο μπρούτζινο κορμί. Περνούσαν οι μήνες και το καλοκαίρι ξεψυχούσε. Κάποτε τον ρώτησε ανήσυχη:

- Πότε θα με πάρης, Ρούσσιο;
- Του Σταυρού, «απούνται οι ποταμοί στεγνοί κι' οι στρατές σουρωμένες».

Χάλασαν τα Μητάτα, κατέβηκαν οι βοσκοί χαμηλά, γλύτωσε ο Ρούσσιος απ' την ξερομαδάρα. Άρχισαν τα φθινοπωριάτικα πανηγύρια, γέμισαν τρυγήτρες τ' αμπέλια, περνούσε ο Ρούσσιος καβαλλάρης και του γελούσε ο κόσμος. Και ξέχασε την Ασημένια.

Κάποτε ανέβηκε ο Ρούσσιος με το μουλάρι να φορτώση τα σύνεργα του τυροκομιού. Ήταν Οκτώβρης κιόλας. Κάθισε στη βρύση του Μπούμπουλου να δροσολογήση και πείραζε το σκύλο του. Ξαφνικά ακούστηκε από ψηλά μιά φωνή παράξενη:

- Δεν ήρθες του Σταυρού...

Ήταν εκείνη. Η μορφή της φάνηκε απ' την κορφή του γκρεμού ήρεμη, αποφασισμένη. Έκανε ο Ρούσσιος να κινήση αμίλητος μα μιά σφαίρα σφύριξε στα πόδια του.

- Ως την Κυριακή θα περιμένω, ξανάπε κείνη κι' έφυγε...

... Αυτή η Κυριακή άργησε πολύ να βραδυάσει. Ξημερώματα φάνηκε στα προβάσματα η Ασημένια. Φαινόταν νευρική. Δεν περίμενε κανένα νάρθη, ωστόσο δεν μπορούσε να φύγει. Βράδυασε. Δεν ήταν ψυχή στο βουνό. Σηκώθηκε και μπήκε στο φαράγγι μουρμουρίζοντας ένα παλιό Σφακιανό μοιρολόι «Εσχόλασε ο καλός καιρός κι' οι γελαστές ημέρες...».

Τρεις μέρες δε φάνηκε ο Ρούσσιος. Τρεις μέρες δε φάνηκε αυτή. Ύστερα φάνηκε εκείνος με τα καλά του, γελαστός κι' η Ασημένια με τα παλιόρουχα, άγρια και στυφή.

- Είσα άντρας, Ρούσσιο;
- Είμαι, Ασημένια.
- Και δεν ήρθες να με πάρης;
- Πολέμησα, Ασημένια, μα δε χωρώ στο κλουβί. Έδωσα λόγο, δεν τον κράτησα. Ήρθα να πληρώσω.
- Θέλεις τίποτε πρίχου σε σκοτώσω;

Γύρισε και την κύτταξε με τα μεγάλα του μάτια.

- Δε γλυτώνω, Ασημένια;
- Όχι, με κανένα τρόπο.
- Τότε θέλω να σ' αγκαλιάσω προτού ποθάνω...

Ανηφόριζαν σιγά – σιγά κατά τη Μαύρη. Γύριζαν στα παλιά τους λημέρια. Ήταν φοβερά έρημο το βουνό. Ψυχή δε ζούσε σ' όλο το πλάτος. Πάγωνε η στάχτη στα τυροκομιά και τα ξύλινα ποτιστήρια γέμιζαν σάπια φύλλα. Όσο ανηφόριζαν ζώηρευε η Ασημένια. Πηδούσε τους βράχους και τα χαμόκλαδα και τον καμάρωνε. Ήταν πάλι δικός της. Ο μόνος άντρας που τη μέρωσε.

Αυτός στεκόταν και κύτταζε χαμηλά τον κάμπο με τα χωριά, τα χωριά με τις εκκλησίες που γιόρταζαν και χόρευαν οι γυναίκες χαρούμενες... Δεν πίστευε πως θα μπορέσει χέρι γυναικείο να τον σκορώσει. Ύστερα κατέβαιναν οι καταχνιές του Οκτώβρη. Τους τύλιξαν. Δεν τους είδε ανθρώπινο μάτι πιά. Πώς την αγκάλιασε για ύστερη φορά; Γιατί δεν την άρπαξε στα δυνατά του χέρια να την ξαρματώσει; Πώς τον σκότωσε; Πώς σκοτώθηκε μετά κείνη; Αυτά δεν τα ξέρει άνθρωπος κανείς και τα βουνά δεν μολογούν τα μυστικά των...

Είναι στη Μαύρη κάποια πηγάδια άπατα. Αν ρίξης μιά πέτρα την ακούς να χτυπά στα πλάγια του βάραθρου ώρα κι' ύστερα να πνίγεται σε ποτάμι υποχθόνιο. Ένα απ' αυτά ήταν κι αυτό που μαύριζε μπροστά μας, του «Ρούσσιου ο Ντάφκος». Στο στόμιό του βρέθηκαν τότε λίγες σταγόνες αίμα και το κεφαλομάντηλο του Ρούσσιου. Έσκυψαν τ' αδέρφια του μέσα, φώναζαν «Ρούσσιο», μα δεν απάκουσε παρά η βοή του νερού. Έδεσαν ένα και τον κατέβασαν βαθειά, μα δεν είδε παρά χιόνι και σκοτάδι και δεν άκουσε παρά σταλαγματιές νερού και αγριοπερίστερα. Χάθηκαν... το βουνό κράτησε στα σπλάχνα του τα κορμιά των. Τα κοπάδια των έμειναν έρημα στα βουνά. Τάδε ο τραγουδιστής του βουνού. Συγκινήθηκε:

«Ένα κουδούνι αντλαλεί στοσί Σφακιανές Μαδάρες
λυπητερά, λυπητερά και παραπονεμένα

παιδιά και πού νάναι ο βοσκός...».

Λίγα μέτρα μπροστά μας έχασκε ο «ντάφος του Ρούσιου» τριγυρισμένος από πένθιμη σιωπή. Αν τύχαινε να φτάναμε στη Μαύρη μιά χειμωνιάτικη ώρα, θ' ακούαμε πάνω απ' το βάραθρο ένα θρήνο βαθύ. Μπορεί και το γέλιο του Ρούσιου και τη φωνή της Ασημένιας σιγαλή, παρακαλεστική, ερωτευμένη. Μας τόπε ο γέρο – βοσκός. Ήταν σίγουρος γι' αυτό. Τ' άκουσε με τ' αυτιά του κάποιο χειμώνα που κόνεψε κυνηγός στη σπηλιά μιά – δυό νύχτες...

Μα ήταν άνοιξι φτασμένη πιά, τα χιόνια χαιρετούσαν το φεγγάρι με αναλαμπές γεμάτες ελπίδα και τα κλαδιά των κυπαρισσιών ξεθάβονταν απ' τα χιόνια με μικρούς χαρούμενους τριγμούς.

Ο ΑΜΙΑΛΗΤΟΣ

ΠΕΡΝΟΥΣΑΝ πανηγυριώτες το γυρόλιμνο. Έφευγαν τρομαγμένα τα πουλιά απ' τα κλαδιά της λίμνης. Μέσα στα γλυκά νερά της κούρνιαζαν χέλια, νερόφιδα, βρύα και θρύλοι. Θρύλοι παλιοί, από τότε που τη βάφτισαν οι Σαρακηνοί Κουρνά.

Πανηγυριώτες κατέβαιναν κι' απ' το γιδόστρατο του Κλημάτου. Έμεναν και κύτταγαν χαμηλά τα νερά, που ησύχαζαν στην αγκαλιά των βουνών, γεμάτα χρώματα και δρόμους και ίσκιους. Ο κάμπος, Τουρκοπατημένος, βαρύς, γεμάτος γλυφά νερά και φυστικά αράπικα, ανηφόριζε κατά τα Ρεθεμνιώτικα. Από δώ, απ' τα Ρεθεμνιώτικα, ξεκινούσε ο Καρράς, ερωτευμένος, για το πανηγύρι του Κουρνά. Σ' ένα σπιτάκι μοναχικό, άσπρο, δίπλα στα νερά, έμενε πάντα η καρδιά του κοντά σε μιά ξανθή Αρετή, παπαδοπούλα.

Καθόταν ίσιος πάνω στο μαύρο του άλογο, στολισμένος πιτήδεια, με βαρύκρουσο μαντήλι και πλουμιστό γαμπά και ασημένια κουμπουρομάχαιρα στη φαρδιά κόκκινη ζώνη.

Την ίδια ώρα ξεκινούσαν από το κάστρο του Αλμυρού ένας Τούρκος «Όμπασης» με δυό «ορτάκηδες» Τουρκοκρητικούς και πιάναν τα τούρκικα μετόχια του κάμπου να ροζανάρουν με τους αγάδες, να πιούν ρακή και να φάνε. Αργά περνούσαν απ' το γυρόλιμνο. Άκουσαν όργανα και τραγούδια, πλησίασαν, κάθισαν σ' ένα τούρκικο καφενέ και κύτταγαν το ξεφάντωμα των Κρητικών.

Είδε ο Όμπασης τον Καρρά να διαβαίνει περήφανος πάνω στο άλογο, γέμισε φθόνο η ψυχή του. Είδε ο Καρράς τον Όμπαση τριχωτό, γουρουνομούρη, χοντροκόκκαλο, αναγούλιασε. Είπε ο Όμπασης στον ορτάκη του:

- Ποιός είναι τούτος, μωρέ; Πώς τον έχετε και γυρίζει ορνικό;
- Ο Καρράς, αφεντικό. Μεγάλη γενιά, μεγάλες φασαρίες, ας τον να πάη στο διάολο.

Ο Καρράς κατηφόριζε κατά τη λίμνη. Βγήκαν οι γυναίκες στα δώματα να σουχλίσουν:

- Πάει ο Καρράς να τραγουδήση του ... παπά. Σωπάτε ν' ακούσωμε. Σέρνει και το Μπίρη από κοντά και το λυράρη το Ρουστικιανό.

Βγήκαν όλοι ψηλά ν' αφουγκραστούν. Καταλάγιασε ο άνεμος στα πλευρά της Δαφνοκορφής, έσκυψαν οι Μαυρομαδάρες ν' ακούσουν, οι πηγές αντίκοψαν τον κελαϊδισμό.

Γλύκαινε η λύρα το σκοτάδι του κάμπου, έκλεισαν τα παραθύρια του παπά. Ωστόσο η καρδιά της Αρετής βροντοκοπούσε μέσα στο κλειστό σπίτι. Πήρε ο Καρράς αναπνοή:

«Πώς έχεις χέρια να σφαλής
Κουράγιο ν' ακλειδώνης
Και την καημένη μου καρδιά
Να μου τήνε ματώνης».

«Έλα, έλα έλα, να μου τήνε ματώνης», απαντούσε η συντροφιά του βαρύνφωνα από γύρω.

«Άψε το λυχναράκι σου
Να φέξω να περάσω
Γιατ' είμαι ξένος στο χωριό
Το δρόμο να μη χάσω».

«Έλα, έλα, έλα, το δρόμο να μη χάσω...».

... Τα τραγούδια βούλιαξαν στα πυκνά λιόφυτα. Κατέβηκαν οι χωριανοί να κοιμηθούν. Σηκώθηκε ο Όμπασης απ' τον καφενέ.

- Εγώ θα τον κάμω να μην ξανατραγουδήξη.
- Αφεντικό, μην παίξης με τη φωτιά, είπαν οι ορτάκηδές του.
- Φοβάστε, μωρέ;
- Όχι, αφεντικό, μα θα γινή κακό.
- Πάμε, τζορμπάδες.

Μεσάνυχτα, ότι είχαν ησυχάσει τα χωριά, χυμά ο Όμπασης στο σπίτι του παπά, τσακίζει την εξώπορτα, μαχαιρώνει το γέροντα και φορτώνει στο άλογό του την Αρετή. Μέχρι να ξυπνήσουν οι γείτονες, οι Τούρκοι κάλλαζαν κατά τη θάλασσα. Άνοιξαν οι πόρτες στον πύργο του Αλμυρού, μπήκαν μέσα, έκλεισαν. Η φωνή του ποταμού σκέπασε τα βογγητά της Αρετής. Αναστατώθηκε ο Χασίμ Αγάς.

- Φωτιά έβαλες στον κουλέ μου, αναθεματισμένε. Πάει τώρα...

Ο πύργος του Αλμυρού φυτρώνει μέσα σε βαλτότοπο. Γύρω του αναβλύζουν γλυφά νερά, ποταμοί που χυμούν στην κοντινή ακτή του Αμφιμαλλικού. Τον ζώνουν βούρλα και ποταμόδενδρα, νερόμυλοι βουίζουν αντικρύ του και το βλάβος δέρνει και κιτρινίζει τους πολεμάρχους του.

Ματωμένος πολύ, επιτηρούσε το μεγάλο δρόμο Χανιά – Κάστρο, που περνά πάνω απ' τα πεθαμένα αρχαία αμφίμαλλα. Τον γκρέμιζαν οι επαναστάτες, ξαναχτιζόνταν. Κάποτε γινόταν πειρατικός, λήστευε τους διαβάτες και τους ανάγκαζε να περνούν ψηλά απ' το Κλήμα. Τώρα είναι ένας σωρός χορταριασμένες πέτρες...

Στις πηγές του Μουσέλλα έφτασε τον Καρρά η φοβερή είδησι. Όταν γύρισε ήταν αργά πιά. Μάτωσε η καρδιά του. Κύτταξε το ρημαγμένο σπιτάκι, τα σαντάλια της Αρετής πεσμένα στο δρόμο...

- Άτιμο γένος.

Ώρμησε στον κάμπο, πατούσε τα τουρκόσπιτα, ξεκοίλιασε δυό αγάδες στα Δράμια, έβαλε φωτιά στις θυμωνιές. Η καρδιά του δεν μέρευε. Ήρθε πάνω απ' τη λίμνη, πήρε το γιδόστρατο, ανέβηκε στο Κλήμα, κατέβηκε στο πρόβαρμα του Ληστή. Ξημέρωνε.

Βαθειά κάτω φαινόταν ο πύργος. Στάθηκε ακίνητος και τον κύτταε. Είδαν οι βάρδιες τον καβαλλάρη να στέκη ψηλά σαν το χάρο, μαύρος, έβαλαν φωνή, βγήκε στα δώματα ο Χασίμ Αγάς. Σκοτεινίασε το μάτι του. Μάντευε πολλά κακά. Φώναξε κοντά του την Αρετή.

- Μωρή Αρετή, παιδί μου, το κακό έγινε, να μη χειροτερέψη, τον πατέρα σου τον εχτιμώ, μα πες πως θέλεις τον Όμπαση κι' εγώ θα σε φορτώσω φλουριά. Γράψε γραφή του Καρρά, πές του πως ήταν από δικού σου, να μη γίνη κακό και κόψη κεφαλές ο πασσάς.
- Καλύτερα θάνατο, έλεγε η Αρετή.
- Κάνε καλά, μωρή Αρετή, συλλογίσου το κακό που θα γινή.

Τίποτε. Λέει ο αγάς:

- Αφήστε την να φύγη το λοιπόν κι' ό,τι γίνη ας γίνη.

Ως άκουσε ο Όμπασης πως θα την αφήσουν, χύμηξε και τη γκρέμισε κάτω απ' τον πύργο. Την τύλιξαν τα νερά, τα νερόχορτα, την άρπαξαν οι σβύγγες, την κατάπιαν.

Δάγκωσε το μαύρο κεφαλομάντηλο ο Καρράς:

- Άτιμο γένος!

Γύρισε το άλογο, πέρασε την κράπη, ανηφόρισε το Ξυλόδεμα, κατέβηκε το Νιμπριώτικο φαράγγι λαχανιασμένος, έφτασε στη Θυμιανή Παναγιά, στην «οπίσω γιαλιά», πέζεψε. Σ' αυτό το ερημοκκλήσι μαζεύονταν οι Κρητικοί να βουλευτούν στον κάθε σηκωμό. Πήδησε τις μάντρες, μπήκε ήρεμος, αποφασιστικός, τα βήματά του ηχούσαν βαρειά στις πλάκες.

- Παναγιά μου Θυμιανή, ορκίζομαι στ' όνομά σου να μην ανοίξω το στόμα μου να βγάλω ανθρώπινη μιλιάν αν δεν εκδικηθώ. Τίποτε άλλο.

... Κι από τότε γύριζε αμίλητος στα χωριά της Ρίζας. Δε μιλούσε, δε χαιρετούσε, δε γύριζε να δή κανένα. Αμίλητος. Έτσι τον είπαν. Δεν τον εύρισκες αλλοιώς πιά...

Οι βοσκοί του γέμιζαν το σακκούλι κρέας και τυρί, οι ζευγάδες τον καλούσαν να κολατσιή μαζί τους στο ζεστό χώμα. Τον κύτταγαν στα μάτια και προσπαθούσαν να μαντέψουν την επιθυμία του. Όπου περνούσε προσηκώνονταν οι άνθρωποι βουβοί, όπως όταν βγάζουν τα «ιερά». Σέβονταν το βαθύ πόνο του, μάντευαν το βαρύ όρκο του...

Οι Τούρκοι τον κυνηγούσαν κάθε μέρα, τούστηγαν ενέδρες στα περάσματα, μα κείνος γλύτωνε και πάντα, μιά φορά κάθε βδομάδα, εύρισκε τον τρόπο να φτάνη στην κορφή του Ληστή, στο ουρανόκομμα, απάνω απ' τον πύργο και να

τον βλέπη για λίγο ακίνητος. Πέρασαν μήνες. Μιάν αυγή γλίστρησαν δέκα Τούρκοι διαλεχτοί και τρύπωσαν στα κλαδιά της Δαφνομαδάρας. Έμειναν δυό μέρες. Την Τρίτη φάνηκε ο Αμίλητος βαρύς. Γύρισαν μονοκοπανιάς επάνω του τα τουφέκια, χτυπήθηκε στη μέση, έπεσε απ' τ' άλογο. Έτρεξαν οι Τούρκοι να τον αποτελειώσουν, μα πρόλαβε κείνος, μάζεψε τη δύναμή του και σώριασε με μιά κουμπουριά τον πρώτο στη βορεινή σάρα. Ωστόσο γονάτισε το άλογό του, σύρθηκε κοντά του, πιάστηκε στη σέλλα και την ώρα που τον έφταναν πιά σηκώθηκε και κάλπασε δυτικά.

Όταν πέρασε ο κίνδυνος κάθισε σκεπτικός μέσα στην Αχνότρυπα. Αν τον έπιαναν, αν τον έπιαναν ζωντανό και τον έρριχναν στα βασανιστήρια; Τί θα γινόταν; Άνθρωπος ήταν, πονούσε μπορεί νάβαζε μιά φωνή: «Μάννα μου», μιά φωνή ανθρωπινή. Και τότε ο όρκος του; Έπρεπε να προλάβη τον όλεθρο. Μπήκε αποφασισμένος μέσα στην σπηλιά...

...Τα πράματα στένευαν. Έπρεπε να γίνη ένα τέλος. Φάνηκε στην κορυφή. Στάθηκε ακίνητος πάλι, βγήκαν οι Τούρκοι στα δώματα του πύργου. Τότε έσυρε κι' έρριξε μιά κουμπουριά στον αέρα. Άκουσε ο Όμπασης. Τον καλούσε να ξεμπλέξουν οι δυό τους. Σηκώθηκε ο Χασίμ:

- Αποκρίσου του, Όμπαση, τί στέκεις;

Οι στρατιώτες τον κύτταγαν, περίμεναν. Αυτός κιτρίνισε. Ωστόσο σήκωσε κι' αυτός την κουμπούρα του κι' αποκρίθηκε. Του σέλλωσαν άλογο. Άρχισε ν' ανηφορίζη. Ο Αμίλητος τον περίμενε μαύρος, ασάλευτος.

Όσο πλησίαζε ο Όμπασης κοβόταν η ψυχή του, ανάσαινε δύσκολα. Έφευγαν τα χαλινάρια απ' τα τρομαρισμένα χέρια του. Και μιά στιγμή, ανακράτησε τ' άλογο, σταμάτησε και γύριζε πίσω. Πάνιασε ο Χασίμ Αγάς:

- Τόξερα γώ μωρέ φοφότουρκε Καραμανλή. Μόνο οι Τουρκοκρητικοί απ' ούλο το τούρκικο μιλέτι έχουν ψυχή. Φτού σου, τζορμπά.

Από τότε, μέρα – νύχτα, ο φόβος έσφιγγε τον πύργο. Τη μιά βρίσκονταν στρατιώτες δεμένοι, γυμνοί, στα λιόφυτα, την άλλη χάνονταν τα βώδια, την άλλη καίονταν οι νερόμυλοι. Οι σκοποί γούρλωναν στις πολεμίστρες και συχνά πυροβολούσαν σκιές μέσα μέσα στην ομίχλη. Ο ύπνος γινόταν βραχνάς.

Μιά βραδυά πήρε την απόφασι ο Αμίλητος. Κατέβηκε πεζός, πλησίασε μιά – μιά τις εμπασιές του πύργου, τις φύλαγαν καλά. Περίμενε, άλλαξαν οι βάρδιες, μα πάλι τρόπο δεν εύρισκε. Ξημέρωνε πιά, τρύπωσε μέσα στα βούρλα, μισός στο νερό, μισός έξω, έμεινε όλη τη μέρα. Το βράδυ τα ίδια, πάλι φύλαγαν. Πέρασαν μέρες τρεις. Κι' εκεί, καθώς έγερνε η μέρα, είδε ν' ανοίγη η νοτική πόρτα, να βγαίνει το άλογο και πίσω πεζός ο Όμπασης. Το γύριζε στους γύρους του πύργου να φάη χλωρό χόρτο, το χάϊδευε. Τότε ήταν. Βγήκε ο Αμίλητος απ' το νερό, τον έφτασε μ' ένα σάλτο, του χτύπησε το κεφάλι μ' ένα ξύλο και πριν προλάβη να συνέλθη, τον πέταξε πάνω στο άλογο, πήδηξε κι αυτός και χάθηκαν στα λιόφυτα.

Τον πέρασε δεμένο απ' τον Αλικάμπο, τον έφερε στο Κλήμα, τον έλυσε. Ο Όμπασης έτρεμε. Έφτασε λαός να δή το πάλεμα. Ένας βοσκός, ο Μανούσακας, ανέβαζε τα γιτσικά στη Νίμπρο και βρέθηκε εκεί. Έκανε νόημα ο Αμίλητος του Όμπαση να ετοιμαστή. Σηκώθηκε. Τούδωσε μαχαίρι. Αρχισαν να χτυπιούνται. Τα πόδια του Όμπαση λύγισαν. Έλεσε. Έβγαλε φωνή ο λαός χαρούμενος.

Ύστερα πλησίασε το νέο Μανούσακα ο Αμίλητος, τούδωσε τ' άρματα και βγήκε πάλι στο άλογο.

- Μίλησε τώρα, μίλησε, του φώναξε ο λαός. Γιατί δεν μιλάς;

Δε μίλησε. Χάθηκε στο πρινόδασος. Δεν τον ξανάειδε κανείς. Ο κόσμος απορούσε όλος. Μόνο ο Μανούσακας, ο φίλος πούξερε το μυστικό, έφυγε δακρυσμένος...

... Κείνη τη μέρα, που γλύτωσε απ' τα χέρια των Τούρκων, ο Αμίλητος σκέφτηκε τί θα γινόταν αν τον έπιαναν ζωντανό και τον βασάνιζαν. Κείνη τη μέρα που τρύπωσε στην Αχνότρυπα, έκοψε τη γλώσσα του με το μαχαίρι για νάναι σίγουρος πως δε θα πατήση τον όρκο του...

ΟΙ ΚΑΡΚΑΤΣΩΛΟΙ

ΜΟΛΙΣ έγερνε ο ήλιος της παραμονής έβγαιναν οι νοικοκυράδες στις αυλές των να μαζέψουν τα μικρά των. Σ' όλα τα καμποχώρια γινόταν μεγάλη ταραχή. Βγήκε κι' η Αργυρή η Ζαχαριάδαινα, είδε στην αυλή τρία από τα έξη μόνο. Τ' άλλα Κύριος ξέρει πού γύριζαν. Και πώς θα τα βάλει μέσα!

- Μωρέ Ζαχαρία. Σήκω κακορρίζε ν' αναμαζώξωμε τα κοπέλλια και ώρα είναι.
- Ίντα ώρα;
- Να τα λούσωμε κι' αμαρτία είναι να τα βρή ο καινούργιος χρόνος άλουστα.

Το νερό χοχλακούσε στο τέτζερι. Σηκώθηκε ο καημένος ο Ζαχαρίας, αδύνατος, κατσούφης. Αμαρτία, λέει. Σαν είναι ίντα να κάμωμε. Έβγαλε τη μουτσούνα του έξω απ' το πανωπόρτι. Κρύωνε. Είδε στην αυλή μόνο το μικρό που έπαιζε στη λάσπη το ζευγά. Πήγαινε πάνω – κάτω κι' αλέτριζε μ' ένα ξύλο το χώμα. Έσπερνε άμμο.

- Πούναι, μωρέ, οι γι' άλλοι;
- Κατέω γώ;

Έβαλε μιά φωνή ο Ζαχαρίας του μεγάλου.

- Μπρέ Βαγγέλη...

Τίποτε. Φώναξε του δεύτερου, τίποτε. Απελπίστηκε. Σήκωσε το κεφαλομάντηλο κι' έξυσε την κούτρα του. Τί να κάνη; Ύστερα πήρε απόφασι, εβγήκε απ' την πόρτα κι' εφώναξε:

- Σαλεύετε να φάμε.

Τίποτε άλλο. Έκλεισε και γύρισε το τζάκι. Και δεν ήταν καλοφτασμένος κι' ακούγεται ποδοβολητό στην αυλή, ανοίγει απότομα η πόρτα και φουντάρουν όλα μέσα. Έξη και ξεγλωσσιμένα.

- Καλώς τα. Κάτσετε.
- Πού να κάτσωμε; Δεν θα φάμε;
- Ναί. Μα νωρίς είναι λιγάκι. Κάτσετε να σάσε πώ ένα λόγο.

Εκείνα κατάλαβαν την απάτη κι' έκαμαν να πάρουν δρόμο. Πρόφταξε ο Ζαχαρίας όμως κι' έπιασε την πόρτα με μιά βέργα.

- Αναπαυμένοι!

Στάθηκαν. Άλλη πόρτα να φύγουν δεν είχαν.

- Λέγε. Γιάντα μας εμάζωξες;
- Κατέχετε μωρέ ιντάναι απόψε; Τέλος του χρόνου. Απού δε λουστή απόψε, τότε παίρνει ο γέρο διάολος. Τη νύχτα θα κατεβούν από την καμινάδα οι Καρκατσώλοι κι' όποιο κοπέλλι βρουνε άλουστο θα του γδάρουνε την κεφαλήν του με τα χειρόχτενα να μην απομείνη τρίχα. Οι Καρκατσώλοι είναι κακά πνεύματα και...

Τα παιδιά άκουαν με κατάπληξι το λόγο. Κι' η Ζαχαριάδαινα σταύρωνε τα χέρια στην περήφανη κοιλιά της και καμάρωνε το Ζαχαρία: «Το διαολόπιστο πώς τα λέει».

Βάλανε στον πάτο του σπιτιού μιά σκάφη, κατέβασαν το καζάνι με το νερό και τόβαλαν πλάϊ. Ύστερα μιά καρέκλα, ντόπιο σαπούνι, ένα τάσι, μιά παλιοπετσέτα.

- Ας έρθη ο πρώτος, λέει η μάννα.

Περίμενε. Δεν έκανε βήμα κανένας.

Μπήκε στη μέση ο Ζαχαρίας.

- Ποιός είν' άντρας, μωρέ, νάρθη πρώτος;
- Εγώ, πατέλα, πετάχτηκε ο μικρός.

Αυτόν δεν τον είχαν ξαναλούσει γιατί ήταν τριών χρόνων και τα δυό πρώτα ήταν άρρωστος!

Πλησίασε σταθερός με τα ξυπόλητα ποδαράκια του. Κύτταξε μ' εμπιστοσύνη τη μάννα του. Εκείνη τούβγαλε τα ρούχα από τη μέση και πάνω και τούπε χαϊδευτικά:

- Σκύψε σύ, Παυλιό μου.

Έσκυψε το παιδί. Πιάνει νερό η Αργυρή, βάνει μιά σταλιά στα χέρια της, κάνει σαπουνάδα κι' αρχίζει από το σβέρο του Παυλιού.

- Καλά είναι, Παυλιό μου;
- Ναί μητέλα.

Μόλις όμως τούβαλε μαζεμένο νερό στο κεφάλι, έμπηξε μιά φωνή που τάραξε το σπίτι.

- Εζεμάτισές το, μωρή σύ, γνοιάστηκε ο Ζαχαρίας.
- Έ, ακροζεστό είναι.
- Και γιάντα τόβρασες, για να το μαδήσης;
- Έξη, μωρέ, είναι, έξη. Ώσπου να φτάξω στο έχτο θάναι χιόνι το νερό και θα ψοφήση το ύστερο. Καλλιά να καούνε παρά να πλευριτώσουνε.

Στο μεταξύ χαλούσε τον κόσμο ο μικρός. Χτυπούσε τα πόδια του, μούγκρισε. Αγωνιζόταν να ξεφύγη. Έπιασε πανικός τα άλλα. Κύτταξαν να φύγουν. Ο Ζαχαρίας έκατσε πάλι στην πόρτα με το ξύλο.

- Οπίσω, ωργισμένοι.

Η Αργυρή σταμάτησε. Περίμενε.

- Ζαχαρία, φέρε κρυγιά νερό από τη στάμνα.
- Και πώς θα πάω, που θα φύγουν τ' άλλα;
- Κι' εγώ ίντα θα κάμω; Θα κάψω το μικιό;
- Κάψε το, ό,τι θέλεις κάμε.

Η Ζαχαριάδαινα έπιασε το μικρό στα χέρια. Κακοταϊσμένο ήταν, δεν είχε βάρος. Πήγε, πήρε τη στάμνα, απάλυνε το νερό και συνέχισε.

Σούρωσαν τα σαπούνια, μπήκαν στα μάτια του μικρού. Αψύ, μούρο, ντόπιο σαπούνι. Τρελλάθηκε από τον πόνο.

- Σταίνου, μάννα, σταίνου, ούρλιαζε.
- Ά και τελειώσαμε, μωρέ, και μη φωνάζης.
- Σταίνου, μωλήρηη.
- Ά, παιδί μου, ά!
- Σταίνου, μωλή καμπούλα, διάλε το αίμα σου.

Άκουσε «καμπούρα» η Αργυρή, πληγώθηκε, κατέβασε τη χερούκλα της, πλάτς και μαύρισε τη μούρη του Παυλιού. Τρομοκρατήθηκαν τα άλλα. Θυμήθηκαν το περυσινό μαρτύριο. Έπιασαν μέσα το αχούρι, τα πιθάρια, τους σοφάδες και τρύπωσαν. Κι' όταν τέλειωσε ο μικρός και τον αμόλησαν να πάη να κοιμηθή, δε φαινόταν ψυχή στο σπίτι.

Ο Ζαχαρίας στην πόρτα. Η Αργυρή στο κυνήγι. Έψαχνε πάνω – κάτω.

- Ηύρες, μωρή, κιανένα;
- Όϊ. Οι διαόλοι τα πήρανε.
- Ξάνοιξε καλά να τα βρούμε κι' αμαρτία είναι.
- Ανάθεμά με ά δεν εμπήκανε στα λαγούμια των κουνελιών.
- Άψε το λύχνο να δούμε.

Ανάβει η Αργυρή το λύχνο, κάνει να πάη κατά τα πιθάρια μα πέφτει στο λύχνο απάνω ένας κρόμμυδος και τον πετά πέρα.

- Οι Καρκατσώλοι... ακούονται γέλια.

Βλαστημά η Ζαχαριάδαινα, βλαστημά ο Ζαχαρίας.

- Όποιο βρώ χωσμένο θα το σφάξω.

Μα η απειλή δεν έπιασε. Δεν έβγαινε κανένα.

- Έ, άστα, μωρή, άστα. Το καλοκαίρι θα λουστούνε στον ποταμό. Φέρε τη μυζήθρα να τη φάμε κι' άστα.

Η Ζαχαριάδαινα κατάλαβε. Εκατέβασε το τσιφίδι με τη μυζήθρα, την έβαλε στο τραπέζι, έκοψε ψωμί. Καθένα ήθελε να δή τί γίνεται. Σηκώνεται ένα κεφαλάκι από το γύρο ενός πυθαιου. Το θωρεί ο Ζαχαρίας, πάει από πι'σω και του πάνει το πόδι με την κατσούνα. Το τραβά έξω προς την πόρτα.

- Έλα πά.
- Δέ θέλω λούσιμο.
- Θα λουστής για θα σε μισερώσω.
- Δε σταίνομαι.
- Μπούζιασέ το, μωρέ, λέει η Αργυρή.

Καλή ιδέα του φάνηκε του Ζαχαρία, έβγαλε τη ζώνη του και τούδεσε τα χέρια γύρω στο κορμί. Έρχεται και το παραλαβαίνει εκείνη.

- Σκύψε.
- Δε σκύφτω.
- Σκύψε, μωρέ διάολοε.

Δεν έσκυφτε. Ακουμπά σαράντα οκάδες στηθάρες στον ώμο του παιδιού, το λυγίζει, το κλειδώνει ανάμεσα στα γόνατά της κι αρχίζει το λούσιμο. Φωνάζει κι' αυτός, πνίγεται, χαλά τον κόσμο. Τρέμουν από αγανάχτησι οι άλλοι μέσα. Και μιά στιγμή ένας, δίχως να τον δούν, πηδά, αναποδογυρίζει το τέτζερι με το νερό και χάνεται. Γίνεται λίμνη το σπίτι, γεμίζει αχνούς.

- Ώφου, ώφου, διάλε τον αφέντη σας, φωνάζει η Ζαχαριάδαινα. Εχύσανε το νερό. Ίντα θα κάμωμε δά;
- Λούσε τα με κρυγιό, διάλε τη μάννα ντωνε.
- Θα φοφήσουνε, μωρέ.
- Στο διάολο ας πάνε, πείσμως ο Ζαχαρίας.

Ωστόσο οι φωνές δυνάμωναν. Το κρύο νερό ξεπάγιασε το δεμένο παιδί. Ο μικρός έκλαιγε ακόμη στο στρώμα του. Σύθρηνο. Μα η Αργυρή δε σταματούσε. Εβγήκε πάλι στο κυνήγι, καρφώνει ένα καλάμι στ' άχερα, ακούεται ένα ώφ, κοπέλλι ήτανε, σκαλίζει και το βρίσκει. Το δένει και το αρχίζει. Πάνω στην ώρα πέφτει μιά θεόρατη κολοκύθα απ' το σοφά και σπά τη στάμνα.

Ποιός είδε το Θεό και δε φοβήθηκε. Λύσσαξε ο Ζαχαρίας με την Αργυρή του, δάγκωναν τα χέρια, φυσούσαν. Μα δεν τόβαλαν κάτω. Εκείνος στην πόρτα πάντα, εκείνη πήρε το τέτζερι και το γέμισε από τη γούρνα της αυλής. Λαγώνεψε άλλο μέσα στο πατητήρι, έβγαλε καινούργιο σαπούνι. Το γονάτισε χάμω...

... Αργά που τέλειωσαν, βγήκαν στην πόρτα, άκουσαν τα παιδιά όλου του χωριού να κλαίνε. Ευχαριστήθηκαν που βγήκαν πρώτοι!

- Εσκοτώσανέ με, διαόλοι μέσα τωνε, έλεγε περήφανε η Αργυρή, μα ήταν αμαρτία να τα βρή καινούργιος χρόνος άλουςτα. Και του χρόνου κακορρίζικε Ζαχαρία.

Ο ΝΥΧΤΟΚΟΚΟΡΑΣ

ΈΝΑ – ένα σταματούσαν τα κανόνια του λιμανιού. Τα τόπωναν οι Γερμανοί, μαζεύοντας πέντε – δέκα αεροπλάνα και πέφταν απάνω τους όλα μαζί. Σίδερα, γαιόσακκοι και σάρκες σκορπούσαν στον αέρα. Σε λίγο δεν βροντούσε κανένα. Και οι νικημένοι πολέμαρχοι που υποχωρούσαν κατά τα Σφακιά, ήταν όλη τη μέρα απροστάτευτοι στα νύχια των γερακιών που κατέβαιναν ως τις ελιές άφοβα πιά. Οι ντόπιοι μεσόκοποι που πολέμησαν στους κάμπους, έφταναν ένας – ένας στο χωριό του, άφηγε το ντουφέκι και το σαρίκι σε μιά κουφάλα βράχου και κάθονταν στον κήπο του αδιάφορος. Χάσαμε, ησυχάσαμε!

Η Κρήτη είχε γονατίσει. Πυκνοί καπνοί σκέπαζαν τα Χανιά, τη Σούδα, τα καμποχώρια. Η Αγγλική οπισθοφυλακή μάχονταν στη Χιλιομουδού, επίμονα, καρτερικά. Οι δρόμοι ήταν γεμάτοι αίματα, συντρίμματα.

Οι στρατιώτες της αυτοκρατορίας παραλοϊσμένοι έπιαναν τους κυπαρισσέδες του Αποκόρωνα, τρύπωναν στα σύδεντρα. Έσκαβαν τρύπες στην απαλόπετρα να ξαποστάσουν.

Κρητικοί έφηβοι έβρισκαν πεταμένα καινούργια οπλοπολυβόλα Μπρέν, τα σήκωναν, τα καμάρωναν: τί όμορφο τουφέκι, καλοσκαρωμένο, σίγουρο. Τα γύριζαν ασυλλόγιστοι και τα δοκίμαζαν πάνω στ' αεροπλάνα! Απαντούσαν εκείνα, γέμιζαν οι λόφοι φωτιές και οιμωγές και θάνατο. Η νεολαία του νησιού έκανε τα πρώτα της βήματα για τη θριαμβευτική αντίστασι που άρχιζε από την ύστερη μέρα της μάχης κιόλας! Πού εύρισκαν το κουράγιο, την ώρα του γενικού χαλασμού, της ήττας!

Μικρά παιδιά, γύρω στα δέκα χρόνια, τριγύριζαν στις ρεματιές, παραμέριζαν τις σωριασμένες κουβέρτες, τα ρούχα, τα τρόφιμα και μάζευαν όπλα! Όπλα, περιστροφή, χειροβομβίδες, φυσέκια. Ήταν μόνα, δεν τα επέβλεπε κανείς. Η φωνή της ράτσας μιλούσε στην ψυχή των και σκάλιζαν τα σύνεργα του θανάτου.

Δεν μας εμπόδιζε κανείς. Οι μάννες μας μάς έβλεπαν μόνο το βράδυ που ξετρύπωναν κι' εκείνες από τα υπόγεια και τις σπηλιές. Τότε μετρούσαν οι οικογένειες του απόντες...

Μας είδε ένας ασπρομάλλης Έλληνας αξιωματικός που έφευγε με δεμένο χέρι. Στάθηκε, μας χείδευε τα κεφάλια. Αγριομούτσουνα, ψημένα στον ήλιο, φορτωμένα σιδηρικά. Δάκρυσε. Αιώνια Ελλάδα, ψιθύρισε στο συνοδό του. Εμείς δεν νοιώθαμε τίποτε...

Θυμάμαι σ' ένα ξερόρνακο παράμερο απ' τη δημοσιά που μας κυνηγούσαν τ' αεροπλάνα. Οι σφαιρες γέμιζαν φωτιές τα κλαδιά γύρω μας. Τα σπαρτά φλέγονταν. Ύστερα μας ξεκούφανε μιά βόμβα. Τρέχαμε να βρούμε και να πιάσωμε τα βλήματα ζεστά! Το είχε πη ο πιο μεγάλος μας, ο Νυχτοκόρακας. Τον παρανόμιαζαν έτσι γιατί ήταν μαύρος, μακροξυλοπόδαρος και βραχνός.

Τότε βγήκε ένας βόγγος μέσα απ' τις πικροδάφνες. Κάποιος είχε ακούσει τη φωνή του Νυχτοκόρακα:

- Λείπει, μωρέ, κανείς μας;
- Κάποιος μας καλούσε από το ρυάκι: Νερό, νερό....

Παραμερίσαμε τα κλαδιά και τους βρήκαμε. Τρόμος, πάγωσε το αίμα μας. Ήταν εκεί ένα πτώμα παραμορφωμένο, φριχτό και δίπλα του, με το μέτωπο στον ήλιο, ένας χτυπημένος Άγγλος με ξύλινα άστρα στις ελωμίδες. Θυμάμαι που γυάλιζαν τα μάτια του και πνίγονταν από πόνο και αγωνία. Πλησιάσαμε σαν χαμένα. Ο Νυχτοκόρακας πήγε κοντά, κοντά.

- Νερό, φώναξε πάλι ο άνθρωπος.
- Νερό θέλει, μωρέ. Νά πάη ένας να φέρη.

Έφυγαν δυό τρεχαπετάμενοια πάνε μιά ώρα τόπο, να φέρουν νερό.

Ο Νυχτοκόρακας έδειξε το ματωμένο πόδι του ξένου και προσπαθούσε να του πη πως πρέπει να δεθί. Έκανε να ανασηκωθή, τον βοηθήσαμε και κάθισε. Φέραμε ένα σακκίδιο που είχε πέσει πίο περά. Μας έβγαλε βογγώντας ένα κουτί. Είχε μέσα επίδεσμο. Ο Νυχτοκόρακας τύλιγε το τραύμα σιγά – σιγά σαν μαστορας. Και τ' αεροπλάνα μούγκριζαν από πάνω.

Κάθε τόσο στρέφαμε και κυττάγαμε το πτώμα περίτρομοι. Έλρεπε να τον θάψωμε, είπε ο Νυχτοκόρακας. Ήταν ένα νερόπαρμα βαθύ σαν χαντάκι. Έλεγε να τον σύρωμε ως εκεί. Εμείς δεν τολμούσαμε να βοηθήσουμε. Είχαμε δή κι' άλλους πεθαμένους μα αυτός ήταν κομματιασμένος, καμένος, ανατριχιαστικός. Ο Νυχτοκόρακας προσπάθησε μόνος του. Δε μπόρεσε. Αγρίεψε.

- Μπρός, βοηθάτε ούλοι.

Πιάσαμε απ' τα πόδια. Ρίγος δόνησε το κορμί μας. Τα χέρια μας γέμισαν αίματα. Τον σύραμε σιγά – σιγά και τον ρίξαμε στο χαντάκι. Ο Νυχτοκόρακας έβαλε πάνω του το κράνος του, το σπασμένο τουφέκι, τα πράγματά του.

Οι άλλοι στρατιώτες είχαν πιάσει τα νότια παράλια και περίμεναν τα βαπόρια. Στους δρόμους του Αποκόρωνα βραδυπορούσαν πιά ελάχιστοι. Η οπισθοφυλακή υποχώρησε, γκρέμισαν στο Άσπρο Νερό το Τίγκο τους, που είχε μείνει χωρίς καύσιμα και παραμέρισαν στο ρυάκι του Άγιου Αντώνη να ξαποστάσουν.

Από στιγμή σε στιγμή μπορούσαν να φανούν οι Γερμανοί. Ο ήλιος έλεφτε πιά. Ο τελευταίος ελεύθερος ήλιος.

Ο Νυχτοκόρακας βγήκε στο ανοιχτό χωράφι. Εδώ κι' εκεί μέσα στα αθέριστα σπαρτά έβοσκαν παραστρατημένα ζώα. Άρπαξε ένα γαΐδαρο και τον έφερε.

- Τίνος είναι, μωρέ, κατέχετε;
- Όϊ, ξενοχωρίτικος θάναι.

Στήσαμε ένα πεζούλι με πέτρες, βάλουμε όλοι τα δυνατά μας, προσπάθησε κι' ο ξένος και σηκώθηκε στο γερό του πόδι. Το πρόσωπό του δέρνονταν απ' τον πόνο.

- Κουράγιο, είπε ον Νυχτοκόρακας.

Παλέψαμε ώρα πολλή και σιγά – σιγά καταφέραμε να τον βγάλουμε πάνω στο γαΐδαρο. Του δείξαμε το δρόμο κατά τα βουνά. «Στο καλό», του είπαμε. Πονούσε, μόρφαζε, χαιρέτησε και κίνησε. Ο γαΐδαρος καλοταϊσμένος στα σπαρτά βάδιζε γοργά. Μα δεν ήξερε κείνος να τον οδηγή και σε λίγο τον έβαλε, ο πονηρός, μέσα στο λιόφυτο. Ο ξένος έγειρε, πιάστηκε από ένα κλαδί ελιάς. Τρέξαμε και τον στηρίξαμε πριν πέση.

- Πρέπει να τον πάω, είπε ο Νυχτοκόρακας.
- Δεν είσαι καλά, είπαμε.
- Αλλιώς θα ποθάνη στο δρόμο. Θα τον πάη όπου θέλει ο γαΐδαρος. Να πήτε του πατέρα μου πως πάω ένα τραυματία παραπάνω και μπορεί ν' αργήσω.

Μας εμπιστεύτηκε τα σιδερικά του. Δε μιλήσαμε.

... Τον βλέπαμε που άπλωνε το ισχνό, μακρύ του χέρι και μας χαιρετούσε σοβαρός. Κάθε τόσο έσκυβε και ξεκάρφωνε ένα αγκάθι απ' τη γυμνή πατούσα του. Τραβούσε το γαΐδαρο από τ' αυτί. Πήγαιναν. Ο ξένος γύρισε και μας κύτταξε μιά φορά ακόμα πριν χαθούν στα δέντρα...

Ο Νυχτοκόρακας ο μαύρος, ο ξυλοπόδαρος φίλος μας, ήταν δεν ήταν δεκατριών χρονών και δεν τον ξανάδαμε...

Ο ΚΟΡΔΙΤΗΣ

ΤΟΝ είδα και ανατρίχιασα. Περπατούσε σαν χαμένος στο Σύνταγμα. Κύτταε ψηλά στις κορφές των σπιτιών και χωρίς να κινήται γρήγορα φαινόταν βιαστικός και μπερδεμένος. Κρατούσε κάποια χαρτιά ανοιχτά στα χέρια του σα να τα πρόσφερε στους διαβάτες. Τα πόδια του αδύνατα, σκεβρωμένα έπαιζαν μέσα στα λάσκα στιβάνια του και οι ώμοι του μόλις άντεχαν το μαύρο ράσινο παλτό του. Χτυπούσε πάνω του ο κόσμος, παραμέριζε, περίμενε να περάσουν, κινούσε πάλι, σταματούσε και κύτταε γύρω.

Τον προσπέρασα και στάθηκα μπροστά του. Έκανε να ξεφύγη. Ξαναμπήκα μπροστά, με κύτταξε στα μάτια, μπορεί κάτι να θυμήθηκε.

- Θέλεις τίποτα, πατριώτη;
- Θέλω, του είπα. Σάστισε. Δεν είσαι ο Κορδίτης;
- Ναί, εγώ είμαι.

Ο Κορδίτης! Βρέ πως γίνονται έτσι οι άνθρωποι! Πώς σπάνε τα φτερά τους απ' τη μιά στιγμή στην άλλη. Πώς χάνουν την ψυχή και τη φλόγα τους και τη δύναμή τους. Τούτο το ανθρωπάκι το αδυνατισμένο, το φοβισμένο, ήταν ο Κορδίτης!

Τον είχα δὴ πρώτη φορά το σαράντα. Παιδάκια ξεφεύγαμε απ' τα χέρια των μαννάδων μας να δούμε τον ενθουσιασμένο στρατό που πήγαινε για την Αλβανία. Μπαίναμε ανάμεσα στις χαλαρές γραμμές των στρατιωτών, ανάμεσα στα ερεθισμένα μουλάρια και φωνάζαμε: «με τη νίκη». Ένα παλληκάρι ψηλό, περήφανο και χλωμό, ήταν στη μέση μιας συντροφιάς φαντάρων και τραγουδούσε. Ω, τι φωνή ήταν αυτή και βογγούσαν οι ρεματιές και ξεφτεράκιζαν τα πουλιά. Πότε γινόταν βαρεία και βροντερή και δονούσε τα σπίτια και τις μάντρες και πότε γλυκειά και τόσο πονεμένη, πούλεγε πως θα βγη σαν καυτός αχνός να στρίψη και να μαράνη τ' αγιοδημητριάτικα στα παραθύρια. Γύρω οι άλλοι βοηθούσαν και φώναζαν, πυροβολούσαν και τον αγκάλιαζαν:

- Γειά σου Κορδίτη, αθάνατε.

Χάθηκαν βαθειά στο δρόμο του κάμπου κι' ακούσαμε ακόμα μέσα σε πυροβολισμούς και χλιμιντρίσματα κείνο το λυγρό, το τραχύ, το θριαμβευτικό τραγούδι του στο σκοπό της «στρατιάς»:

«Ένας αητός εμίσειυγε – κι' έπιασε κι' εχαιρέτα
Πουλιά και περιδικόπουλα – κι' όμορφα χελιδόνια.
Μα ένα πουλί θαλασσινό – του ποταμού πουλάκι
Δεν ήταν στον αποβγαρμό...».

Λίγα χρόνια αργότερα στο πανηγύρι της Παναγίας της Μυριοκεφαλίτισσας έφτασε κάτω απ' τα Ρεθεμνιώτικα, όταν έπεφτε ο ήλιος. Μπήκε στο Μοναστήρι σεμνός, επροσκήνυσε, βγήκε. Τον χαιρετούσαν οι λυράρηδες πάνω απ' τα πατάρια των, σταματούσαν οι χορευτάδες. Βρήκε μιά γωνιά,

χαιρέτησε, κάθισε. Ήρθαν όλοι και στάθηκαν από πάνω του πότε να φάη, πότε να πιή, πότε να βγή στο κέφι, να πηδήξει απάνω να χορέψει και ν' αρχίσει το τραγούδι.

Όταν πατούσε στο πατάρι σχόλαζαν όλα τα γύρω γλέντια κι' ο κόσμος όρθιος άκουε.

Απ' τις μελαγχολικές στροφές του «Σταφιδιανού σκοπού» ως την ξέφρενη σούστα και τ' αντρίστικα γυρίσματα του πεντοζαλιού, δεν έκανε κανένας να γυρίση αλλού τα μάτια. Άκουαν, σήκωναν προς το μέρος του τα ποτήρια, ξεφώνιζαν και χαιρετούσαν...

Μέσα στο θαυμασμό του λαού, μέσα στις φωνές και τις ευχές, φαινόταν ο Κορδίτης, μόνος, απίστευτα μόνος, πάνω στο πατάρι να παλεύη με τον καημό του. Δεν μπορούσα να καταλάβω γιατί. Έφτανε μόνος, έφευγε μόνος, γιατί δεν τον ζέσταιναν τόσες εκδηλώσεις, τόσα παινέματα παλληκαριών, τόσες σαϊτιές κοριτσιών. Ήταν ήρεμος, σιωπηλός, σχεδόν ακατάδεχτος, μα συμπαθητικός και πικραμένος.

Πέρασαν μήνες κι' ο Κορδίτης φάνηκε στη Ρίζα μ' ένα άσπρο μεταξωτό μαντήλι στο λαιμό. Έκρυβε τις άκριες του μέσα στα στήθεια να μη βλέπουν το μονόγραμμα. Από κείνη, είπαν.

Από τότε έφευγε για μακρυνά πανηγύρια. Για γάμους στη Μεσσαρά. Για χαρές στα Ηρακλιώτικα. Γύριζε χαρούμενος και γνοιασμένος μαζί και φορούσε πάντα στο λαιμό το άσπρο μαντήλι.

Ύστερα ήρθε ένα πρωινό αμίλητος, κίτρινος από ξενύχτι. Και χωρίς το μαντήλι. Τον ακολουθούσαν διαδόσεις. Έλεγαν πως τον άφησε και παντρεύτηκε στην Ευρώπη. Αυτά να σας τα πώ ούτε τάξερα, ούτε τάμαθα. Μονάχα ξέρω πως μιά μέρα απάντηξε στον κάμπο ένα γέρο «Αμερικάνο» ο Κορδίτης.

- Μπάρμπα Νικολή, του λέει, έχεις ακουστά τη Γαλλία;
- Αν την έχω, είπε ο γέρος. Εκεί δα μου φάγανε το κομπόδεμά μου στα δώδεκα.
- Εσένα το κομπόδεμα κι' εμένα την καρδιά μου, κάμε τσιγάρο.

Γέλασε από τότε ο Κορδίτης, ήπια, έφαε, χόρευε και τραγούδησε στα πανηγυρίωτικα πατάρια και στα χωριάτικα καλντερίμια, μα δε ζεστάθηκε η ψυχή του. Έμεινε μόνος. Παρέα πολλούς, φίλο κανένα και δε βρέθηκε γυναίκα να πη πως την αγάπησε.

Περνούσε μεσάνυχτα από ένα χωριό. Ήτανε κοιμισμένος ο λαός, κλειστές οι πόρτες και τα παραθύρια. Έλεγε στην παρέα του: Σα θέλω κάνω τούτο το χωριό να σηκωθεί, ν' ανοίξει τα παραθύρια και να κλάψη. Κάμε το, τούλεγαν. Έδινε ορισμό στη λύρα ν' αρχίσει κι' ακολουθούσε κείνος με τα πόδια γλυκά και τρυφερά κομμάτια του Ερωτόκριτου:

«Καλλιά χω εσέ με θάνατο
Παρ' άλλη με ζωή μου

Γιατί για σέ γεννήθηκε
Στον κόσμο το κορμί μου...»

Αναφτεράκιζαν οι νιές και τα παλληκάρια ξυπνούσαν απ' το μούδιασμα της νύχτας. Άνοιγαν τα παραθύρια. Έμπαινε αέρας χλιαρός, μυρωδιά ροδαμού και τραγούδι γλυκό. Μαγεύονταν.

Κι' οι γέροι κουρασμένοι, τυραννισμένοι απ' τη δουλειά, έννοιωθαν την καρδιά τους να ξυπνά και να πετά σιγά – σιγά σε παλιούς όμορφους καιρούς. Μερμήδιζαν μέσα τους κάποιες ξεχασμένες ιστορίες. Μιά ματιά, ένας λόγος αγάπης, όνειρα. Τόσα όνειρα. Πώς ζωντανεύουν όλα τούτα τα ξεχασμένα πράγματα, τα παραμικρά και θεριεύουν και ταράσσουν τις καρδιές όσο κι' αν τις πέτρωσε η δουλειά και η έγνοια.

Όταν άνοιγαν πιά και τα ύστερα παραθύρια, έλεγε ο Κορδίτης του λυράρη: τώρα είναι καιρός, βάλε «το σκοπό του Ροδινού». Κι' έρριχνε τις τελευταίες του σαΐτες στις καρδιές των χωριανών: δυό μαντινάδες στο ρυθμό του Ροδινού. Όταν έφευγε πιά κι' έσβηνε η φωνή του στα πλάγια, όλο το χωριό κρατούσε την αναπνοή του απ' τη συγκίνηση.

Άλλοτε πάλι έλεγε: Να κάμω αυτό το νυσταγμένο κόσμο που κάθεσαι στον καφερέ και λιάζεται, να πάρη φωτιά, να μεθύση και να ξεφαντώση; Έπινε ο ίδιος, έβγαине στο κέφι, κάθονταν χάρη μαζί με τους άλλους. Έλεγε μαντινάδες εύθυμες, πονηρές πειραχτικές. Πλησίαζαν οι χωριανοί, γελούσαν, φούσκωναν, έτρεχαν στα σπίτια των, έφερναν ποιός κρασί, ποιός φαΐ, τα άπλωναν κάτω και σε λίγο καιόταν ο τόπος απ' το χορό και το τραγούδι.

Μα μέσα στη συγκίνηση ή στη χαρά του κόσμου εκείνος έμενε, όσο κι' αν πάσκιζε ν' αλλάξει, πικραμένος και μόνος.

Τον είδα ακόμη στις χαρές της Μαδάρας σε κουρές και σε «χαλάσματα». Και κάποτε που παίρνονταν οι κορφές απ' τον καημό του και σου φαίνονταν πως σταματά κι' ο άνεμος ν' ακούση, είδα έναν ασπρομάλλη τυροκόμο να λήη κρυφά και σοβαρά στ' αυτί του βοηθού του:

- Άε, μωρέ Σταυρούλη, να δης αν εσταμάτησεν η βρύση του Μπούμπουλου!

Τούτος ο Κορδίτης, λοιπόν, ήταν πιασμένος απ' το χέρι μου σαν παιδί και περνούσαμε τους δρόμους της Αθήνας και πήγαμε σε υπουργεία και υπηρεσίες. Τελειώσαμε τις δουλειές. Μέρωσε.

Το βράδυ βρήκαμε τόπο βολικό «να τον ρωτώ, να με ρωτά – να λέμε τα δικά μας».

Ήταν γερασμένος πολύ. Αυλακιές βαθιές ξεκινούσαν απ' τα μηλίγκια του και χύνονταν στις γούβες των ματιών του. Μούλεγε σιγά – σιγά για τη χιονιά, για την ανυδριά του καλοκαιριού, για τη φτώχεια των ανθρώπων.

- Και το τραγούδι;
- Πάει κείνο.

- Πάει; Είπα τρομαγμένος.
- Πάει. Δε γίνεται να κρατά ακόμη. Τώρα βγήκαν άλλοι χαροκόποι, εμείς γεράσαμε. Δεν μας κάνει γούστο ο κόσμος.

Το πόση πίκρα είχαν τα λόγια αυτά, δε μπορεί κανείς να φανταστή.

Μούπε για τους παλιούς λυράρηδες, για τον Πλακιανό, για το Λαγό που τρύπωσε στα Ρεθεμνιώτικα Περβόλια. Για τη μεγάλη γενιά του Κρητικού τραγουδιού που σβήνει.

Έβαλα κρασί, ξανάβαλα. Έλεγα: σε λίγο θάρθη στο κέφι, θα ζωντανέψη. Κορδίτης είν' αυτός, δεν είναι όποιος όποιος: Αιθάλη ζεστή είναι μέσα του, θα σκαλιστή, θ' ανάψη.

Τίποτε. Δεν μου είπε ούτε μιά στροφή. Κάποτε – κάποτε σκοτείνιαζαν τα μάτια του, έκαναν ν' αστράψουν, μα δε άστραψαν.

Σκεπτόμουν: πώς πέθανε ένας τόσοσ δαίμονας που φώλιαζε στα στήθεια του; Ένα τέτοιο στοιχειό: Το τραγούδι;

Βρέ πώς γίνονται έτσι οι άνθρωποι! Πώς χάνουν την ψυχή και τη φλόγα τους και τη δύναμί τους. Και πώς ξεχνά ο λαός αυτούς που τον συγκίνησαν κάποτε.

ΟΙ ΚΟΥΚΟΥΓΕΡΟΙ

ΛΙΓΟ πριν βραδυάση η μέρα της μεγάλης Αποκριάς, γέμιζαν ψίθυρους τα χωριά της Ρίζας. Οι νέοι έλεγαν κάτι μεταξύ των, ύστερα έμπαιναν στα σπίτια των, έπαιρναν ένα μεγάλο δέμα καθέννας, πηδούσαν πίσω από τους κήπους και χάνονταν πέρα στο δάσος. Σε λίγο δεν έμενε κανέννας. Οι μικροί μαζεύονταν γύρω στις αυλόπορτες, δεν έκαναν ν' ανοιχτούν πιό έξω κι' οι μεγάλοι ανησυχούσαν. Τί θα γίνη απόψε πάλι!

Πρό πάντων όσοι δεν είχαν παιδιά έκλειναν τα σπίτια των από νωρίς: Δεν είχαν δικό τους κανέναν να μαντέψουν! Και σαν άτεκνοι ήταν ο στόχος των κουκουγέρων την κάθε αποκριά. Ωστόσο όλοι περίμεναν με τόση αγωνία να φτάσουν οι κουκουγέροι, που αν έλεγες μιά στιγμή δε θάρθουν, θα γέμιζε θλίψη το χωριό.

Με το πρώτο βράδυασμα έπαιρναν ν' αλυχτούν όλα μαζί τα σκυλιά. Άνοιγαν τα παράθυρα βίαια.

- Έρχονται. Έρχονται!

Τα κορίτσια τρύπωναν μέσα, σκαρφάλωναν στις ταρατσες και κρέμονταν. Οι μεγάλοι έβγαιναν να τους υποδεχτούν. Οι κουκουγέροι πατούσαν στο χωριό...

Σαν όνειρο θυμάμαι ένα τέτοιο βράδυ. Μιά γλυκεία ώρα του Μάρτη, φουσούσε μιά άχνα νοτικός άνεμος και καλάμωναν τα σπαρτά. Σε μιά στιγμή έφτασαν τρεχάτα τα μεγάλα παιδιά και διαλαλούσαν στο χωριό την είδησι πως φτάνουν οι κουκουγέροι. Σπίθιζαν τα μάτια των μαννάδων στα παραθύρια: Πότε μεστώσανε τ' αφιλότιμα και γίνηκαν άντρες σωστοί και πήγαν να ντυθούν κιόλας μασκαράδες!

Ύστερα φάνηκαν σκιές στην κορυφή του χωριού. Πολλές σκιές. Τριάντα, σαράντα. Τέρατα που βάδιζαν όρθια. Ουρές, κέρατα, κεφάλια από κιούπια με δυό τρύπες για μάτια, τριχωτά σώματα, μαύρες μουτσούνες, ραβδιά. Περνούσαν σιγά – σιγά στις μύτες. Πλησιάζαν και δεν ακούγονταν ούτε ένας θόρυβος. Ο κόσμος τους υποδέχονταν με φωνές και σφυριές. Μα κείνοι ούτε πρόσεχαν, βάδιζαν αργά σαν να συνώδευαν λείψανο. Έφτασαν στο πλάτωμα. Σταμάτησαν. Απόθεσαν τα σύνεργά των: φτυάρια, νεροβάρελα, δοκάρια, φουρνοπάνιστρα, σκάλες. Μαζεύτηκαν γύρω τους οι χωριανοί και περίμεναν να δούν τί κατέβασε φέτος το κεφάλι των.

Σε μιά στιγμή, έγινε σιωπή. Προχώρησε ένας πανύψηλος ντυμένος στα ολόμαυρα. Έφερε στο στόμα του ένα κουργιαλό και φύσηξε. Βοή ανατάραξε το πλάτωμα.

- Σωπάτε, θα μιλήση ο ... Γεροδιάολος.

Γέλασαν τρανταχτά οι απ' έξω και όταν σταμάτησαν ακούστηκε από τη μέση των κουκουγέρων βαρειά, παραμορφωμένη φωνή:

- Ποιός θα κεράση πρώτος το ασκέρι μου;

Σίμωσαν να δηλώσουν πολλοί, αλλά πιό πρόθυμος ο καφετζής που είχε το λιγώτερο τρεις γνιούς στο ασκέρι.

- Νάναι καλός ο μεζές και νάρθη χρήγορα, γιατί θα κάψω το χωριό, ξανάπε ο «Γεροδιάολος».
- Ποιός νάναι, μωρέ, ποιός νάναι;

Προσπαθούσαν όλοι να γνωρίσουν κάποιον. «νά, εκείνη η γυναίκα είναι ο ... Βασίλης μου», έλεγε μιά μάννα. «Εκείνος ο βούβαλος είναι ο δικός μου», έλεγε άλλη. Ως έκαναν όμως νάρθουν κοντά, τις γέμιζαν μουτζούρες και τις έδιωχναν.

Ήρθαν οι δίσκοι. Προχώρησε ο μαύρος, πήρες μεζέ και πήγε του αρχηγού να δοκιμάση. Είπε εκείνος: «καλός». Πήγε και κρασί. Είπε: « κακό, σπάσε τα». Γύρισε επίσημα ο μαύρος μπρος στον καφετζή, σήκωσε τη ράβδα του και τάκανε θρύψαλλα. Στο μεταξύ μιά γριά γυροσίμωνε να γνωρίση το παιδί της. Ο αρχηγός έδωσε διαταγή να τη σηκώσουν ψηλά να δή! Την έπιασε ο μαύρος στα χέρια και την ανέμισε σαν παιδάκι. Χάλασε ο κόσμος απ' τα γέλια. Ύστερα την έβαλαν σε μιά κουβέρτα και την τίναξαν ψηλά.

- Πιό ψηλά, φώναξε ο Γεροδιάολος, πιό ψηλά να δή!

Ήταν η αρχή. Πήδηξαν όλοι απάνω, σηκώθηκε μέγας θόρυβος. Τα κουδούνια που ήταν φορτωμένοι άρχισαν να χτυπούν σ' όλους τους τόνους. Οι κουργιαλοί μούγκριζαν. Τα νεροβάρελα βροντούσαν στο καλντερίμι. Λύρες στρίγγλιζαν. Άναψαν πυροφάνια με λαδωμένα πανιά, γαύγιζαν, ούρλιαζαν, κακάριζαν και κατέβαιναν στο πρώτο σπίτι χορεύοντας.

Βγήκαν οι νοικοκυροί και τους υπεδέχονταν με κρασιά και μεζέδες. Γέμισαν οι αυλές αποτρόπαια πλάσματα. Γυναίκες με κέρατα. Άντρες με ποδαράκια μιά πιθαμή, σατανάδες με ουρές από βουβάλια και νεκροκεφαλές κρεμασεμένες στο λαιμό. Μουτσούνες με όρθιες χοιρότριχες, τετράποδα.

Μόλις έμπαιναν σήκωνσαν τη στάμνα απ' το σταμνοστάτη και τη θρυμμάτισαν στη μέση του σπιτιού. Κατέβασαν ψωμιά απ' τις σανίδες, λουκάνικα απ' τις καμινάδες. Άνοιξαν τα κουρούπια να βρουν σύγγλυνα. Ανέβηκαν στους σοφάδες κι' έφαξαν για σύκα, σταφίδες. Ξεκρέμασαν από τα δοκάρια της οροφής κυδώνια και αγλάδια. Γύριζαν κατά τις σκοτεινές γωνιές, σήκωναν τις προσωπίδες κι' έτρωγαν. Έκαναν πάστρα το σπίτι, σήκωσαν ό,τι περίσσεψε, έβαλαν φωτιά στα ξύλα της αυλής, άρπαξαν μιά κόττα απ' τις αυλές.

Ύστερα γέμισαν το αναστατωμένο σπίτι με μεγαλόφωνες ευχές: «Κι' από χρόνου, νοικοκυροί». Και άστραψαν όλων τα μάτια... την ίδια φασαρία. Καμιά νοικοκυρά δεν μπορούσε να κρύψη τα «καλολοείδια» του σπιτιού της. Μέσα στο μπουλούκι ήταν πάντα ένας προδότης ενήμερος. Έλεγε το μυστικό στο διπλανό του για να μη φανερωθή, εκείνος σε τρίτο, ώσπου έφτανε στο Γεροδιάολο. Αυτός έμπαινε μπροστά τότε, με το κουτσό πόδι του, κύτταζε αυστηρά τους νοικοκυρούς.

- Μυρωδιά μοσκαριού βγαίνει.
- Διάλε τη μπουκιά που έχουμε. Τελείωσε. Να και το κουρούπι που είναι άδειο, έλεγε η νοικοκυρά.
- Ψεύτρα. Η μυρωδιά βγαίνει από κείνο το ντουλάπι.

Έδειχνε μ' ένα χέρι – γάντζο το σημείο, χυμούσε το ασκέρι και ξετρύπωνε το κρέας. Και για τιμωρία της ψεύτρας, έχυναν φεύγοντας ένα πιθάρι κριθάρι στο πάτωμα.

Στο σπίτι που θα ζαλιζόταν απ' το κρασί ο πρώτος κουκούγερος γινόταν σωστός χαλασμός. Δίκαζαν τ' αφεντικά γιατί το κρασί είχε ... φαρμάκι. Ύστερα ξεμασκύλωναν την πόρτα του σπιτιού, έβαζαν απάνω τον ... φαρμακωμένο και τον έπαιρναν με ψαλμούς και θρήνους.

Σ' όλο το χωριό δε γινόταν να στενοχωρηθή κανείς γιατί κάθε σπίτι είχε κάποιον μέσα στην παρέα.

Ήταν όμως και μερικοί «στυφοί» ή νευρικοί που δεν σήκωναν την τόση φασαρία. Αυτούς σε σύσκεψη που γινόταν έξω απ' το χωριό, την ώρα που ντύνονταν, τους χώριζαν σε μόνο ιδιότροπους και κακούς. Στα σπίτια των ιδιότροπων δεν έκαναν εισβολή. Έμπαιναν στην αυλή, έλεγαν μερικές πικάντικες μαντινάδες, δέχονταν ένα κέρασμα και στην έξοδο έστριβαν και καμιά κόττα. Όμως τους κακούς τους περιφρονούσαν σκληρά. Όταν έφταναν απ' έξω απ' τα σπίτια των, σταματούσαν τις φωνές, τα κουδούνια, τους κοχύλους.

Σήκωναν στα χέρια τα νεροβάρελα να μη χτυπούν και περνούσαν ένας – ένας με το πρόσωπο πέρα.

Η τιμωρία ήταν τόσο φοβερή για την ψυχολογία εκείνων των ανθρώπων, που τσάκιζε τους «κακούς». Είδα κάποτε έναν απ' αυτούς να βγαίνει και να τους καλή βουρκωμένος με πνιγμένη φωνή:

- Ίντα σας έκαμα μωρ' εγώ και δε μπαίνεται στο σπίτι μου; Δε μ' αγαπάτε;

Γύρισε στην αυλή του, πήρε ένα από τα δυό κατσικά που είχε και το πρόσφερε στη συντροφιά. Ο Γεροδιάολος ενθουσιάστηκε, έστριψε μιά μαντήλα άσπρη γύρω στο κεφάλι του και τον έκανε Μέγα Ραββίνο και Χότζα και Γούμενο και τον διέταξε να μπή στο ασκέρι και ν' αφορίση όλα τα μιλέτια και τα θρησκεύματα.

Μεγάλοι καυγάδες ξεσπούσαν όταν συναντιόνταν οι κουκουγέροι δυό χωριών. Αλλά ευτυχώς δεν είχαν συνέχεια γιατί κανένας δεν γνώριζε ποιός τούσπασε το κεφάλι τη νύχτα.

Μα το πιο συγκινητικό ήταν το τέλος της πορείας. Ζαλισμένοι, βραχνιασμένοι, αποσταμένοι πιά κατέληγαν στο πιο φτωχό σπίτι του χωριού.

Ήταν μιά γριά χήρα θεόφτωχη. Η πόρτα της έπεφτε με το πρώτο. Χυμούσαν τότε όλοι, την έπιαναν με τα σκεπάσματα, την έφερναν στη μέση του σπιτιού και την νανούριζαν.

- Έχεις να ταΐσης σαράντα δράκους;
- Ό,τι έχω, παιδιά μου, ό,τι έχω...

Της περνούσαν ένα σεντόνι στο λαιμό, αναλυούσαν τα άσπρα της μαλλιά και την έκαναν... νεράϊδα. Ωστόσο γέμιζαν το σπίτι της τρόφιμα. Τυριά, ψωμιά, σακκούλια όσπρια, σταμνιά κρασί, σταφίδες, αμύγδαλα, λουκάνικα, κόττες. Άφηναν όλο το κούρσος μέσα στο φτωχικό, άναβαν στην αυλή φωτιές και έστρωναν γύρω γλέντι όμορφο μέχρι το πρωϊ.

Οι περίφημοι κουκουγέροι πέθαναν πιά. Χάθηκαν με τον πόλεμο. Γέμισαν μίση και αθλιότητα τα χωριά. Και δεν μπορεί να ζεσταθή ένας ολόκληρος τόπος, να σηκώσει το κέφι των παιδιών και να χαρή το ξέσπασμα της ξεγνοιασιάς των. Γέρασαν τα χωριά μας...

Η ΚΟΥΡΑ

ΜΙΑ απ' τις βραδυές του Ιούνη, που έχουν και φεγγάρι πολύ και γλύκα πολλή, ένα – ένα Ριζίτικα και Σφακιανά Μητάτα θα βγάζουν στις κορφές διαλαλητή να φωνάζη δεξιά και ζερβά:

- Γειτόνοι, το πρωϊ κουρεύουμε κι' όποιος μπορεί να φανή βοηθός...

Κάποια βράδυα, ψηλά, στην πλακόκουρτα θ' ακουστή, διαλάλημα δυνατό, ως κάτω στα καμποχώρια. Ζερβά κατά την Κόρδα. Δεξιά κατά την Βιτσιλέ.

Ο γέρο τυροκόμος, γεμάτος έγνοια θα στρατηγεύη: Πρώτα θα κουρευτούν τα έγγαλα, ύστερα θα πάρουν σειρά τα γιτσικά. Τελευταία τα στείρα. Ο τυροκόμος είναι σε κάθε Μητάτο ο στρατηγός. Ένας γέρος στρατηγός που δεν διατάσσει, συμβουλεύει, μα κανείς δεν βρίσκειται να τον παρακούση.

Θα βγάζη απ' τις θυρίδες τα βαρειά ψαλλίδια και θα τ' ακονίζη στις ακονόπετρες. Θα τυλίγη με μαλλί τις «πιάστρες» των για να μην πληγώνουν τα χέρια των «κουρατόρων». Βαθειά μεσάνυχτα ακόμη θα τριγυρίζη με το φαναράκι του να ετοιμάζεται, μη βρουν το νοικοκυριό του ως δεν πρέπει αύριο οι ξένοι.

Η αυγή που θάρθη είναι πολλά πίο ζωντανή από τις άλλες, με σφυριές και φωνές και κουδούνια και ως σκάση ο ήλιος βρίσκει κούρτες και παράκουρτα αυλές και ποτιστήρια πλυμένα και καθαρά και τα καζάνια γεμάτα ζυγούρια να βράζουν και τα φλασκιά γεμάτα κρασί να περιμένουν.

- Βιαστήτε κι' ο ήλιος ψηλώνει. Βάλετε νερό στα σταμνιά, ρίξτε ξύλα στη φωτιά, δέστε τα μαντρόσκυλα: οι τελευταίες παραγγελίες του στρατηγού.

Μα η αναμονή είναι μεγάλη. Πρέπει να μαζέψουν πρώτα τα κοπάδια τους οι γείτονες, να τ' αρμέξουν, να τα «σταλίξουν» στα δάση. Ανεβαίνει ο ήλιος ένα καλάμι ψηλά ως να ξεκινήσουν για το Μητάτο που κουρεύει. Ανηφορίζουν ομάδες μικρές με τον γεροντότερό τους μπροστά στοχαστικό και σίγουρο. Κι' εκείνος τους δίνει κάθε τόσο συμβουλές:

- Λίγο φαϊ, λίγο κρασί και λίγες κουβέντες. Να μη φανούμε κακόσειροι και λιμασμένοι. Η προκοπή σας να φανή στη δουλειά και η τέχνη σας στο τραγούδι και στα παιγνίδια.

Προβάλλει να τους υποδεχτή ο γέρο τυροκόμος χαρούμενος που τον τίμησαν.

- Καλώς σας ηύραμε, νοικοκυροί, λένε.
- Καλώς τα παλληκάρια, απαντά εκείνος.

Κι' ύστερα δείχνει γύρω τις πέτρες:

- Κάτσετε στα μαξιλάρια!

Κάθονται όλοι, αράδα, βαρύκορμοι, σφίγγουν τα κεφαλομάντηλα, στάζει ιδρώς, αναδιπλώνουν τις μάλλινες χερίδες, να πάρουν αέρα τα μπράτσα. Σωπαίνουν.

- Έχω γάλα με τον αφρό, ποιός θέλει;
- Κανείς.
- Μπράβο, Μητατάροι! Έχω κρασί παλιό, θέλει κανείς;
- Ούλοι!

Σηκώνει ο γέρος τη φλάσκα και τη δίνει να κάνη γύρο από στόμα σε στόμα. Ύστερα δίνει την καπνοσακκούλα να γυρίση κι' εκείνη. Αναπνέουν μιά στιγμή. Αλλάσσουν λίγες κουβέντες, φτάνουν οι αργοπορημένοι. Σηκώνεται ο τυροκόμος.

- Να βάλωμε μπρός, παλληκάρια;
- Να βάλωμε.

Παίρνει ο γέρος μιά ξυλόκουπα κρασί, βάζει μέσα ένα κλαδί μαντζουράνα, ραντίζει τις πλάκες και τις μάντρες και ψιθυρίζει προσευχές. Όλοι στέκουν κοντά του ξεφούσκωτοι και ακούουν τον αγιασμό. Και ως τελειώση περνούν μέσα το πρώτο κοπάδι, σιμώνουν, πιάνουν από ένα ζωντανό, του δένουν τα πόδια, το ξαπλώνουν χάμω, κάνουν ένα σταυρό επάνω του με τη μύτη του φαλιδιού κι' αρχίζουν να κόβουν το λιγδερό μαλλί, ολόκληρη φέτα. Στην αρχή τινάζονται και χτυπιούνται τα πρόβατα. Όσο φεύγει όμως το μαλλί μαζί με τα ζωύφια που τα βασανίζουν, νοιώθουν ν' ανακουφίζονται και ησυχάζουν.

Κάποτε πιάνει, αδέξιο, το φαλλίδι κρέας. Το ζώο αναπηδά και γουργουρίζει. Νοιώθει ο γέρος τον πόνο του ζωντανού.

- Λίγο το αίμα και πολλά τα μαλλιά, παλληκάρια.

Του αδέξιου τ' αυτιά κοκκινίζουν.

Ένα – ένα πρόβατο που λευτερώνεται, στέκει παραξενεμένο, χαίρεται τη δροσεράδα κι' ύστερα τριπηδά και χάνεται μέσα στο δάσος.

Κάπου παίρνουν αναπνοή οι κουρατόροι. Φέρνει νερό παγωμένο ο Μαντρατζής (βοηθός), πίνουν, μαζεύουν τον ιδρώτα απ' το λαιμό και σκύβουν πάλι. Οι γέροι κουρεύουν καθιστοί σε κούτσουρα. Οι άλλοι μονογονατισμένοι ή διπλογόνατοι κι' όσοι έλαχαν με βράχους σταυροπόδι.

Ανεβαίνει ο ήλιος μεσουράνα, πνίγεται ο αέρας, σταματούν οι σφένταμοι το μούρμουρο. Τότε:

- Βαστάτε, πολεμάρχοι. Σιμώσετε να πιούμε μιά σταλιά ζουμί.

Γεμίζει ο γέρος μιά πήλινη λεκάνη κρεατόζουμο, πιάνουν ξύλινα κουτάλια, άλλοι όρθιοι άλλοι καθιστοί, την αδειάζουν, την ξαναγεμίζει. Τυλίγουν καπνό... Ένας – ένας προσέρχεται πάλι κοντά στο βρώμικο μαλλί.

Μα πριν το «ξεσταλιστό» πετούν τα ψαλλίδα και σκύβουν αποσταμένοι να πλυθούν στις ξύλινες γούρνες. Πάει και το ύστερο ζωντανό κουρεμένο στο δάσος...

Τώρα είναι που φτάνουν τα καλά και τ' αγαθά. Φτάνει η ξυλόσκαφη με το βραστό. Παραμερίζουν τα κάρβουνα και ξεθάβουν απ' τη γή το αρνί. Απλώνουν λεκάνες με γιαούρτι. Πλεκτά με μυζήθρα κατσικίσια. Έρχονται οι φλάσκες γεμάτες. Κάθονται όλοι στις πέτρες, κάνουν σταυρό κι' αρχίζουν να τρώνε πιτήδεια, συντηρητικά, αντρίκια και να πίνουν με τάξη. Μιά μπουκιά από δώ, μία από κεί. Πέντε, δέκα. Σταματούν. Άδικα παρακαλεί ο γέρο τυροκόμος.

- Φάτε, μωρέ παιδιά, δικά σας είναι, για σας τα ετοιμάσα. Κουρασμένοι είστε. Θεριά είστε, θέλετε φαί.

Τίποτε. Αραιώνουν το μάζημα. Σταματούν. Τα φαγιά μένουν και τα φερμάρουν οι σκύλοι.

Σε λίγο απλώνεται σιωπή. Σταματούν οι μασέλες. Και τότε παίρνει απ' την κορφή της συντροφιάς να λήη, βραχνά, κουρασμένα ο γέρο τυροκόμος το τραγούδι της «τάβλας»:

«Δεν τρώτε και δεν πίνετε
Και δεν χαροκοπάτε
Πριν νάρθη ο χάρος να μας βρή»

Λέει μία στροφή, την ξαναλένε οι ξένοι, συνεχίζει εκείνος. Τινάζουν το μεσημεριάτικο ύπνο το γκρεμνά και βοηθούν στο τραγούδι.

Κάτω ο κάμπος γέμει σκονάχερα κι' η θάλασσα πνίγεται σα φουρνίστρα στους αχνούς. Μα γύρω στο Μητάτο βασιλεύει μία άνοιξη, δροσερή και πεντάμορφη. Έχει άσπρες, χιονάτες, ασφεδυλιές και κίτρινες, σεμνές χαμολιές και χρυσή μαλοτύρα και μυρωδάτο πιπερόχορτο και χίλια μύρια χαμολούλουδα...

Έρχεται και της λύρας η ώρα κι' αρχίζει γλυκά και λυπητερά να λήη τον πόνο των ανθρώπων. Σηκώνονται οι άντρες να χορέψουν, πελώριοι. Τα κλαδιά χαϊδεύουν τα κεφάλια των. Σηκώνεται ο τυροκόμος να σύρη τον πρώτο χορό. Βλέπει άντρες όρθιους γεμάτους κέφι κι' ως είναι φορτωμένος χρόνια και γνώση, φοβάται, λέει ευγενικά:

- Όπου άντρες πολλοί, μπαρούτι πολύ. Σεμνά τη λύρα, λυράρη, να μην πιάσωμε φωτιά.

Πατούν τα πράσινα χόρτα, πηδούν, λυγίζουν, τινάζονται. Οι γέροι θυμούνται:

- Καημένα νειάτα!
- Πάνε κείνα, γέρο σύντεκνε.

Κι' αρχίζουν, σε μία ρίζα ακουμπιστοί ιστορίες του καιρού των: Μιά χρονιά, στο γυρογάλι του Πετρέ ψοφούσαν το οζά από την κακοκαιριά...

Όσοι έχουν χάρισμα θεού κάθονται δίπλα στο λυράρη και λένε με τη σειρά μαντινάδες:

«Μην τη βαρυπατής τη γή
Γιατί πονεί το χώμα...»

Θα κουραστούν απ' το χορό; Έρχεται το σημάδι. Φόβος πιάνει τον τυροκόμο. Μπαρούτι είναι οι νιοί, παίρνουν φωτιά με το λίγο κι' ύστερα... στέκει στη μέση, ορίζει τη σειρά, λέει στον καθένα ένα λόγο. Μπράβο και στον καλό σκοπευτή, μπράβο και στον αδέξιο. Κι' όταν τύχη κανένας αδέξιος πολύ, «το φυσέκι σου ήταν κακό, φίλε» θα του πη. Για το τουφέκι δεν λέγεται λόγος κακός. Καθένας αγαπά το τουφέκι του σαν το χέρι του. Και η ευγένεια προστάζει να μην κατηγορή κανείς τα τουφέκια των άλλων, αν είναι και γκράδες.

Ύστερα θα ρίξουν το βόλι, πάνω από μιά πέτρα κατά τον τρόπο τον κρητικό. Μιά, δυό, θα απελπιστούν οι αδύνατοι, θα συνεχίσουν οι δυνατοί. Θα βγάλουν κρίση οι γέροι.

Θα πηδήξουν μετά τον «ακούνητο». Σκύβουν τα κορμιά ως το χώμα και τινάζονται μακρὰ σα φίδια.

Ακολουθεί το τρέξιμο: Ποιός θα πρωτοφτάση σε μιά κορφή που ορίζουν οι γέροι. Στο τέλος θ' αλλάξουν δώρα. Ένας θα δώση μαχαίρι και θα πάρη κομπολόι, άλλος κεφαλομάντηλο για σκαλιστό ή κατούνα. Και πώς γίνεται η ανταλλαγή: βλέπεις το κομπολόι κάποιου που εκτιμάς – είναι απαραίτητο να τον εκτιμάς. «Δός μου να παίξω λιγάκι». Το κρατάς ώρα πολλή, ύστερα του επιστρέφεις κάτι δικό σου, της ίδιας πάνω κάτω αξίας. Δεν είναι ευγενικό να κρατήσης κάτι πολύτιμο. Ούτε ν' αρνηθής όταν σου το ζητήσουν. Ένας άγραφος νόμος κανονίζει αυτή την παράξενη ανταλλαγή: Το φιλότιμο. Ζυγίζει άντρες και κάνει φίλους.

Ο ήλιος γυρίζει πιά. Γυαλίζουν τα χιόνια ψηλά. Οι ίσκιοι ξεκινούν να σκεπάσουν τον κάμπο. Φτάνει η στιγμή του χωρισμού. Και είναι τόσο θλιβερή. Συντάσσονται οι παρέες να φύγουν. Αποχαιρετιούνται ζωηρά:

- Και του χρόνου, νοικοκυροί.
- Ευχαριστούμε. Ώρα σας καλή.

Άλλοι δεξιά, άλλοι ζερβά, κατηγορίζουν σιγά – σιγά, και το τραγούδι του χωρισμού ξεσηκώνει τα λαγκάδια. Το παίρνει η πρώτη παρέα, το ξαναλέει άλλη, απαντούν οι ντόπιοι απ' τις κορφές του Μητάτου.

«Εδά στον αποχωρισμό
Τρεις ποταμοί κινούνε
Ο εις πάει ανατολικά
Κι' άλλος τη δύση – δύση...»

Τραγουδούν και κάνουν σινιάλο με τα χέρια, ώσπου να μην ακούουν τ' αυτιά και να μη βλέπουν τα μάτια. Ύστερα ξεσηκώνουν με σφυριές τα πρόβατα να

βοσκήσουν. Ερημιά χαμηλώνει τα κτίσματα του Μητάτου, στις αυλές, στα ποτιστήρια, στα πέτρινα τραπέζια. Τέλειωσαν όλα. Ο γέρο τυροκόμος μπαίνει στο τυροκομίο να δουλέψει ευχαριστημένος που οι καλεσμένοι του ήταν άντρες σωστοί, έφαγαν λίγο και ήπιαν λίγο.

Του χρόνου πάλι.

ΑΚΡΟΧΕΙΜΩΝΟ

ΤΙΣ μέρες του Νοέμβρη τυλίγει τα βουνά μας μιά θλίψη βαθειά και μιά ερημιά τόσο βαρεία, που δεν μπορούν να την κινήσουν οι άνεμοι και να τη φέρουν χαμηλά. Πρέπει να φτάσης ως εκεί φθινοπωρινός πεζοπόρος για να τη νοιώσης. Πρέπει να θέλγης πολύ κι ακόμα νάχης τη δύναμη, για να γευτής αυτή την πικρή και θαυμάσια σιωπή του άδειου τοπίου που στέκεται ήρεμο, καρτερικό και θλιμμένο και περιμένει τον άσπρο θάνατο να κατεβή από ψηλά να δώση τέλος στην προσμονή και στην ερήμωσί του.

Η εικόνα είναι η ίδια σχεδόν, σ' όλα τα βουνά μας, ψηλά και χαμηλά, βοριά και νοτιά. Στις τραχειές πλαγιές της Σελένας έρπει μιά ομίχλη πηχτή, ασφυκτική. Μαζεύει την ανθρώπινη προσοχή από παντού, απ' τα κλαδιά, απ' τους βρεγμένους βράχους, απ' τις σταχτιές σάρες και την κλείνει στο καβούκι της απαλά, μα επίμονα.

Το δάσος του Ρούβα στάζει βρόχινο νερό στις λακκούβες των βράχων, αραιά με σταλαγματιές χοντρές και ηχεί υπόκωφα σαν σπήλαιο. Το δάσος του Ρούβα στάζει βελάνια χοντρά, πριναρίσια. Ξεφεύγουν απ' τους σταχτοπράσινους αγκαθωτούς θυλάκους των και χτυπούν ξερά, απρόοπτα, τη γή. Λες και τα ρίχνουν φαντάσματα για να «σημαδέψουν» μιά μικρή, λιγώτερο από μικρή, συμφορά.

Είδα τούτο τον καιρό τα όρνια του Ασφενταμέ να ζυγίζονται μέσα στα σύννεφα πολλά μαζί. Τα γκρεμνά έφερναν πίσω το πλατάγισμά των. Πέρα απ' τα σκοτεινά Μυριοκεφαλίτικα βουνά έφτανε το μακρυνό θρηνητικό των κρόασμα. Και δεν τα μάζευαν πτώματα. Ο θάνατος ήταν απλωμένος παντού, στα γκρεμισμένα καλύβια των βοσκών, στην παγωμένη εστία των Μητάτων, στο ρόχθο των θολών ρυακιών. Διάχυτος, ένας θάνατος χωρίς νεκρούς, κατάθλιβε τις ψυχές των αφύχων. Πιο μεγάλος απ' το συγκεκριμένο. Διαρκής, πιο βαθύς απ' τον οριστικό. Τον μύριζαν τα όρνια και ηδονίζονταν. Ανέβαιναν ψηλά, κατέβαιναν, πάλευαν με τη σκιά του. Χαίρονταν.

Δυτικά, στο λαιμό της Κόρδας, τα πλατειά θηλυκά κυπαρίσσια κλίνουν περίφοβα τα φτερά τους στη γή. Κάποιος άνεμος έρχεται. Δεν ήρθε ακόμα. Εκείνα τον περιμένουν και χαμηλώνουν σαν πουλιά κι' αγκαλιάζουν τη γή, να πάρουν ανάκαρα, να γλυτώσουν.

Ένας εδώ, ένας εκεί άσπροι καρποί ανεβαίνουν απ' τα λακκούδια. Οι βοσκοί κατέβηκαν χαμηλά. Ανάβουν φωτιές για να διώξουν το κρύο. Προ πάντων για να διώξουν τη μοναξιά. Βρίσκουν ζεστές νοτικές γωνιές, απλώνουν την κάπα τους στα βρεγμένα κλαδιά, κόβουν ξερά κυπαρισσόξυλα. Ανάβουν. Μελετούν τις φλόγες. Μεγάλη συντρόφισσα η φωτιά! Οι ώρες περνούν εύκολα δίπλα της.

Όταν τα πρόβατα δεν παράγουν οι βοσκοί πεινούν και τα πρόβατα των βουνών δεν άρχισαν ακόμα να γεννούν. Γι' αυτό έχουν τουπιά ελιές φυλαγμένες στις σπηλιές και ξερό παξιμάδι. Πιάνουν ένα φτενό γεννημένο σαλίγκαρο, τον ψήνουν στη φωτιά. Νύχτες, κρύο πείνα και μοναξιά. Νύχτες!

Μα κάποτε σμίγουν δυό – τρείς! Παρέα! Τί χαρά είναι κείνη! Σαν νάχουν να δουν χρόνια άνθρωπο. Μαζεύονται γύρω στη φωτιά, την ταΐζουν βιαστικά να φουντώση, να γίνη γιορταστική. Γονατίζουν, ανοίγουν τα σακκούλια, βγάζουν ό,τι έχουν φαγώσιμο. Λένε τα λόγια τους όλοι μαζί, όλοι, λένε. Και χαίρονται βαθειά την ανθρώπινη μιλιά, την ανθρώπινη αναπνοή δίπλα τους. Θα φάνε μιά ελιά, θα πιούν μιά γουλιά ρακή, αν βρεθή, θα χορτάσουν συντροφιά, αν έγινε ποτέ να χορτάση βοσκός του βουνού την ανθρώπινη συντροφιά.

Ύστερα θα στηρίξουν τα κεφάλια πίσω στους βράχους, θα κυττάξουν απάνω τις κορφές που στέκουν μαύρες, μοναχιασμένες, μέσα στη συννεφιά σαν πλάσματα ζωντανά που περιμένουν έτοιμα, με καμωμένο το χρέος των, γεμάτα γερατειά, να τα προστάξη επί τέλους ο θεός να σκύψουν και να ποθάνουν. Θα πάρουν όλοι μαζί ένα παλιό, μακρόσυρτο, Μαδαρείτικο τραγούδι.

«Βαρύς καημός η συννεφιά, βαρύς κι' η κατσιφάρα
Τρέμουν τη τ' άστρα τ' ουρανού και τα βουνά δειλιούν τη
Και μόνο ο Ασήσ ο Μαυρασήσ...»

Ο Ασήσ. Ο μαύρος ο Ασήσ. Ο δύστυχος ο Ασήσ. Το θρύλο του τον ψιθύριζαν οι βοσκοί στον Αναδέ. Γέροι βοσκοί που μούτισαν πιά, κοκκάλιασαν οι αρμοί τους και κατέβηκαν στα κατωμέρια να ποθάνουν. Δεν τους ξαναβρήκα ψηλά. Ούτε άκουσα, όσο κι' αν προσπάθησα, το στοιχειωμένο σκύλο του Ασή να κλαίη μέσα στις καταιγίδες.

Μπορεί να τον λυπήθηκαν τα ξωτικά κι' άφησαν το κορμί του ν' αναπαυθή... είχαν να πούν οι τοτινοί παλιοί πως μόλις χαλάσουν τα Μητάτα οι βοσκοί και κατεβάσουν τα πρόβατα χαμηλά, ανασαίνουν τα ξωτικά, οι νεράιδες, τα τελώνια βγαίνουν απ' τις τρύπες των και τριγυρίζουν ελεύθερα πάνω – κάτω μέσα στα δάση και στα φαράγγια, πατούν τους «κούμους» και στήνουν τα βασιλεία των στα ποτιστήρια. Πίνουν νερό σε καύκαλα ποθαμένων, παίζουν κοκκαλένια θιαμπόλια και οι γυναίκες των χορεύουν γυμνές πάνω σε φωτιές μεγάλες άκαπνες. Αν τύχη να τα δή άνθρωπος δε γλυτώνει. Στέλουν ένα άνεμο δυνατό και τον γκρεμίζει σε βάραθρο ή του παίρνουν τη μιλιά.

Τα χρόνια εκείνα τα παλιά ήταν νέο παλληκάρι ο Ασήσ. Είχε και αγαπητικά μιά πεισματάρα ριζίτισσα ξανθή. Πέρασε ο Ασήσ να τη δή:

- Γειά σου, ινατσιάρα ξανθή.
- Τί καλό μου φέρνεις; Πού είναι τ' αγρίμι;
- Δε βρίσκονται τέτοιο καιρό, μωρή ξανθή. Δε φαίνονται με την κατσιφάρα. Την άνοιξι, μόλις ανοίξη ο καιρός, να μην είμαι ά δε σου φέρω ένα.
- Ασή, τώρα το θέλω, ζωντανό το θέλω. Να μην ξαναπεράσης ά δε το φέρης.

Και σφάλιξε το παραθύρι.

Είδε τον καιρό σκοτεινό, σκοτείνιασε ο Ασήσ, έφυγε. Πίσω του ακολουθούσε ο σκύλος του ο Κουντούρης. Ανέβαιναν εκείνοι, κατέβαινε η καταχινιά. Έσμιξαν.

Μπήκε ο Ασής κι' ο Κουντούρης μέσα στο βασιλείο της. Έπρεπε να βρουν αγρίμι ζωντανό. Χυμούσαν μαύρα ποτάμια τα σύννεφα και γέμιζαν τα λακκούδια. Άρχισε η βροχή να δέρνη τους ασφεντάμους, ξεκολλούσε και λίχνιζε τα ψόφια φύλλα τους και γέμιζε τις σπηλιές. Ο Κουντούρης κλαψούριζε φοβισμένος. Πού πήγαιναν; Πού θάβρισκαν αγρίμι με τέτοιο καιρό; Ο Ασής όμως ήξερε καλά τις συνήθειες των αγριμιών, έμπαινε στις σπηλιές, έψαχνε τα λεσκάρια. Μα η βροχή δυνάμωσε, μπήκαν στη σπηλιά του Άγιου Παύλου. Ζάρωσαν. Βαθειά βογγούσαν τα φαράγγια. Οι χείμαρροι κίνησαν το μοιρολόι. Βράδυαζε. Ο άγιος σβηστός, σιωπηλός, κύτταε ψηλά την καπνισμένη οροφή της σπηλιάς και το πρόσωπό του ήταν ισχνό και κίτρινο. Κρύωνε. Ο Ασής μουρμούριζε κυττάζοντας το σκύλο.

- Άχι, μωρή ινατσιάρα ξανθή. Μπελά. Τι μας κάνεις.

Έβλεπαν έξω: φωτιές οι αστραπές, σεισμός οι βροντές, πονούσαν τα δάση.

Ξαφνικά άκουσαν κουδούνια πολλά. Χιλιάδες κουδούνια. Πού να βρέθηκαν τα κουδούνια τέτοιο καιρό; Ο Κουντούρης δε χυμούσε, δε γαύγιζε. Τρύπωσε μέσα στα πόδια του Ασή. Έτρεμε.

- Κλέφτες θάνατι, μωρέ Κουντούρη. Απάνω τους.

Ο σκύλος όμως δεν κουνήθηκε. Έβλεπε μόνο κατά το φαράγγι και τα μάτια του γυάλιζαν σα να ξεχώριζαν κάτι αποτρόπαιο. Και δεν άργησαν να φανούν μέσα στην ομίχλη. Άλογα με κεφαλές λύκων και γουρούνια δίχως πόδια και σκύλοι με τριπλές κεφαλές, ποντικοί σα βώδια και πίσω ένας μαύρος πετεινός κουτσός, καθισμένος, σ' ένα θάμνο που βάδιζε. Κατέβαιναν σύρριζα το γκρεμό, απ' το γιδόστρατο, μούγκριζαν κι' έφτυναν κι' όταν περνούσαν έξω απ' τη σπηλιά του Άγιου Παύλου γύριζαν πέρα τα κεφάλια να μην τον δούν. Γέμιζε ο τόπος βρώμα από ψοφήμια. Κύτταζε ο Ασής χωρίς να τον βλέπουν. Το αίμα του πάγωσε. Ο Κουντούρης είχε το κεφάλι μέσα στα πόδια του, ανάσαινε βίαια. Από το λαγκάδι ανέβαιναν κοκκαλιάρικα, κατάμαυρα ανθρωπάκια, ουραδάτα, με κεφάλια χοντρά και μάτια σαν αυγά. Και μέσ' απ' το νερό ανάβλυζαν γυναίκες πανύψηλες και λυγερές. Το πλήθος σταμάτησε στο πλάτωμα, κύλησε ο θάμνος με τον κουτσό κόρακα, παραμέρισαν όλοι οι διάβολοι και τα τελώνια κι' οι νεράϊδες με σεβασμό τον έβαλαν στη μέση. Κύτταξε γύρω άγριος, φούσκωσε, έγινε σαν βαρέλι, άνοιξε τα φτερά του που απόληγαν σε μυτερά σπαθιά, τα κάρφωσε γύρω στα κορμιά των συντρόφων του, εκείνοι ούρλιαξαν. Ύστερα καταστάλαξε η ησυχία. Ο μαύρος πετεινός φύσηξε καπνό. Έγινε ένα μικρό σύννεφο. Είπε:

- Μέσα σ' αυτό το σύννεφο θα δήτε όσους ανθρώπους ωρίστηκε να πάρωμε αύριο. Να τους κυττάξετε καλά.

Το σύννεφο γέμιζε μορφές. Γυναίκες, άντρες. Ο Ασής γνώριζε ένα – δυό. Αυτοί θα πέθαιναν αύριο κιάλας και θα πήγαιναν στην κόλασι. Τρόμαξε. Τα γόνατά του δεν τον κρατούσαν, γονάτισε, έπεσε και σκέπασε το πρόσωπο με τα χέρια.

Έτσι πεσμένος άκουγε τις βραχνές φωνές του κόκορα που έλεγε «μυρωδιά ανθρώπου γροικώ». Μετά ακούστηκαν τούμπανα και σφυριές και χοροί.

Γυναίκες φώναζαν σα να τις έπνιγαν. Οι διάβολοι μούγκριζαν σαν κάπροι. Ύστερα άκουσε φοβισμένες φωνές, ποδοβολητά. Πανικός. Έφευγαν βιαστικοί, έτρεχαν βλαστημώντας κατά τα λαγκάδια. Έγινε ησυχία πάλι. Σήκωσε ο Ασήs το κεφάλι. Έπεφταν πυκνές νιφάδες χιόνι. Τις τύλιγε απαλά ο άνεμος, γίνονταν φτερούγες, φτερούγες αγγελικές. Ένα παράξενο φώς περιχύθηκε στο βουνό και τα δέντρα μουρμούριζαν ψαλμούς με φωνές βαθειές, απόκοσμες. Σηκώθηκαν. Ο Κουντούρης κουνούσε την ουρά του. Θαύμαζαν. Πήραν να κατηφορίζουν για τα χωριά...

Ήταν πιά χαμηλά όταν σταμάτησαν οι νιφάδες και το λεπτό στρώμα των στη γή, έλυωσε σιγά – σιγά κι' αφανίστηκε. Ο Ασήs έβλεπε τη γή να μαυρίζη πάλι. Δείλιασε. Και να τον μπροστά του το μαύρο κόκορα που τούκλεινε το δρόμο. Είδε το φτερό του το ατσάλινο να ορμά κατά το πρόσωπό του. Μά πρόλαβε ο Ασήs, έκανε σταυρό τα δάχτυλα μπρός στο στόμα του, ως τούχε μάθει ο παπούς του, γλύτωσε τη μιλιά του. Φουρκίστηκε ο σατανάς, μούγκρισε:

- Γλυτώνεις. Το νού σου όμως ό,τι είδες, ό,τι άκουσες ξεχασέ τα γιατί χάθηκες!

Πέταξε. Δευτερώθηκε ο δρόμος, έφυγε ο Ασήs, κι' ο σκύλος του.

Χάραζε, του χτύπησε αέρας αυγερινός, ήλιος κόκκινος, ξεθόλωσε το μυαλό του. Είδε κάτω τον κάμπο καφετί ωργωμένο, τα σπιτάκια να καπνίζουν. Είδε το κοπάδι του στο γυροβούνι να μαζεύη με υπομονή την ασθενική πρασινάδα. Το χάιδεψε με το μάτι. Σκέφτηκε: Όλα ήταν όνειρο. Μα πώς τα είδε έτσι ζωντανά;

- Τί όνειρο, βρέ Κουντούρη!

Ο σκύλος ήταν ξένοιαστος. Πήγε στη σπηλιά του, ξετρύπωσε ένα ξεροκόμματο, έδωσε και του Κουντούρη, έφαγαν, άναψαν φωτιά να ζεσταθούν. Ο καιρός ξεκούφωνα, φάνηκαν οι κορφές με κουκούλια ασπριδερά αδύνατα, έτοιμα την κάθε ώρα να αναληφθούν, έτοιμα να λυώσουν και να τις αφήσουν πάλι κατάμαυρες.

Είδε ένα χωριανό να περνά από μακριά. Τεράχτηκε. Ήταν από κείνους που φάνηκαν στο σύννεφο του διαόλου. Θυμήθηκε τ' όνειρο. Γέλασε. Τί κάνει η νύστα του χιονιού! Σηκώθηκε να φωνάξη του χωριανού να του πη για τ' όνειρο.

- Έλα, μωρέ Κωσταντή, να σου πώ ένα θαυμαστό πράμα.

Κείνη τη στιγμή φάνηκε ένα αγρίμι μέσα στα κλαδιά δέκα οργιές κοντά στον Ασή. Ένα αγρίμι! Σηκώθηκε σιγά – σιγά ξαφνιασμένος από την απροσδόκητη τύχη, άρπαξε το τουφέκι του. Σκέφτηκε να το χτυπήση χαμηλά, να το πιάση ζωντανό, να το πάη στη Ρίζα της ξανθής να μερώση. Το αγρίμι κρυβόταν στα κλαδιά, έβγαινε, βάδιζε αργά, φαινόταν χτυπημένο. Έτρεξε ο Ασήs αθόρυβα. Φώναξε το σκύλο του, μα κείνος δεν υπάκουσε. Φώναξε πάλι.

- Νά, Κουντούρη νά, έλα.

Ο Κουντούρης κουλουριάστηκε χάρω, έτρεμε. Έτρεχε ο Ασήs πίσω απ' τ' αγρίμι, τόφτανε, του ξέφευγε, ανέβαινε ψηλότερα. Γύριζε να το τουφεκίση, μιά, δύο φορές, μα του φάνηκε πως θάπεφτε μόνο του αν το κυνηγούσε ακόμη λίγο. Μόλις χάθηκαν ψηλά, ξεκίνησε αργά – αργά πίσω τους ο Κουντούρης περίλυπος. Έκλαιε...

... Έλεγαν οι γέροι βοσκοί πως το αγρίμι ήταν ξωτικό και ξεγέλασε τον Ασή και τον γκρέμισε σε βάραθρο πριν να μιλήση για ό,τι είδε τη νύχτα. Έλεγαν πως ο σκύλος του που γνώρισε το ξωτικό, ξεκίνησε να τον βρή μόνο σαν κατάλαβε το θάνατό του. Είπαν ακόμα πως το κλάμα του σκυλιού ακούγεται από τότε τις νύχτες του Νοέμβρη, ώσπου νάρθη το χιόνι να φωτιστούν τα βουνά.

Μα οι γέροι βοσκοί κουράστηκαν, μούτισαν, κατέβηκαν στα κατωμέρια να ποθάνουν. Και μαζί των σχόλασαν οι θρύλοι. Βογγούν πάλι οι άνεμοι, μαυρίζουν τα δάση, σαπίζουν τα φύλλα σαν λείψαν. Κάποιος λέει: Άκουσα κουδούνια και φωνές ξωτικών και μοιρολόγια. Παίρνει όρκο. Δεν τον πιστεύουν οι άλλοι.

Ωστόσο, όταν πέφτουν οι καταχνιές και αδειάζουν τα βουνά, καθένας καλού – κακού γυρίζει το πρόσωπό του χαμηλά και δεν αφήνει τη φωτιά του να σβήση.

ΑΡΚΑΔΙ

ΉΤΑΝ στα 1942. Το Αρκάδι κάθονταν στους λόφους του βουβό, σκυθρωπό, ζωμένο με το πένθος των κυπαρισσιών, με το πένθος της καταχνιάς που κρεμόταν στα χείλη του φαραγγιού και κύτταε ακίνητη το θολό χείμαρρο. Έβρεχε και βράδυαζε. Καλόγεροι έμπαιναν κι' έβγαιναν βιαστικοί, λασπωμένοι, απ' την πύλη. Χιλιοτρύπητο απ' τις σφαίρες το πανάρχαιο καμπαναριό σήμαινε εσπερινό με κοφτές, κούφιας κλαγγές, όμοιες με ξύλινου, διάβροχου σήμαντρου.

Πρόβατα και κουδούνια τόλεγαν ψηά γύρω στον κορέ και πέρα στις ψηλές κουκουναριές που έστεκαν θεόρατες κάτω απ' τη συννεφιά και τη στήλωναν, σπίζιζαν οι τσίχλες χορτασμένες, ακυνήγητες.

Γονάτισε ο Κοσμάς, ο βοηθός, στο τζάκι του Ηγουμενείου, έστησε τα κούτσουρα μαστορικά, έβαλε φωτιά στα προσανάμματα, βγήκαν οι φλόγες και άσπρισαν τη μαυρισμένη κόχη. Λίγοι άνθρωποι βηματίζαν στο χωμάτινο πάτωμα. Κύτταγαν κατά τον Ψηλορείτη τη σκοτεινιά. Ήταν όλοι συλλογισμένοι. Η σκλαβιά βάραινε. Οι ελπίδες λιγόστευαν. Μόνον ο Γούμενος, ο Διονύσιος, δε φαινόταν γνοιασμένος πολύ. Μέσα στα μάτια του έλαμπαν οι φλόγες του τζακιού. Φορούσε βαθειά κουκούλι καλογερικό και κύτταε τους ξένους έναν – έναν προσεχτικά, σα να διάβαζε τη θλίψη τους. Απέναντί του καθόταν ο καπετάν Κωστής απ' τη Σάτα, κρεμόταν κι' άκουε ανήσυχος τη βροχή που σφύριζε στον ξερόκηπο, στις αυλές, στα χαλάσματα της μαρουταποθήκης.

Ήταν όλοι παράνομοι. Ο Γούμενος πολεμιστής στη μάχη της Κρήτης, περίμενε πάντα την εκδίκηση των Γερμανών και δεν έμενε κοντά τους. Ο καπετάν Κωστής έτρεχε και μάζευε από δω κι' από κεί Άγγλους στρατιώτες, τους έφερνε πίσω στον Πλακιά να τους πάρουν τα υποβρύχια. Στέγαζε κιόλα τους πρώτους κατασκόπους που έστελνε το Στρατηγείο. Κουβαλούσε μηνύματα ελπίδας.

Δεν έκανε να πάρη το λόγο κανείς. Δεν είχαν τι να πούν. Δεν τους είχε μείνει κουβέντα όλη τη μέρα. Τρίβονταν στα σκαμνιά του τζακιού, ανάπιαν τα ξύλα.

- Βρέχει.
- Ναι, βρέχει...

Όσπου χτυπά η πόρτα μπαίνει μέσα ένας βοσκός, τινάζει την κάπα του στη φωτιά. Έδωσε ένα φάκελλο στο Γούμενο. Σηκώθηκαν όλοι.

- Το «Δελτίο».
- Τί λέει; Διάβαζε Γούμενε.

Ο Γούμενος διάβαζε σιωπηλός.

- Τί να διαβάζω! Τα ίδια και τα ίδια. Μασημένα πράγματα. Θα επιτεθούμε, θα τους σταματήσωμε, θα νικήσωμε, βάλτο στη φωτιά μωρέ Κοσμά, μη χαλά την καρδιά μας.

Κάηκε το «Δελτίο ειδήσεων». Η μεγάλη καμάρα που στήλωνε την οροφή του Ηγουμενίου χαμήλωσε. Τα κεφάλια έσκυψαν στη διάπυρη στάχτη.

Πλάνταξε ο Κωστής απ' τη Σάτα:

- Πές, Γούμενε, τίποτα, πές μας μιά ιστορία. Μιά ιστορία παλληκαριάς να σταθή η ψυχή μας.
- Τί να σας πώ, μωρέ παιδιά. Να σας πώ για το μεγάλο καημό.
- Όχι, άλλη. Αυτή την ξέρομε.

Έξυσε τα γένεια του ο Γούμενος, άπλωσε χέρι στο σκαμνί με τις νερατζολιές, ήπιε μιά. Στο νού του σηκώνονταν όλες οι μεγάλες στιγμές του Μοναστηριού, γεμάτες αίμα και βροχή και μπαρούτι καημένο. Άνοιγαν οι πύλες, έμπαιναν αρματωμένοι καλόγεροι, Τούρκοι μαυρολογούσαν στα πλάγια. Τρυπημένο ράσο σήκωνε μπαϊράκι η ψυχή του:

Ήταν το χειμώνα του 1822... Η επανάσταση ήταν φουντωμένη στα Ρεθεμνιώτικα. Κοντά στ' Αρκάδι τριγύριζαν μεγάλοι καπετάνιοι με τα παλληκάρια των. Περνούσαν, έπαιρναν ψωμί και κρασί. Κυνηγούσαν τους Τούρκους κάτω απ' το Βρύσινα ως τις ντάμπιες της Χώρας. Κοντά τους ακολουθούσαν πολλοί καλόγεροι πολεμιστές, πήγαιναν ως το Μυλοπόταμο, χτυπούσαν τη μεγάλη στρατά Ρέθεμνος – Μεγάλο Κάστρο, άρπαζαν μουλάρια φορτωμένα μπαρουτόβολα και θροφές. Αποθήκευαν τουφέκια στα ψηλά χωριά. Ο πιο αντρειωμένος καλόγερος ήταν ο Νταβερώνης. Αυτός δεν έμενε ήσυχος στιγμή. Γύριζε πότε με το Δεληγιαννάκη, πότε με το Μαυροθαλασσίτη ή το Μανιά ή το Χατζηγιώργη. Και καλού κακού δεν ξώμενε στο μοναστήρι ποτέ.

Έμαθαν οι Αγάδες στη χώρα πως οι καλόγεροι βοηθούσαν την επανάσταση, πως σκότωναν κι' εκείνοι Τούρκους. Έβγαλαν βουλή να πατήσουν και να διαγουμίσουν τ' Αρκάδι. Συνάχθηκαν λοιπόν πολλά διαλεχτά παλληκάρια, οι πρώτοι ανδρειωμένοι του Ρεθέμνου, έβαλαν καπετάνιο τον Γετίμ Αλή και ξεκίνησαν.

Ξεκίνησαν μόλις βράδυαζε απ' τη Χώρα. Μπήκαν στα χωράφια, μισοί πεζοί μισοί καβαλλάρηδες, μακριά από χωριά να μην τους γαυγίσουν οι σκύλοι και τρύπωσαν νύχτα στ' Αρκάδι. Έπιασαν τους καλόγερους στα κρεβάτια των. Τους έδεσαν και τους έκλεισαν σ' ένα κελλί όλους.

Έπιασαν και ξεχώρισαν κελεπούρια για να φορτώσουν την αυγή να φύγουν. Έφαγαν τον περιδρομο, ήπιαν, γέμισε η αυλή αμανέδες...

Ο Γούμενος σταμάτησε να πάρη αναπνοή. Μπήκε ο Κοσμάς ήρεμος και βιαστικός, έστησε κι' άλλα κούτσουρα στο τζάκι. Βγήκαν καινούργιες φλόγες και βοηθούσαν τους μεγάλους δίγλωσσους μπακιρένιους λύχνους που κρέμονταν στις γωνιές να νικήσουν τη νύχτα και την κακοκεφιά.

Ναί... πωσέρθηκε δεμένος ένας καλόγερος, έλυσε άλλον, έλυσαν το Γούμενο. Έκατσαν να σκεφτούν. Ένας έπρεπε να φύγει για να γυρέψει τη βοήθεια των καπετάνιων. Έβρεχε και τότε καλή ώρα (στο Αρκάδι κάθε μεγάλη μέρα βρέχει). Άνοιξαν μιά τρύπα στον τοίχο. Έβγαλαν τον πιο καλό νυχτοσαλευτή να πάει στο Θρόνος και στη Μπισταγή να βρή τους καπεταναίους Σφακιανούς και Κατωμερίτες να τους πη το χαμπέρι. Να τρέξουν να γλυτώσουν τ' Αρκάδι και τους καλογέρους.

Φεύγει ο καλόγερος σιγά – σιγά να μην τον ακούσουν οι βάρδιες που είχε στα δώματα βγαλμένες ο Γετίμ Αλής. Πέρασε ρυάκια και ποτάμια, έπεσε, σηκώθηκε, ήβρε τους καπετάνιους στη Μπισταγή: «Τ' Αρκάδι χάνεται, δώστε βοήθεια γρήγορα».

Αγγουροξύπνησαν οι καπετάνιοι. «Ποιός διάολος είναι τούτος, μωρέ, νυχτιάτικο, λέει αλήθεια;». Σηκώνονται.

Βρέχονται και νυχτοπερπατούν. Σιμώνουν κλεφτάτα στο μοναστήρι. Μυρίζονται γύρω – γύρω, σα σκύλοι.

Οι καπετάνιοι μπήκαν μέσα στο δραγατοκάλυβο να κάμουν σχέδιο καλό, γιατί οι Τούρκοι ήταν πολλοί και καλοί πολέμαρχοι.

Περασμένα μεσάνυχτα παίρνει μερικούς ο Δεληγιαννάκης, περνά από ένα κρυφό παραπόρτι και μπαίνει στην αυλή. Οι Τούρκοι πιωμένοι, φαγωμένοι, είχαν αμπαρωθή στα κελλιά και ροχάλιζαν. Μόνο οι βάρδιες που φύλαγαν απ' το δώμα τους καλόγερους αγρυπνούσαν. Βγήκε ο Ζερβονικόλας και τους μίλησε τουρκικά.

- Ποιός είσα; Τον ρώτησαν.
- Εγώ, μωρέ, δε με γνωρίσετε; Ο Αγάς μ' έπεψε να δώ αν είστε ξυπνητοί. Όποιος θέλει ρακή νάρθη κοντά.

Οι σκοποί βρεγμένοι, παγωμένοι πήγαν κατά το Ζερβονικόλα και τότες πηδούν από γύρω οι άλλοι και τους μαχαιρώνουν. Και ούτε άχνα...

Ως έσκαε η μέρα σηκώνεται ο Γετίμ Αλής, ξυπνά το λεφούσι του.

- Απάνω, να φορτώσωμε ό,τι βρούμε και να φύγωμε.

Μα μόλις άνοιξαν τα κελλιά κι' έκαμαν να βγούν, τους αρχίζει ο Δεληγιαννάκης απ' τα δώματα. Κάνουν να πηδήξουν απ' τον οξώτοιχο, βρίσκουν τον Πωλογιωργάκη με το Μελιδώνη να τους περιμένουν. Ούτε μέσα, ούτε όξω. Αρχίζει ο πόλεμος, ανεβαίνουν οι δικοί μας απάνω στα κελλιά που κρατούσε ο Γετίμα Αλής, ανοίγουν τρύπες, ρίχνουν πανιά βρεγμένα με ρακή, αναμμένα. Πνίγονται οι Τούρκοι, τρυπούν τα γειτονικά κελλιά, περνούν παραμέσα. Τρυπούν κι' οι δικοί μας, πιάνονται με τα μαχαίρια...».

Η πόρτα άνοιξε απότομα. Μπήκε μέσα ένας βοσκός του Μοναστηριού με τον Κοσμά. Ξαφνιάζεται ο Διονύσιος.

- Γούμενε, εμηνύσαν από του Άδελε πως εφάνηκαν Γερμανοί πεζοί χαμηλά στον κάμπο.
- Πότες, μωρέ;
- Ως εβράδυαζε.
- Πεζοί! Κακό σκοπό έχουν.

Σηκώθηκαν όλοι ανήσυχοι, άνοιξαν, είδαν τον καιρό: σκοτάδι πυκνό και βροχή πυκνή, βουΐζαν κάτω οι χείμαρροι. Πού να κινηθή άνθρωπος με τέτοιο καιρό. Ηούχασαν.

- Λέγε, Γούμενε. Ύστερα. Τί γίνηκε με το Γετίμ Αλή;
- Πάει αυτός, είπε ο Γούμενος, βιασμένος απρόοπτα. Του πήρε το κεφάλι ο Νταβερώνας. Δεν έμεινε ζωντανός Τούρκος παρά ένας, που στην ώρα της σφαγής έκαμε τάξιμο στον Άγιο Κωσταντίνο, αν τον γλυτώση, αυτός χωρίς ν' απαρνηθή τον Αλλάχ, θα τούφερνε ένα καντήλι αργυρό. Ένας γλύτωσε λοιπόν και πήγε το χαμπέρι στο Ρέθεμος και το γέμισε πένθος.

Ωστόσο ο Γούμενος τριγύριζε πάνω – κάτω. Ο Κοσμάς τον κύτταε περήφανος: Καλά την είπε την ιστορία του Γετίμ Αλή.

- Άγιε Γούμενε. Να πώ κι' εγώ την ιστορία με τη λύρα μου;
- Πές τηνε, μωρέ Κοσμά.

Έφερε τη λύρα του χαρούμενος ο Κοσμάς, σοβαρεύτηκε, έσυρε το δοξάρι πάνω στις χορδές. Γλυκός παραπονιαρικός αναστεναγμός κύλησε στο Ηγουμενείο.

Πήρε ο Κοσμάς να τραγουδή με σκοπό λυπητερό το τραγούδι του Γετίμ Αλή:

«Ο Γετιμάκης δέρνεται παρηγοριά δεν έχει
 Να γδικηθή τοσί Χριστιανούς γυρεύει και ξετρέχει.
 Σηκώνεται ένα πρόσαργο για ν' ανεβή στ' Αρκάδι
 Να πά να βρή το Γούμενο να λειτουργούν ομάδα...»

Κι' όταν περάσουν οι εισαγωγές και τα ιστορικά του τραγουδιού, όταν ανάφτη η φωτιά, αγριεύει ο Κοσμάς:

«Σέρν' ο Χατζής δριμειά φωνή: Σταύρο μου παλληκάρι
 Ογρήγορα να τρέξωμε και χάνεται τ' Αρκάδι...
 Φωτιά φωνάζει ο Γούμενος...»

Ωστόσο ο Διονύσιος έσκυψε, βρήκε τα παλιά του στιβάνια, τάβαλε. Ανάπιασε κι' έζωσε το ράσο του. Στερέωσε το κουκούλι στα μαλλιά του. Οι άλλοι τον κύτταγαν ανήσυχοι. Ο Κοσμάς λάγασε.

- Τί λές, Γούμενε; Λες νάρθουν οι Γερμανοί; Με τέτοιο καιρό;
- Πάντα με βροχή πατιέται τ' Αρκάδι.

Και δεν είχε τελειώσει την κουβέντα του και ξεσπούν οι σκύλοι του Μοναστηριού, ξιλπούνται τα κοπάδια, χάνουν οι προβατίνες τ' αρνιά τους. σπούν οι εξώπορτες.

- Επιάσανέ μας, κακορρίζικοι. Απάνω μας να σκορπίσωμε.

Άνοιξαν τα παραθύρια, μπήκε βροχή, αέρας και σφαίρες. Πήδηξε ο Γούμενος, τα πολυβόλα τον κυνηγούσαν μέσα στο Ξηροκλήπι, στο λάκκο. Έφυγε. Το Αρκάδι βάδιζε με βροχή το δρόμο των αγώνων. Όπως πάντα.

ΕΝΑΣ ΜΥΛΩΝΑΣ

ΗΤΑΝ μιά φορά, χρόνια πολλά από τώρα, ένας μυλωνάς στην Αγιά Δύναμι, μυλωνάς και φαμπρικήρης. Φάμπρικες λένε στον τόπο εκείνο τις ρασοτριβές, δηλαδή τις μηχανές που κοπανίζουν τις ρασιές. Αυτές τις ρασιές τις φτιάζουν με υπομονή οι γριές ριζίτισσες. Γνέθουν και κλώθουν το μαλλί το αρνίσιο, βάζουν στημόνι από κατσικίσια μαλλιά και φάδι από αρνίσια και υφαίνουν σφιχτά τις ρασιές. Ύστερα τις κατεβάζουν στις ρασοτριβές να κοπανιστούν, να σηκώσουν χνούδι – έτσι που να μην τις περνά το νερό – να «μπούν», να φουσκώσουν και να μαλακώσουν κι' ύστερα κόβουν και ράφτουν τα ράσα. Όσοι έχουν τρυπώσει κάτω από πετυχεμένο ράσο, ώρα χειμώνα, δε θα ξεχάσουν τη θαλπωρή του ποτέ. Το νερό τρέχει πάνω στο μαλλί και πέφτει χωρίς να το μουσκεύη. Το κρύο του αέρα δεν το περνά, ούτε το κρύο της πέτρας. Κάθεσαι με την κουκούλα χαμηλά και μελετάς τη βροχή και τις άλλες χάρες του χειμώνα, σαν μέσα από γυαλί... Ο μυλωνάς που είπαμε, ο γέρο Τσιλιβός, ποθαμένος εκατό χρόνια κοντά, ήταν ο καλύτερος τεχνίτης της περιοχής.

Ο Τσιλιβός είχε στη μιά γωνιά το μύλο του και στην άλλη τη ρασοτριβή. Δυό αυλάκια νερό ξεχωριστά, δυό φτερωτές, δυό αγάπες. Η φτερωτή της ρασοτριβής γυρίζει ένα «αδράχτι» οριζόντιο με φτερύγια εδώ κι' εκεί. Αυτά τα φτερύγια ανασηκώνουν κάτι τεράστια ξύλινα σφυριά, τους λεγόμενους κόπανους, κι' ύστερα τ' αφήνουν και πέφτουν με δύναμη πάνω στη θαλάμη που είναι η ρασιά βρεγμένη και την κοπανίζουν. Ο ένας κόπανος πέφτει, ο άλλος σηκώνεται, είναι τρεις και τέσσερις στην αράδα και το αδρύ πανί δουλεύεται ώρες πολλές. Ο τεχνίτης στέκει από πάνω του και το μελετά και το βρέχει και το γυρίζει.

Ο γέρο Τσιλιβός έβγαζε τα καλύτερα πανιά, δεν έλειπε ρούπι ποτές και η πληρωμή του ήταν χαμηλή. Στέκονταν στη μέση στο μακρόστενο χτίριο, έβλεπε τα πασπαλισμένα γένεια του και άκουε τις δυό μηχανές. Από τον ήχο καταλάβαινε πότε ήθελε ρεγολάρισμα ο μύλος, η «αστραπή» όπως τον έλεγε. Πότε λάσκαρε η «χελιδώνα», πότε σταματούσε το άλεσμα να κυλά. Δεν είχε ανάγκη να σιμώσει να ξεκαρφώσει το σακκί, να ψαύση το αλεύρι ή να το μυρίση. Όλα τα καταλάβαινε από το «σβούρο», όπως έλεγε το θόρυβο του μύλου. Ακόμα όταν τούκοβαν μισό σκαπέτι νερό οι περβολάρηδες, τόνιωθε στη στιγμή, έβγαινε στο «πηγάδι» του μύλου κι' έβανε φωνή:

- Ο διψασμένος να πάη αλλού!

Και το νερό γύριζε σε λίγο.

Η δουλειά του μεγάλωνε κάθε μέρα, ο μύλος δε σταματούσε ούτε τη νύχτα. Ίσα – ίσα εύρισκε καιρό να σηκώσει τον απάνω μύλο να τον πελεκήσει μιά στάξη. Η «κάτω πέτρα» ήταν καλό πράμα και ακίνητη όπως ήταν είχε λιγότερη φθορά. Δεν τον απασχολούσε πολύ. Γέμιζε φωτιές ο μύλος του τα βράδυα, ξενυχτούσαν οι απαλότες να πάρουν το αλεύρι των το πρωί να φύγουν, σίμωναν κι' οι γύρω περβολάρηδες να ζεσταθούν στην ανθρώπινη

συντροφία. Σήκωνε τις χερίδες του ποκαμίσου του ο Τσιλιβός κι' έπλαθε κι' έψηνε στην πλάκα νόστιμες μυλόπιττες. Μιά από τα δικά του δικαιώματα, τα «εξάγια», μιά από του πελάτη, του απαλέτη το σακκί.

... Ο Τσιλιβός δεν ήταν πάντα τίμιος. Όπως οι πίο πολλοί μυλωνάδες, ξεκίνησε κι' αυτός με πονηριά. Άδειαζε τη «γούλα» του μύλου κάθε τόσο για να γεμίζη από τ' αλέσματα του κόσμου, «έσπαγε» το καντάρι και κακοζύγιαζε, σηκώνονταν τη νύχτα και ξάφριζε από την κοφινίδα το στάρι. Κι' έκοβε από τις ρασιές μιάν άκρη κάθε φορά. Κατεργάρης πρώτης. Μόνο μιά φορά του πιάνει το πόδι η ρασοτριβή, ούρλιαξε από τον πόνο κι' ως έγερνε να πέση στη θαλάμη να τον κάμουν λυώμα οι κόπανοι, πρόλαβε, γύρισε το κεφάλι κατά τα Παλιομήτατα, κατά το μοναστηράκι του Χριστού και του φώναξε: «Χριστέ μου πρόφταξε». Ο Χριστός, λέει, τον άκουσε και τον έγυρε κατά την πόρτα, έξω από τους κόπανους κι' έτσι τη γλύτωσε, με μόνο το πόδι σπασμένο. Μόλις πάτησε κι' έβγαλε από το τραύμα τις κυπαρισσόφλουδες, ξεκίνησε, πήγε στο ρημοκκλήσι και τάχτηκε νάναί τίμιος!

Από τότε σπόρο δεν έκλεψε, ρούπι δεν απόκοψε. Καθαρός σαν τον αφρό της φτερωτής. Αγαπούσε τον κόσμο και τον αγαπούσαν. Κάθονταν ανάμεσα στη γερόντισσα και την αστραπή και τις άκουγε. Το χειμώνα έπλεκε κοφινίδια για τα χέλια και το καλοκαίρι καλάθια. Χαίρονταν το νερό που έβγαινε πλήθιο από τη σπηλιά του Άη Γιάννη του Ριγολόγου. Του άρεσε όταν είχε καιρό να τρυπώνη σ' αυτή τη σπηλιά και ν' ακούη τα νερά να πέφτουν. Καταρράχτες να βογγούν, υπόγειες λίμνες να φρίσσουν και αέρι ψυχρό να μουρμουρίζη.

Το Σάββατο νωρίς έκλεινε και την αστραπή και τη γερόντισσα κι' ανέβαινε στο χωριό, ν' αλλάξη, ν' αγκαλιάση τη γριά του, να λειτουργηθή, να πάη στον καφενέ. Να γίνη άνθρωπος, όπως έλεγε...

... Έξω από κάθε νερόμυλο είναι μιά αγριουκιά. Εκεί κάθεσαι ο διάβολος, από τότε που ο Χριστός τον έδιωξε από μέσα από το μύλο. Αυτός ο διάβολος, σηκώνονταν κάθε μεσημέρι και ψιθύριζε του γέρο Τσιλιβού, που δεν ήταν τότες γέρος ακόμα:

- Δε λέω να κλέψης. Είναι αμαρτία. Μα ν' αφήνης τόσες όμορφες που μπαινουν στο μύλο να φεύγουν παραπονεμένες; Οι γυναίκες, Τσιλιβέ, θέλουν, μα δε ζητούνε. Είναι σαν τους περήφανους ζητιάνους. Ελέησέ τις.

Κάθε μέρα – κάθε μέρα. Τον έτρωγε. Έφταναν στο μύλο κάτι ροδοκόκκινες Γωνιώτισσες. Ξώμεναν κάποτε. Ο διάολος σκάλιζε: «Δεν είναι αμαρτία, οι άντρες των είναι ψηλά στα μητάτα, δεν τις λυπάσαι;».

Και μιά μέρα σήκωσε το χέρι του και πασπάτευσε μιά χήρα. Μ' αυτή αγρίεψε, πήρες το άλεσμα κι' έφυγε. Άλλη μέρα χερίκωσε κοπελλιά, μα κι' αυτή έφυγε. Σταμάτησε. Μα ο διάολος δε σταμάτησε. Κι' ο Τσιλιβός έκαμε όπως τούπε.

Κρέμασε στα δοκάρια της οροφής τέσσερα σκοινάκια κι' από κάτω σώριασε τις έτοιμες ρασιές. Την πρώτη που θάρχονταν θα την έβαζε να κοιμηθή πάνω στις ρασιές. Ύστερα θα κατέβαζε τα τέσσερα σκοινάκια, θάδενε χέρια – πόδια... Άμα την πάθουν οι γυναίκες δεν το μαρτυρούν, τούπε ο διάολος.

Κι' ενώ ήταν όλα έτοιμα, ακούστηκαν πεταλιές αλόγου, ανατρίχιασε ο Τσιλιβός:

- Απόψε θα περάσωμε καλά...

Μα αντί για γυναίκα είδε ένα Πισκοπιανό αγριογενίτσαρο, τον Μπεκίρη, μεθυσμένο, με τις κουμπούρες στο χέρι. Πυροβόλησε, χωρίς λόγο, τον Τσιλιβό, μα δεν τον πέτυχε.

- Αύριο, τούπε, που θάμαι ξεμέθυστος, θα σε πετύχω.

Μπήκε στο μύλο, βρήκε τις ρασιές, ξάπλωσε και παράγγειλε στον Τσιλιβό νάχη έτοιμα το πρωί πενήντα φλουριά ή πενήντα πρόβατα να τα πάρη, γιατί αλλιώς...

Ο Τσιλιβός έκαμε το σταυρό του: Σημάδι φανερό, Χριστέ μου. Συχώρα μου!

Άφησε το Γεννίτσαρο να κοιμηθή, κατέβασε τα σκοινάκια, τον έδεσε, του κοπάνησε το κεφάλι να μη φανή αίμα, τον φόρτωσε στο άλογό του, τον πήγε τη νύχτα μέσα στο Γωνιώτικο φαράγγι και τον έρριξε σε βάραθρο...

Το πρωί ήρθαν τα μπεγάκια και τον γύρευαν. Ο Τσιλιβός έδειξε το άλογο που βοσκάριζε κοντά στον Ξερέ, έδειξε το φαράγγι που έχασκε παραμέσα:

- Όποιος μπαίνει εκεί μέσα, δε βγαίνει, παιδιά μου, είπε.

Τα παιδιά κατάλαβαν:

- Οι χαϊνηδες, είπαν κι' έφυγαν.

Από τότε ξανάγινε τίμιος ο Τσιλιβός.

Κάθονταν στον ίσκιο του πλατάνου και μελετούσε τις ομορφιές του κόσμου. Τα νερά, τους αθούς, τα μαυροπούλια.

- Γιάε, μωρέ, ίντα πήγα να πάθω. Να χάσω τέθιο παράδεισο. Δεν ξαναβγαίνει ο Τσιλιβός από το δρόμο του θεού.

ΤΑ ΡΙΖΙΤΙΚΑ

ΧΙΛΙΑΔΕΣ χρόνια τώρα ξεκινούσαν τα Κρητικά καράβια για την Ανατολή, με το διπλό πελέκι στα ξάρτια. Εγλύτωναν караβοκύρηδες, εγλύτωναν κατεργαράιοι και γύριζαν στα χωριά. Έκαναν κύκλο γύρω τους οι άλλοι:

- Ίντα 'δες χωριανάκι στην Ανατολή;
- Είδα ποτάμια μεγάλα και στεριές άσπρες. Περνούν κορδόνι μακρύ, άνθρωποι και ζωντανά. Μιλιούνια ιδροκοπούνε στα μουράγια οι σκλάβοι. Γυναίκες στρουφίζουν την κοιλιά τους και τραγουδούν τις νύχτες. Δε μπορώ να σας τα πώ όλα. Δώστε μου ένα καλάμι να σας τα στορήσω.

Έπαιρνε ένα καλάμι, το φυσούσε. Έβγαιναν μακρόσυρτοι, λυπητεροί σκοποί, γεμάτοι πόνο και εγκαρτέρηση και χάος. Μένανε οι ήχοι στον αέρα, τους άκουαν τα δάση και τα λαγκάδια. Έμεναν στις ψυχές, τα παλληκαρόπουλα κύτταγαν νοτικά και τραγουδούσαν.

Ύστερα φάνηκαν ξανθωποί πολέμαρχοι απ' το βοριά. Πάτησαν τα κάστρα. Πάτησαν τους ήρεμους βασιλιάδες. Κι' ως τέλειωνε ο πόλεμος ξάπλωναν όλοι μαζί στις τραπεζόταβλες, έτρωγαν και τραγουδούσαν τραγούδια τραχειά του πολέμου. Τούτες οι φωνές ταίριαζαν με τα Μαδαρείτικα γκρεμνά. Έμειναν. Και οι πρώτοι σκοποί αγρίεψαν.

Οι σκλάβοι των Ρωμαίων ρουθούνιζαν μέσα στα κάτεργα, σαν αέρας νυχτερινός αποσταμένος. Άκουε η Κρήτη συλλογισμένη, με τα χέρια σταυθρωτά ακουμπισμένα σε βόσκινη ράβδα. Μαλάκωναν οι αντίλαλοί της πάλι.

Πέρασαν το κατόπιν πολύβουες βυζαντινές λιτανείες και ρινόφωνοι καλόγεροι μολογούσαν την εσπερινή τους λατρεία στα σπήλαια των βουνών, περίσσεια γλυκά και ήμερα. Σαρακηνοί βαρδιάνοι γλυκοβασάνιζαν τη νύχτα με βαθειούς νοσταλγικούς αμανέδες πάνω απ' τα Κάστρα. Σίμωναν οι νυχτοπόροι Κρητικοί ν' ακούσουν. Οι ξωμάχοι μετάπνιζαν ζαλισμένοι.

Τραγούδησαν Βενετσιάνοι καβαλλάρηδες καθώς πολεμούσαν με τους αντάρτες μας στους κάμπους και καπετάνιοι ψημένοι στο Λιβυκό, τραγούδια της αρχοντιάς και της αντρειάς και της αγάπης. Και μερακλήδικα Τουρκόπουλα, είπαν για τις πέρδικες του Όγκ-Ντάγ, για τις βοσκοπούλες του Ταύρου στα λιμανίτικα καφενεδάκια.

Γέμιζε πόνους ο άνεμος και τους έφερνε ψηλά. Τους έπιαναν βαρύθυμα βόσκινα αυτιά, τους έπλαθαν, έντυναν ένα καημό πολεμικό, ένα σκλάβο καημό και τον απολούσαν στα φαράγγια να τα ξυπνήσουν. Και κείνα τρώμαζαν και ροχθούσαν και γέμιζε κουράγιο ο τόπος και τα ζωντανά ξεχνούσαν τη σκλαβιά.

Η μνήμη των βουνών φορτωμένη παλληκαριές, φιλελεύθερους πόθους, αγάπες θρυλικές, παλιούς αντίλαλους, έτρεφε τη φωνή των καινούργιων,

ορμήνευε την ψυχή των. Φύτρωνε, θέριευε, μοναδικό, ασύγκριτο το Ριζιτικό τραγούδι της Κρήτης. Είναι κάτι ξεχωριστό. Δεν μοιάζει με κανένα άλλο τραγούδι του Γένους. Δεν είναι «Γιαννιώτικο – Σμυρνιώτικο» θλιμμένο και μακρόσυρτο τραγούδι. Είναι κι' ο θρήνος των περήφανος κι' η χαρά των βαθεία συγκρατημένη, με σφιχτά χείλη. Ως σκύβουν και μαλακώνουν και τείνουν να γίνουν μοιρολόϊ, πηδά μέσα τους άγριος ο πόλεμος, τα κάνει τραχειά, αλύπητα, θριαμβικά. Ύστερα παίρνει να φυσά μιάν άχνη αέρι «αορίτικο» επάνω τους, μερεύουν. Ανεμίζει μιά ξανθεία πλεξούδα στα λόγια των, γλυκαίνουν ένα κόμπο, παιχνιδίζουν όσο μιά κορφή κυπαρισσιού, θυμούνται, γίνονται καημός, περνά ο χάρος (τόσο συχνά), ξανασκύβουν να γίνουν μοιρολόϊ μα πρίχου προλάβουν, ξεσπά απ' τα σπλάχνα των πάλι μιά ιαχή αλαζονική, σηκώνουν θριαμβευτικά το κεφάλι και γίνονται θούριο.

Παράξενα Μαδαρίτικα τραγούδια μοναδικά. Εσείς και τον άνεμο που φοβερίζει τα δέντρα στις πίσω γιαλιές έχετε μέσα σας. Και τις μπόρες και τους ανεμόχολους. Και νύχτες έχετε, τραγούδια Μαδαρίτικα. Νύχτες ζεστές, γεμάτες κουδούνια και σφυριές βόσκικες και βήματα κλέφτικα και έρωτες και φονικά. Νύχτες παγερές με αερικά και τελώνια και χλωμές φωτιές σπηλιαρίσιας και καταχνιές πλανεύτρες. Κι' ακόμα, έχετε κάτι ακόμα, εκείνες τις αυγές που κοιλοπονούν από βαθύ όρθρο τον ήλιο και μέχρι να τον βγάλουν απ' τα σπλάχνα των, γεμίζουν τα πέλαγα αίματα και μικρές οιωγές τα δάση.

Και τα λόγια. Τί ποίηση λιγόλογη, βαρεία, λεπτή, ζεστή και περήφανη. Τρεις αράδες μονάχα στα πιά πολλά. Τρεις αράδες φωτιά και ψυχή.

Θυμάμαι εκείνη την τραγική γυναίκα των θρύλων, που ο άντρας της σκότωσε τον αδερφό της. Ο βουνήσιος λαός έβαλε στο στόμα της δέκα ξερά, σπαραχτικά λόγια:

Μή φέρνετε τσ' αθιβολές το λογισμό το μαύρο
Και μήν τα συλλογίζεστε, μην τα μεταδιηγάστε,
Μα μέναν ήταν κι' ο φονιάς, εμέ κι' ο σκοτωμένος...

Τη μικρή μαθήτριά, που ανατριχιάζει στην πρώτη γνωριμιά του έρωτα:

Μάννα, λούγιε με, μάννα μου χτένιζε με,
Μάννα στο σκολειό, μάννα μου μη με πέμπης
Κι' άρχοντες περνούν πεζοί και καβαλλάροι
Κι' ένας νιός καλός – καλός και διωματάρης
Μου πεζογελά...

Τίποτε άλλο. Η ποιητική αίσθηση των βουνήσιων δεν ανέχεται πολλά λόγια, κατανοεί, μπαίνει αμέσως στο πνεύμα. Δεν αφήνει το στίχο να επεκταθή, να επεξηγήση, να πλατυάση. Κι' όπου το δημοτικό ποίημα έχει λόγια πολλά, το περικόπτει ή το συμπυκνώνει ή δεν το τραγουδεί παρεκτός σε κάποιες ώρες ατέλειωτες μοναξιάς και πορείας.

Πολλές φορές πίκρανα ανθρώπους που ασχολήθηκαν με τα ριζιτικά τραγούδια. Και μελετητές γέρους με άσπρα μαλλιά. Και έφτασα ν'

αποδοκιμάσω τραγουδιστές και λυράρηδες. Δεν είναι τίποτε άλλο. Η αγάπη μου για τη μοναδική αυτή εκδήλωση των βουνών του νησιού με κίνησε.

Τα τραγούδια αυτά δε γράφονται, πρέπει να τα μάθης απ' το στόμα του λαού. Και τα λόγια τους θέλουν ειδική αίσθηση της γλώσσας.

Θύμωνα και πηδούσα πάνω κάθε φορά που άκουα να τραγουδούν τα ριζίτικα, όπως τους τάπαν οι δασκάλες της μουσικής. Όταν τα σημείωναν στα χαρτιά όπως τους κάπνιζε.

Και γιατί έμπαινα στη μέση; Γιατί εμένα μου τάμαθαν στόματα βοσκών, κοντά στις φωτιές των σπηλαίων, ζευγάδες τα μυριστερά πρωτοβρόχια, θερίστρες πονεμένες στ' αλώνια. Έχουν γίνει αίμα μου. Κάποιες ώρες θλιμμένες, κάποιες ώρες χαρούμενες, έννοιωσα γύρω την ψυχή των πατέρων μου να πάλλεται από τη μαγεία των. Ήταν τα νανουρίσματά μου. Συνώδεψαν τα πρώτα μου όνειρα. Τα λένε οι παιδικοί μου φίλοι ακόμη στις Μαδάρες. Τα πονώ και δε μπορώ να συχωρέσω καμιά να τους γίνεται αδικία.

Η ΠΑΡΑΜΥΘΟΥ

ΜΙΑ ψυχή γεμάτη ανθρωπιά και ιδέα στέκονταν κατάμονη μέσα στην τραχύτητα και την κακομοιριά του «Κατωμεριού».

Στο Κατωμέρι οι άνθρωποι δεν ήξεραν παρά να δουλέψουν, να πούν και να φάνε. Σηκώνονταν τα χαράματα, κατέβαιναν στα χωράφια τους, πάλευαν με τη γή, έτρωγαν το μεσημέρι μιά μπουκιά στον ίσκιο των κυπαρισσιών, άρχιζαν πάλι. Και το βράδυ κατάκοποι καλησπέριζαν τους γείτονες, ρωτούσαν για τα νέα του χωριού, ύστερα τρύπωναν στα σπιτάκια των κι' αγκάλιαζαν βιαστικά, κατακτητικά τις γυναίκες των. Κάποιες γυναίκες ξηρές, φαγωμένες απ' τους καιρούς, νευρικές, πικρόχολες, δίχως καμιά τρυφεράδα, καμιά φαντασία. Ίδιες με την κατωμερίτικη γή. Κάπου – κάπου έκαναν ένα πανηγύρι. Έπιναν κι' έτρωγαν βοδινά. Έλεγαν λίγες συμπαθητικές μαντινάδες και την ώρα που χόρευαν κάτω απ' τα δέντρα των μοναστηριών κύτταζαν πέρα τα σπαρτά των και τα μελετούσαν...

Αυτή τη γη δρασκελούσαν τα ήμερα, περήφανα βήματα της Τσιριντάναινας, της γρηάς με τα παραμύθια. Ήταν η γενιά της μεγάλης, βαθειά ριζωμένη στην κρητική ιστορία. Εγγονή του Χατζηρούσιου Βουρδουμπά, Σφακιανού στρατηγού στην επανάσταση του Εικοσιένα, είχε φλέβα καθαρά πριγκιπική απ' τους Βυζαντινούς Σκορδύλους. Την τετάρτη δεκαετία του περασμένου αιώνα ο Μουσταφά Πασάς τσακισμένος απ' την πολύχρονη επανάσταση των Κρητικών, έβλεπε με ανήσυχο μάτι τους Σφακιανούς να γυρίζουν στα βουνά, γύρω απ' τα ρημαγμένα χωριά τους. «Ενόμισε, λοιπόν, αρμόδιον το χορηγήσαι τοις Σφακιανοίς απόλυτον ελευθερίαν και απαλλαγήν από τον νόμον του πλησιαστού εν τας αγοραίς ακινήτων κτημάτων εξ απάσης της Κρήτης». Κατέβηκαν λοιπόν οι αντάρτες στον κάμπο και «ηγόρασαν αντιευτελούς φακής μεγάλας περιουσίας... καθότι οι Τούρκοι νωθοί όντες και τας αγγαρείας των απίστων απολέσαντες, κατεχρώνοντο». Έτσι αγόρασε και ο Βουρδουμπάς μαζί με άλλους καπετάνιους το Μετόχι του Γετίμ. Έτσι βρέθηκε η γρηά με τα παραμύθια στην πνιγηρή ατμόσφαιρα του Κατωμεριού. Στο παλιό αρχοντικό σπίτι της μέσα στις μεγάλες κασσέλες υπήρχαν άμφια και στολές χρυσοκέντητες και η σφραγίδα των Σκορδύλων με το δικέφαλο αετό. Και τα εικονίσματά της ήσαν αγιασμένα και τα σκεύη της παλαιϊκά και κείνη γεμάτη μεγαλείο και δύναμη και ηθικό. Κανένας δεν την πρόσβαλε ποτέ. Από τότε που διάβαζε εσώκλειστη στο παρθεναγωγείο του Βάμου ως την ώρα που πέθανε χήρα, βαθειά γρηά, τη σέβονταν όλοι. Κι' ήταν η ψυχή της παρθένα, υψηλόφρονη και γερή...

Έφευγαν οι βοσκοί και οι ζευγάδες για τις δουλειές των τα πρωϊνά, άδειαζε το Μετόχι. Έμενε μόνη. Τότε ξεκινούσαν όλα τα παρατημένα παιδιά για το σπιτικό της. Πλησίαζαν δειλά – δειλά στη μεγάλη αυλή με τις κολώνες. Μικρά, μιξιάρικα, ταλαιπωρημένα, δαρμένα, άπλυτα, πεινασμένα. Τους έδιναν μιά κούπα γάλα και τα ξεπόρτιζαν έξω οι δικοί των πρωϊ – πρωϊ ως τη νύχτα που γύριζαν.

Φαίνονταν η μαύρη σιλουέττα της στην κορφή της σκάλας. τα μάτια της έλαμπαν χαρούμενα.

- Καλώς τα και καλώς τα.

Άνοιγε τις αγκάλες, τα καλούσε. Καβούριζαν στα σκαλοπάτια κι' ανέβαιναν. Την τριγύριζαν, την έπιαναν απ' τα μακρυνά μαύρα φουστάνια και καθώς τάχε δασκαλεμένα έλεγαν ένα – ένα:

- Καλημέλα, θεία Κατελίνη.

Βοηθούσαν τα μεγάλα, έπλυνε τα μικρά, τα χτένιζε. Γέμιζε, σταφύλια, σύκα, αχλάδια, μεγάλους δίσκους με ζωγραφιές, κούπες σκαλιστές με γάλα. Άπλωνε κόκκινες πατανιές χάμω στο δώμα, κάθονταν. Άκουαν κουβέντα οι γάτες, πλησίαζαν, οι κόττες έβλεπαν τους δίσκους, γυρωσίμωναν. Και τότε, ανάμεσα σε κακαρίσματα, νιαουρίσματα και φωνές, ενώ πέρα πνίγονταν τα χωράφια στην άχνη του καλοκαιριού και τον ιδρώτα των ανθρώπων, σήκωνε τα χέρια ψηλά κι' άρχιζε:

«Τα χρόνια κείνα, που μιλούσαν και τα ζωντανά, εταξίδευε, ταξίδι μακρυνό, ένας σκύλος, πούχασε το αφεντικό του. Πήγαινε και πήγαινε μέσα σε δάση έρημα, πεινασμένος... Όταν λαβώθηκε το αφεντικό του στο κυνήγι τον φώναξε κοντά του. «Σε λίγο θα πεθάνω, πιστέ μου σύντροφε, εσύ τί θα γίνης ένας σκύλος μόνος στον κόσμο;» «θα ψοφήσω κοντά σου, έτσι πρέπει», είπε ο καλός σκύλος. «Όχι, δεν πρέπει». Θα στο σπίτι της Καλής μου να τη συντροφεύης, αυτό είναι η τελευταία μου παραγγελία». Τούδεσε στο λαιμό το δαχτυλίδι του και πέθανε. Ξεκίνησε ο σκύλος μόνος και πήγαινε. Τον κυνηγούσαν οι κακοί άνθρωποι να του πάρουν το δαχτυλίδι. Το πετροβολούσαν τα κακά παιδιά, μα αυτός γλύτωνε με τα γοργά του πόδια... Άκουσε θρήνο στο λαγγάδι. – Τί έχεις όμορφη πέρδικα και κλαίς; - Μιά αλεπού πήρε τα παιδιά μου απ' τα χαμόκλαδα. Παρ' όλη την κούρασή του γύρισε και κυνήγησε την αλεπού... Η Καλή είχε μάθει το θάνατο του παλληκαριού, έκλεισε τις σιδερόπορτες του πύργου και δεν άφηγε ψυχή να μπη. Τρείς μέρες και τρείς νύχτες φώναζε ο σκύλος να του ανοίξουν. Δεν τον άκουε κανείς... Έπεσε χάμω να ψοφήση απελπισμένος. Άκουσε τα βογγητά του η πέρδικα και φτερούγισε κοντά του. «Εσύ μου γλύτωσες τα παιδιά, εγώ θα σε σώσω...». Πέταξε ως το κλειστό παράθυρο της Καλής... «Κερά Καλή, κερά Καλή...». Άνοιξαν οι πόρτες και τον πήρε η Καλή στην αγκαλιά της...

Κι' ενώ γινόταν όλα γύρω όνειρο και σπίθιζαν τα μάτια των παιδιών έφταναν οι μαννάδες απ' τα χωράφια, έβαζαν φωνές στριγγές και τα καλούσαν.

- Το παραμύθι τελείωσε, έλεγε η γρηά επίσημα.

Τα παιδιά ξυπνούσαν τρομαγμένα, έλεγαν βιαστικά «Καληνύχτα, θεία Κατελίνη» και κατρακυλούσαν τις σκάλες. Μέναμε μονοί. Ήταν σκεπτική. Σε λίγο ξεσπούσαν καυγάδες στα σπιτάκια, οι γέροι γκρίνιαζαν, τα παιδιά έκλαιγαν. Τα τζάκια μύριζαν κουκιά και σκόρδα πάλι απόψε...

... Με πόση επισημότητα έφτανε, όρθρο βαθύ, στην εκκλησιά τις Κυριακές! Κάθονταν τελευταία στη σειρά στην αριστερή γωνία. Άκουε με αταραξία και προσοχή τον αγράμματο παπά και τον αγράμματο ψάλτη να παραμορφώνουν

τους ψαλμούς και τα ιερά λόγια, όπως θ' άκουε τους πιο σοφούς ιεράρχες. Κι όταν γύριζε, τα παιδιά είχαν μαζευτή κιόλας για τον Κυριακάτικο περίπατο.

Ω! Τι χαρά ήταν εκείνη, όταν ξεκινούσαμε, πιασμένα απ' τα χέρια της ή απ' τις άκριες των φουστανιών της! Ο πρωϊνός ήλιος κάθονταν στους λεπτούς μας τραχήλους. Μπαίναμε στο δάσος των κυπαρισσιών. Κάθε γωνιά, κάθε βράχος, είχε μιá ιστορία παράξενη. Βλέπαμε τις δρακοσπηλιές, το ρυάκι με τα πελώρια πλατάνια. Μέσα απ' την κόχη του ο Άγιος Αντώνιος φύλαγε τη ρεματιά. Ήταν γεμάτος σκυθρωπές αγιογραφίες που τις κυττάγαμε με φόβο. Μετά κατηφορίζαμε στη ματοβαμμένη πηγή. «Εδώ ήταν ένας Γενίσαρος φοβερός. Έβαζε τους χριστιανούς να τρυπούν το βουνό για να βγή νερό. Ο ιδρώτας των μούσκευε το ξερό χώμα. Αν λιποθυμούσε κανένας από την κούραση και την πείνα τον έσφαζε ή τον κρεμούσε σε κείνη κεί τη χαρουπιά. Αλλά ο Άγιος λυπήθηκε τους ανθρώπους κι' έκανε να βγή νερό απ' το ξερό βουνό. Αυτό που τρέχει ακόμα». Καθόμασταν στα χόρτα, στον ίσκιο της χαρουπιάς, άνοιγε τη μαντήλα με τα φαγητά... Τραγουδούσαμε.

Μα πιο χαρούμενες απ' τις χειμωνιάτικες βραδυές δεν ήταν άλλες. Δεν την έφτανε το φως των λυχναριών και του τζακιού, έστηνε κάτω στο χωματένιο πάτωμα σωρούς ξύλα, άναβε φωτιές μεγάλες που λαμπάδιζαν ψηλά ως την οροφή. Γύρω σε σκαμνιά και πατανίες καθίζαμε εμείς. Την κυττούσαμε μ' αγωνία πότε να τελειώσει, νάρθη κοντά στη φωτιά, στη μεγάλη καρέκλα της, ν' αρχίσει. Μα δε βιάζονταν. Καθάριζε με αργές κινήσεις ένα μικρό ανάβαθο πήλινο τσουκαλάκι, τούβαζε μιá χούφτα καφέ, το ακουμπούσε στη φωτιά και τον καβούρντιζε σιγά, σιγά με υπομονή. Όταν της φαινόταν καλός έπαιρνε ένα παμπάλαιο μπρούτζινο καφεδόμυλο (δώρο συγγενικό από την Πόλη) και τον άλεθε. Μετά ζύγιζε δυό κουταλιές καφέ και μιá ζάχαρη, τις έρριχνε στο βαρύ μπρίκι. Ωστόσο ξεκρεμούσε απ' τα δοκάρια της οροφής ρόδια και κυδώνια, καθάριζε, γέμιζε τους δίσκους. Γέμιζε κι' ένα χοντρό, ζωγραφιστό φλυτζάνι καφέ, έκανε μιá γύρα να μυρίσουμε, έπινε μιá γουλιά, ανάσαινε, κύτταζε τη φωτιά κι' άρχιζε:

- Τι να σας πώ, τι να σας πώ, θα σας πώ ένα μεγάλο παραμύθι.
- Τη χρυσομαλλούσα, θεία Κατελίνη.
- Τη χρυσομαλλούσα, που της έκοψε ο Ενετός την πλεξούδα κι' έγινε επανάσταση;
- Αυτή, αυτή...

... Έλεγε ακούραστη. Χρωμάτιζε τη φωνή της. Φούντωνε με το ραβδί της τα ξύλα για να βγούν φλόγες, φλόγες πολλές...

... Δεν ξέρω πόσο κράτησαν οι όμορφες ώρες. Ένα καθαρό πρωϊνό είδα κάτω την ανατολή να μου ανοίγει δρόμους γεμάτους χρυσαφιά ρόδια. Κρεμάστηκα στα ψηλά σιδερόφραχτα παράθυρα. Ήθελα να φύγω. Πόνεσε πολύ...

Πέρασαν χρόνια κι' έμαθα πως δεν πήγαιναν τα παιδιά πιά. Οι μάννες μάλλωσαν με τη γρηά γιατί τα ξελόγιαζε με τα παραμύθια και δεν μάθαιναν να δουλεύουν στα χωράφια. Τάκλειναν στα σπίτια και δεν τάφηναν να πάνε. Το τραχύ Κατωμέρι νικούσε τη φλόγα της Παραμυθούς.

Ξεκίνησα και γύρισα πίσω να τη δώ. Πήγα, ανάμεσα απ' τις ροδιές και κυττούσα το σπίτι. Μιλούσε δυνατά στο δώμα. Καλωσώριζε φανταστικούς καλεσμένους.

- Πέρασε Κυπαρισσόκορμη και σὺ Τραγουδιστή του ποταμού. Σηκωθήτε. Είναι η ώρα να δούμε τη μεγάλη λιτανεία...

Ένα μόνο παιδί καθόταν δίπλα της και την κύτταζε σαν χαμένο. Το σήκωνε ψηλά να δῆ το Διγενή που πήγαινε στην ανατολή με τη συνοδεία του...

- Κύττα τα άλογα με τις χρυσές σέλλες, τα αργυρά σκουτάρια. Τί μεγαλείο!

Είχε περάσει ζωντανή στους κόσμους των παραμυθιών! Δεν είχε τίποτε υλικό επάνω της. Είχε μείνει μονάχα μιὰ άχνη μέσα στα λεπτά μαύρα ρούχα, που μιλούσε με σκιές. Τα παιδιά της κινούσαν τα χέρια από μακριά, σκαλωμένα στα παράθυρα των σπιτιών. Μα δεν τάβλεπε.

Κι' όμως την είδα μιὰ ακόμα φορά. Είχα την ατυχία αυτή. Ύστερα από δύο χρόνια. Μέσα στο σπίτι και στις αυλές βασίλευε ερήμωση. Ξερά τα άνθη, γκρεμισμένες οι μάντρες και οι κολώνες. Χόρτα στις σκάλες. Οι μεγάλοι δίσκοι με το μικρό τσουκαλάκι και τον καφεδόμυλο ήταν τσακισμένα σε μιὰ γωνιά. Απ' την οροφή δεν κρέμονταν αρμαθιές φρούτα. Καθόταν σκυφτή στη γωνιά του τζακιού. Σκάλιζε με την άκρη του ραβδιού της τη στάχτη αργά – αργά. Την έπιασα απ' τους ώμους. Ούτε γύρισε. Της σήκωσα το κεφάλι.

- Έρθα πάλι να μου πῆς παραμύθια.

Φάνηκε πως δεν με γνώριζε. Προσπάθησα να την κάνω να θυμηθῆ, να μιλήση. Δεν μπόρεσα. Μονάχα δυό λέξεις μουρμούρισε. Δυό λέξεις τόσο θλιβερές. Κάθε φορά που τις ακούαμε και τότε, τις όμορφες ώρες, μας έπνιγαν την καρδιά:

- Το παραμύθι τέλειωσε...

... Τα παιδιά του Κατωμεριού τα βασανισμένα δεν θα βρουν κανένα πιά να τους δώση δίσκους με φρούτα, να τους πῆ παραμύθια κοντά στις φωτιές. Το παραμύθι τέλειωσε. Τόσβησε τραχειά η βιοπάλη...

Αν υπάρχει πέρα απ' τη ζωή μας μιὰ υπέρτατη κρίσι του καλού και του κακού, κάτι που ζυγίζει τις πράξεις των ανθρώπων, είναι σίγουρο πως θα ορίση για τη γρηά Παραμυθού το φωτεινό χώρο των αγίων.

Τούτο το βιβλίο είναι το φτωχό μου μνημόσυνο στην ψυχή της.